

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Katedra teorie kultury - kulturologie

Obecná teorie a dějiny umění a kultury - kulturologie

Jan B l a ž e k

Jazyk a etnicita na Balkáně a v Británii

Language and ethnicity in the Balkans and in Britain

Disertační práce

vedoucí práce - PhDr. Zdeněk Uherek, CSc.

2011

Prohlašuji, že jsem disertační práci napsal samostatně s využitím pouze uvedených a řádně citovaných pramenů a literatury a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či získání jiného nebo stejného titulu.

Obsah:

Úvod.....	4
1. Uvedení do problematiky: etnicita, Británie, Balkán...	13
1.1 Etnikum, národ a kmen.....	13
1.2 Primordialismus versus instrumentalismus, jazyk jako prostředí vzniku a existence etnicity.....	17
1.3 Obsah versus hranice etnicity, etnická exkluzivita a inkluzivita.....	23
1.4 Británie.....	27
1.5 Balkán.....	29
2. Etnicita a jazyk.....	32
2.1 Angličtina.....	40
2.2 Velština.....	46
2.3 Gaelština a skotština.....	48
2.4 Řečtina, Rumunština, Albánština.....	50
2.5 Slovanské jazyky na Balkáně.....	56
3. Etnicita a etnonymum.....	64
3.1 Britové.....	66
3.2 Angličani.....	70
3.3 Skoti.....	74
3.4 Velšané.....	75
3.5 Britští imigranti.....	77
3.6 Řekové a Turci.....	82
3.7 Rumuni a Albánci.....	85
3.8 Bulhaři a Makedonci.....	89
3.9 Srbové, Chorvati, Bosňáci a Černohorci.....	93
3.10 Inkluzivní etnonyma na Balkáně.....	98
4. Etnicita a mýtus.....	103
4.1 Mýtus o původu národa.....	105
4.2 Artušovský mýtus.....	113
4.3 Mýtus o Kosově poli.....	117
Závěr.....	124
Abstrakt.....	131
Použitá literatura:.....	133

Úvod

Když 22. června 1948 připlula k britským břehům loď Empire Windrush s první skupinou jamajských imigrantů na palubě, začala tím kvalitativně i kvantitativně nová etapa v historii přistěhovalectví do Velké Británie. Dvacet let poté varoval konzervativní politik Enoch Powell před „potoky krve“ (*rivers of blood*) jako nevyhnutelným následkem etnoreligiózního pnutí v důsledku nedostatečně regulované imigrace. Jeho slova vzbudila odpor na politické scéně, ale zároveň oslovila značnou část tehdejšího elektorátu¹. Jeho prohlášení okamžitě vyvolalo celonárodní debatu, což dokazuje, že atmosféra doby podobné úvahy podporovala.

Je pravda, že Británie zejména v sedmdesátých letech minulého století zažila několik etnicky podmíněných vln nepokojů a střetů, obecně ale dnes panuje názor, že nyní, po hybernaci otázky severního Irska, jsou mezietnické vztahy alespoň navenek málo konfliktní, a Powelův odhad byl tedy špatný. Imigrace do Británie neustává, ba naopak roste, Velká Británie je přesto celkově vnímána jako jeden z nejlepších příkladů bezproblémového soužití různých etnik v jedné zemi.

Na západním Balkáně naopak v poválečné době vítězila supranacionalistická ideologie jugoslavismu, politici hovořili o věčném přátelství všech Jugoslávců a o historické přežitosti nacionalismu. Zastánci národních myšlenek byli nejenom perzekvováni oficiální mocí, ale zároveň i odmítáni většinovou populací napříč jugoslávskými etniky. Jako blesk z čistého nebe potom ale Jugoslávie v devadesátých letech vzplála v notoricky známé sérii etnicky podmíněných konfliktů, kterou

¹ Winder R.: *Bloody Foreigners. The Story of Immigration to Britain.* London, Little & Brown 2004

dodnes bohužel není možno považovat za zcela uzavřenou.

Ani v jednom z popsaných případů se nenaplnil původně předpokládaný scénář vývoje. Příčin je jistě celá řada, od politických po ekonomické, bylo by ale chybou podceňovat vliv předpokladů kulturních, v tomto případě rozdíly v přístupu k etnicitě a etnickému vědomí na britských ostrovech a v jihovýchodní Evropě.

Co je vůbec toto křehké předivo etnického vědomí, které se jednou probudí tam, kde bylo považováno za překonané a naopak jinde zůstane přes opakovaně prohlašované obavy pouze latentním? Jde nesporně o jednu z takzvaných kulturních univerzálií, o specifickou podobu odpovědi na vrozenou touhu a potřebu lidského společenství po kolektivní identitě. Bez výjimky vždy vzniká v protikladu, v konfrontaci, ale i v komplementárním souzvuku s kolektivními etnickými identitami „těch druhých“, bez nichž ztrácí opodstatnění. **Kde ale končí etnické soužití a kde začíná etnický konflikt?**

Toto je zásadní otázka, která podmiňuje všechny ostatní, které si ve své práci budu klást. Zodpovězení této otázky je podstatné, ovšem její formulace velice obecná, a proto ani nezastírám, že se skrývá v pracích většiny badatelů o etnicitě. Specifikum mé práce bude ovšem tematicky tkvět v následujících třech vymezeních:

- a) Teritoriálně se soustředím právě na dvě výše zmíněné oblasti, tedy Balkán a Velkou Británii. Jde v první řadě o velice dobrý komparativní materiál. Velká Británie je obecně v dnešním kontextu vnímána jako příklad bezproblémového soužití nejrozličnějších kultur a etnik v tolerantním prostředí multikulturalismu, Balkán naopak ve světle krizí devadesátých let minulého století přímo evokuje pojmy jako etnický konflikt

a etnická čistka.² Důvody pro tyto rozdíly lze samozřejmě nacházet v odlišné politické kultuře, snad ale také v odlišném přístupu k etnicitě.

Krátký historický exkurs z počátku úvodu ale možná napoví, že výsledek mého srovnání zdaleka nemusí vyznít černobíle, že se mi nemusí podařit objevit principy, které dělají z Británie společnost z etnického hlediska a priori tolerantní či které odsuzují balkánské národy k nevyhnutelné xenofobii. Co mne prvotně zajímá, jsou koneckonců obecné principy fungování etnicity, a ty musí být už kvůli povaze tohoto fenoménu ambivalentní. Možná tedy mé zkoumání etnického vědomí ve zvolených oblastech nastíní určitý příslib budoucího konstruktivního etnického soužití na Balkáně či naopak bude varovat před riziky potenciálních etnických konfliktů v Británii.

Na významu přidává volbě těchto dvou oblastí i fakt, že se jedná navzdory zmiňovaným odlišnostem o dva regiony evropské, byť jsou oba, každý ze svých specifických důvodů, vnímány jako ležící na okraji evropského kontinentu. Zkoumání etnických identit na Balkáně a v Británii, a to zejména těch, které leží na pomezí identity etnické, občanské a kulturní (britská, jugoslávská apod.), může nabídnout i zajímavý materiál k úvahám o povaze, úskalích a budoucnosti rodící se identity evropské. Analýza klasických etnických (národních) identit v těchto „pomezích“ evropských regionech skýtá opět pohled na současný stav těch forem etnického vědomí, kterým je či bude

² Lze oprávněně namítat, že toto kontrastní vnímání opomíjí etnické střety v Británii (rasové nepokoje v sedmdesátých letech, problém Severního Irska, bombové útoky v londýnském metru v roce 2005) a naopak zapomíná na příklady plodného meziethnického soužití na Balkáně (Titova Jugoslávie, dnešní Sedmihradsko). Tuto námitku nelze než přijmout, přesto výše zmíněné zjednodušené vnímání dnes opanovalo nejen média, politické projevy ba i krásnou literaturu, ale především obecné představy nás všech.

souzeno s pseudoetnickou identitou evropskou soupeřit či koexistovat.

- b) Věcně se soustředím na zkoumání jazyka. Vycházím totiž z rozšířené definice národa (etnika) jako „myšleného společenství“³ a jak ukáži i v kapitole 1, tento postoj se nachází v průsečíku extrémních postojů teoretiků etnicity od primordialistů⁴ po instrumentalisty⁵ a situacionisty⁶. Chápu-li etnikum jako společenství myšlené, potom jsem nucen zvolit za předmět svého zkoumání oblast, v níž se manifestují kognitivní obsahy a kategorie lidských společenství, a tou je právě jazyk.

Jazyk je prostředkem mezilidské komunikace a porozumění, naopak absence společného jazyka staví mezi lidmi bariéry. Hranice jazyka (řeči) mají alespoň v obecném povědomí tendence korespondovat s hranicemi etnickými. Až překvapivě často je ale tato tendence spíše předstíranou než reálnou.

Jazyk popisuje a kategorizuje svět, vytváří klasifikace. Jazyk dává vzniknout kolektivním identitám včetně těch etnických tím, že pro ně nachází pojmy. Parafrázujeme-li klasickou teorii Sapira a Whorfa, potom co není v jazykovém fondu terminologicky uchyceno, jako by v sociálním životě společenství ani v individuálním vnímání mluvčích neexistovalo.⁷ Jazyk předurčuje i to, jak dané společenství

³ Anderson, B.: *Imagined Communities. Reflexions on the Origins and Spread of Nationalism*. London, Verso 1983

⁴ Geertz, C.: *Primordial Ties*. In: *Ethnicity*, Hutchinson, J., Smith A.D. (Ed.), Oxford, Oxford University Press 1996

Grosby, S.: *Nationalism. A Very Short Introduction*. Oxford, Oxford University Press 2005

⁵ Cohen, A.: *Ethnicity and Politics*. In: *Ethnicity*, Hutchinson, J., Smith A.D. (Ed.), Oxford, Oxford University Press 1996

⁶ Glazer N., Moynihan D.: *Beyond the Melting Pot*. In: *Ethnicity*, Hutchinson, J., Smith A.D. (Ed.), Oxford, Oxford University Press 1996

⁷ Carroll, J.B. (ed.): *Language, Thought, and Reality: Selected Writings of Benjamin Lee Whorf*. Cambridge MA, Massachusetts Institute of Technology 1956

vnímá a hodnotí ostatní etnika tím, že je pojmově vyčleňuje z moře „těch druhých“.

Jazyk vytváří smysluplné narace a interpretace a ukotvuje kolektivní vědomí v prostoru a čase. Jazykové texty, předávané z generace na generaci, vytváří okruh symbolů sdílených daným kolektivem a jemu srozumitelných, hodnotí a ukotvují minulost (někdy skutečnou, častěji přizpůsobenou hodnotám a chápání daného společenství), předjímají budoucnost, nabízí odpovědi na výzvy současnosti. Společenství, které počtem svých členů přesahuje jádrový kolektiv, tlupu, bez narativního pojiva nemůže existovat.

- c) Rozhodl jsem se pro účely své práce více méně abstrahovat od vnějších okolností, které podněcují či otupují potenciál etnického konfliktu, podporují či podřývají mezietské soužití, ať už se jedná o okolnosti politicko-mocenské, materiální či podmíněné momentální situací. Význam vnějších podnětů obecně rozhodně nepodceňuji, tato práce si nicméně bude klást za cíl nacházet příčinu horší či lepší kvality soužití dvou a více etnik výhradně v charakteru etnicity jako takové.

K tomu mi pomůže studium fenoménu, který nazývám etnickou inkluzivitou a exkluzivitou, přesněji tedy mírou etnické exkluzivity (inkluzivity) u toho kterého etnika. Může se zdát, že zvolený termín je poněkud nemotorný, a tuto výtku rád přijmu, nicméně fenomén který označuje, je jasný a podstatný. Každé etnické společenství, jak ukázal už antropolog Fredric Barth,⁸ funguje v rámci určitých hranic (politických, geografických, biologických, kulturních a dalších), které se vyznačují větší či menší mírou prostupnosti. Tyto hranice

⁸ Barth, F.: Ethnic Groups and Boundaries. In: Ethnicity, Hutchinson, J., Smith A.D. (Ed.), Oxford, Oxford University Press 1996

jsou naplněny etnicky zabarvenými obsahy (biologickými a kulturními, ideovými a materiálními, symbolickými a reálnými), které dané společenství vzalo za své a více či méně silně se jimi vymezuje vůči svému okolí. Tyto etnicky zabarvené obsahy můžou být jedním etnikem nahlíženy jako výlučné vlastnictví daného společenství (někdy je jim připisován i posvátný a existenciální význam), u jiného etnika můžou být naopak vnímány jako vůči etnickému vědomí v podstatě indiferentní.⁹ Vnímání některých obsahů jako etnicky výlučných může mít své opodstatnění v skutkové realitě (například odlišnosti, které se opírají o biologické znaky), ale může jít také o čistě kulturní konstrukt.

Poněkud zjednodušeně lze říct, že pro nepropustné hranice a výlučné obsahy volím termín etnická exkluzivita, etnickou inkluzivitou míním pravý opak. Čím exkluzivnější etnické hranice a obsahy nacházíme u etnického společenství, tím více tíhne ke konfliktu s těmi druhými. Naopak vyšší míra etnické inkluzivity pochopitelně usnadňuje harmonické soužití s okolními etniky.

Z výše popsaného snad tedy jasně vyplývá užitečnost mnou zvoleného instrumentu (který podrobněji popisují v kapitole 1) pro zodpovězení zásadních otázek této práce.

V kapitole 2 si budu klást za cíl zkoumat mechanismy etnické exkluzivity a inkluzivity na materiálu jazyků používaných v geografických prostorech Balkánu a Británie. Hned na první pohled tu máme dvě zcela odlišné situace. V Británii je

⁹ Pro kavkazské Armény je důležitým etnickým poznávacím znakem (t.j. výlučným etnickým obsahem) zvyklost pokřičovat se zleva doprava, což je odlišuje od okolních křesťanských národů (Gruzínců, Rusů, Osetinců a dalších). Sousedé Arménů, kteří se všichni křižují zprava doleva, tomuto zvyku etnicky výlučný obsah nepřipisují (Gruzínce od Osetince či Rusa tento zvyk neodlišuje), leda že obývají oblasti v těsném sousedství s arménskou komunitou. Je zajímavé sledovat, jak se toto vnímání mění u příslušníků arménské diaspory v západní Evropě a USA, kde se všichni křižují zleva doprava, a tento zvyk proto pro tamní Armény pozbývá na výlučnosti.

navzdory přežívajícím archaickým minoritním jazykům a navzdory importu stovek jazyků díky imigraci jasně dominantním jazykem angličtina. Ta by sice obsahově byla sama o sobě značně exkluzivní (jde o jazyk vzniklý vrstvením germánských, románských i dalších vlivů, který nemá na světě obdoby), ale nevytváří žádné exkluzivní hranice, v neposlední řadě i díky faktu, že jde o jazyk celosvětově rozšířený.

Na Balkáně, tedy v oblasti co do populace srovnatelné s Británií, naopak nalezneme celou řadu jazyků, z nichž některé obsahovou exkluzivitu téměř zcela postrádají (bulharština a makedonština či srbština, chorvatština a bosenština). Navzdory tomu (či snad právě proto?) vytvářejí marginální obsahové rozdíly mezi nimi přísně střeženou etnickou hranici.

Základní otázkou kapitoly 2 tedy bude, zda právě tato odlišná jazyková situace a její interpretace při vytváření etnického vědomí má vliv na kvalitu soužití etnik či četnost výskytu etnických konfliktů.

Kapitolu 3 budu věnovat etnonymům s důrazem na jejich etymologii a historický významový vývoj. Základním předpokladem pro zkoumání etnonym v kontextu mé práce je, že žádný jev předmětné či ideové reality není v sociálním prostředí náležitě vnímán a hodnocen, není-li mu přiřazen odpovídající označující denotát v jazyce dané komunity. Pročež ani etnické vědomí nemůže být náležitě rozvinuto, chybí-li v jazyce adekvátní označení pro skupinu, v níž se má realizovat.

Okruhu problémů, kterým věnuji pozornost v kapitole 3, vévodí otázka, zda konkrétní podoba toho kterého etnonyma, jeho výklad a etymologie, má vliv na to, jak exkluzivně se dané etnikum chápe ve vztahu k etnikům ostatním. Zabývám-li se

v tomto případě i etymologii, potom nemenší důraz kladu na tzv. etymologii lidovou, tedy vědecky neprokazatelnou, často ale o to rozšířenější a vlivnější.

Vzhledem k tomu, že většina evropských etnik dnes (úspěšně či méně úspěšně) aspiruje na vlastní stát, je otázka exkluzivity etnonyma spojená i s tím, nakolik je dané etnonymum schopno saturovat zároveň s potřebami ryze etnickými i potřeby občanské. Mám tím na mysli, nakolik může být státní etnonymum přijatelné i pro příslušníky menšinových etnik a skupin, a to se všemi důsledky, které tato otázka má pro mezietnické soužití, případně asimilaci či konflikt. Zvláštní pozornost si zaslouží tzv. „neetnická“ etnonyma¹⁰ jako *Brit*, *Jugoslávec* a v určitých podmínkách i *Makedonec*.

Kapitola 4 se bude věnovat naracím, tedy symbolické komunikaci. Jelikož stejně jako se jedinec faktem, že se narodí do kultury, postupem času naučí rozumět běžnému jazyku dané komunity, stane se následně držitelem klíče k jazyku symbolickému, který je člověku vně daného společenství nesrozumitelný.

Ve vztahu k tématu mé práce jsou nejzajímavější součástí tohoto symbolického bohatství tzv. národní mýty, tedy společenstvím sdílená historie, ať už vědecky verifikovatelná nebo smyšlená. Každé etnické společenství má určitou, více či méně akcentovanou národní eschatologii a určitý omezený počet základních národních mýtů, které zásadním způsobem ovlivňují to, jak dané etnikum nahlíží samo na sebe a nakolik je otevřeno komunikaci s ostatními etniky.

¹⁰ Toto poněkud krkolomné označení se inspirovuje fenoménem „neetnického nacionalismu“ tak, jak ho popisuje T.H. Eriksen. Apriorní motivací takového nacionalismu je vazba na stát, na úkor vazeb kulturních, jazykových, pokrevních a jiných. Podobně i „neetnické etnonymum“ v první řadě označuje státní příslušnost jedince.

Eriksen, T.H.: *Etnicity and Nationalism*. London - Sterling, Pluto Press 1993

Přiznávám se, že jsem si Británii a Balkán nezvolil ke sledování jenom z toho důvodu, že jde v evropském kontextu o zajímavý komparativní materiál, ale i proto, že k oběma oblastem mám blízký vztah. Jihovýchodní Evropu jsem poznal a procestoval již jako student hungaristiky a stipendista v Budapešti v letech 1999 až 2002, a i později jsem se do této oblasti vracel, ať už jako turista, diplomat či volební pozorovatel. Velkou Británii jsem poznal při svém tříletém pobytu v Londýně (2003 – 2006), kde jsem si jednak zamiloval její bezprecedentně multietnický ráz (v hlavním městě obzvláště koncentrovaný), ale zároveň i zakusil celospolečenskou paniku bezprostředně po bombových útocích v londýnských dopravních prostředcích v roce 2005. Doufám, že moje práce bude ovšem více než příspěvkem k pochopení kultur zvolených geografických oblastí a analýzou vybraných jazyků v jejich komunikační, pojmotvorné a symbolické funkci, neboť si klade za cíl i napomoci zodpovězení otázek po charakteru fenoménu etnicity obecně.

1. Uvedení do problematiky: etnicita, Británie, Balkán

1.1 Etnikum, národ a kmen

S pojmem etnikum či jeho odvozeninami se setkáváme poměrně často, a to jak samostatně, tak v ustálených slovních spojeních jako třeba etnická hudba či etnický konflikt. Známe ho z populární i vědecké literatury a z médií a tak nějak samozřejmě tušíme, co znamená. Potíží nastává v okamžiku, kdy se pokusíme o jeho přesnou definici – pak se nám může stát, že se zapleteme do sítě pojmů jako kmen, národ a podobně. Tyto termíny jsou stejně tak dobře známé a přesto obtížně definovatelné a vlastně o nich ani pořádně nevíme, nakolik jsou s pojmem etnikum pouze příbuzné, či nakolik jsou s ním identické.

Z vědních oborů se etniky a etnicitou zabývají například uměnovědné disciplíny, historie, sociologie a politologie, nejzevrubněji ale etnologie a kulturní antropologie. Je to proto, že posledně jmenované obory zajímá etnické společenství jako takové, a ne pouze jako tvůrce specifických uměleckých hodnot, společenský problém, respektive reálná či potenciální politická jednotka.

Zájem o etnicitu (a paralelně i o nacionalismus) ze strany kulturních antropologů a etnologů je zřejmý přibližně od šedesátých let dvacátého století a do dneška stále roste. A to navzdory předpovědím, že zmíněná problematika ztratí na aktuálnosti v důsledku modernizace či nověji globalizace. Rychlý nárůst nových etno-nacionalistických hnutí v postkoloniálních státech po druhé světové válce a v postkomunistických společnostech v devadesátých letech dvacátého století totiž tyto předpovědi vyvrátil a vynutil si hlubší analýzy. Stále silněji je slyšet názor, že fenomén

ethnicity (alespoň ve své současné podobě) nestojí v protikladu k modernizaci a že naopak může být jejím přímým důsledkem.¹¹

Pojem etnikum, jehož význam je značně široký, zaujal místo klasického antropologického konceptu kmene. To je na jedné straně důsledkem migrace a rostoucích kontaktů mezi „domorodci“ a moderní civilizací a změn v jejich sociální organizaci, která je národní v samostatných státních celcích. Díky těmto kontaktům se rozměňují geografické i kulturní hranice dříve izolovanějších „kmenových“ společenství, na jejichž místa nastupují vágnější, ale kulturně pružnější společenství „etnická“. Tento proces je jasným důsledkem společenských a politických procesů v koloniálních, respektive postkoloniálních společnostech a také poválečné migrace z těchto oblastí do hospodářsky rozvinutého světa.

Na druhé straně odráží nástup termínu etnicita i posun v současném antropologickém myšlení. To upouští od klasického pojetí kultury jako stabilního, statického a uzavřeného systému, ať už byl důraz kladen na studium jeho struktury či na studium funkcí prvků, z nichž se skládá. Dnes je kultura chápána spíše jako proces, zdůrazňována je její komplexita a dynamičnost. Proto se jeví tak vhodným koncept ethnicity jako vědomí skupinové sounáležitosti, které se vytváří a působí v průběhu nepřetržitého kontaktu s cizími společenstvími a dokonce jako přímý následek tohoto kontaktu.¹²

Rostoucí obliba termínu etnikum ale ukazuje i na další změnu přístupu soudobých antropologů k předmětu jejich studia. Jedná se o překonání jisté etnocentrické tendence klasické

¹¹ T.H. Eriksen ukazuje, jak v důsledku modernizace dochází k nárůstu kontaktů mezi dříve více či méně izolovanými skupinami a tím i zesílenému vědomí vlastní výlučnosti a odlišnosti od ostatních - tedy zesílené etnicitě.

Eriksen, T.H.: *Etnicity and Nationalism*. London - Sterling, Pluto Press 1993

¹² Romsics, I.: *Nemzet, nemzetiség és állam* Kellet-Közép- és Délkelet-Európában. Budapest, Napvilág Kiadó 1998

antropologie, projevující se ostrým rozlišením mezi vlastní civilizovaností (tedy civilizovaností západních národů) a primitivitou studovaných kmenů. I rozšíření pojmu národ tak, jak se vyvinul v západním kontextu, na společenské a kulturní jednotky třetího světa (a to bez pejorativních přívlastků jako přírodní či přímo primitivní) je etnocentrické zase z jiného hlediska. Přenášíme tak totiž nám vlastní koncept národa s celým jeho vývojem a konotacemi do cizího kulturního prostředí, místo abychom se snažili objevit a studovat pojmy a koncepty daným kulturám vlastní, jak to požadují představitelé antropologických škol nové etnologie a nové etnografie.¹³

Etnicita je na rozdíl od kmenové či národní příslušnosti charakterizována jako fenomén vlastní jak nezápadním, tak západním společnostem, použitelný v předmoderním, moderním a koneckonců i postmoderním kontextu. Před antropology se tak mimo jiné i z tohoto důvodu otevírá cesta ke studiu jejich vlastní společnosti.¹⁴

Někteří autoři¹⁵ sympatie antropologů k pojmu etnicita nesdílejí a upřednostňují termíny jako národy a nacionalismus. Jejich práce tím zajisté neztrácejí na poučnosti. Uvědomme si ale, že za národ je od dob osvícenství a romantismu považováno kulturně, historicky a jazykově spřízněné společenství na určitém území, opírající se o vlastní stát či alespoň o tendenci takový stát vytvořit.¹⁶ Existují samozřejmě i poněkud odlišné či detailnější definice národa, vždy je ale nějakým způsobem spojován s ideou státu a každé nacionalistické hnutí je více či méně hnutím politickým. Projevy etnicity ovšem

¹³ Soukup, V.: Dějiny antropologie, Praha, Karolinum 2004

¹⁴ Kaschuba, W.: Einführung in die Europäische Ethnologie. Munchen, C.H. Beck 1999

¹⁵ Např. Gellner, A.: Národy a nacionalismus. Praha, Hříbal 1993; Hobsbawm E.: Národy a nacionalismus od roku 1780, Brno, Centrum pro studium demokracie a kultury 2000

¹⁶ Weithmann, M.: Balkán. 2000 let mezi Východem a Západem. Praha, Vyšehrad 1996

nutně nemusí mít politický obsah, můžou být čistě výrazem obecné lidské poptávky po kolektivní identitě, projevujícím se na poli kulturním, náboženském a podobně.

Etnické společenství tedy nemusí (ač může) být definováno jednotnou politickou organizací, nemusí ale být ani vázáno na společné teritorium. Židé a Arméni žijí od pradávna roztroušeni v diasporách, podobně i Romové a dříve Řekové. Rozhodovat nemusí ani kritérium jazykové. Zatímco Srbové, Chorvati a Bosňáci hovoří prakticky shodným jazykem a vedou spolu nacionalistické války, pověstná disglosie řečtiny naopak nevzbuzuje žádné pochyby o tom, že všichni Řekové jsou součástí jednoho etnika.

Jsme-li nuceni upustit od společného území, politické organizace a jazyka jako od kritérií, jež jasně a vždy definují etnické společenství, zbývá nám už jen společná kultura, která vytváří mezi členy společenství závazné pojítka a zároveň je vymezuje navenek proti nečlenům. Ani kritérium kultury ale není z pohledu nestranného pozorovatele zcela nezpochybnitelné. Ačkoli by se téměř jistě každý sedmihradský Maďar zapřísahal, že se jeho národ od sousedních Rumunů výrazně kulturně liší, a dokazoval to na četných, ale vlastně marginálních detailech, objektivně je třeba přiznat, že po desetiletích soužití v jednom státě (Rumunsku) je mezi nimi kulturních odlišností méně než řekněme mezi Maďarem ze Sedmihradska a z rakouského Burgenlandu.

Poslední terminologickou nejasností, kterou je třeba ujasnit je, že v dnešních evropských jazycích se pod vlivem pojetí v USA pojem etnikum vyskytuje nejčastěji ve významu národnostní menšina, tedy vlastně jako termín protikladný státotvornému národu. Mě ovšem zajímá fenomén etnického vědomí jako takový a nevidím žádný principiální rozdíl při studiu

tohoto jevu u velkých, malých či dokonce marginálních etnických skupin, a proto tuto jazykovou zvyklost nepreferují. Ve stínu zmiňovaných faktů se tedy hranice mezi jednotlivými etniky jeví jako vymezené pomocí kritérií, která mohou, ale nemusí být objektivně přítomna. Rozhodujícím pro vytvoření etnického vědomí (a to je koneckonců alfa i omegou bytí každého etnika) je ale představa a víra v existenci těchto kritérií, ať už relevantních nebo ne. Můžeme stokrát opakovat, že etnicita a národnost jsou pouhými konstrukty a dokazovat to vědeckými statěmi – půvab etnicity, její síla a zákeřnost spočívá právě ve skutečnosti, že je jí přisuzována objektivní existence, a tím se stává společensky relevantní.

1.2 Primordialismus versus instrumentalismus, jazyk jako prostředí vzniku a existence etnicity

Zařazovat díla a názory různých autorů zabývajících se tématem etnicity do pevných kategorií a skupin se může jevit jako zjednodušující a vynucené a samotní autoři by ho jistě sami často odmítali. Pro lepší orientaci je ale přesto vhodné rozlišovat obecně dva základní přístupy k fenoménu etnicity.

V prvním přístupu, jenž bývá nazýván *primordialismem*, je etnicita chápána jako reálná danost, jako vrozený statut každého jedince. Tento názor je inspirován romantickou tradicí devatenáctého století, zejména Herderem a Fichtem¹⁷, později ho zastávali i ti darwinisté první půle dvacátého století, kteří akcentovali biologickou podmíněnost etnicity.

Kulturní antropologové, etnologové a další společenskovědně orientovaní autoři zastávající primordialistické hledisko kladou naopak důraz na kulturní podmíněnost etnicity, tu ale

¹⁷ Fichte, J.G.: Reden an die deutsche Nation. Stuttgart, Strecker und Schröder 1923

chápu jako neméně danou a nevyhnutelnou. Například Clifford Geertz hovoří v této souvislosti o „primordiálních vazbách“, mezi něž počítá předpokládané pokrevní vazby (*assumed blood ties*), jazyk, území, náboženství a zvyky. Tyto vazby mají být dané a nevyhnutelné a výrazně silnější než tzv. vazby občanské, jež jako vycházející z moderního státu Geertz staví do protikladu k vazbám primordiálním.¹⁸

Ač se ve své práci se stanoviskem primordialistů nemohu jednoznačně ztotožnit, přesto této skupině autorů (Anthony D. Smithovi a jeho žákům) patří můj dík zejména za pozornost, kterou tradičně věnují vývojovým teoriím etnicity a rozboru národních mýtů a symbolů.¹⁹

Opačný názor zastávají tzv. instrumentalisté. Tvrdí, že etnicita není žádnou daností, ale pouhým nástrojem (instrumentem), který slouží k dosažení specifických cílů členů dané skupiny. Tento názor může být poučný, nemůže ale podle mého názoru vést k tak radikálním stanoviskům, jakým je tvrzení Abnera Cohena, že i výrazně uzavřenou, cílevědomou a do značné míry endogamní skupinu londýnských burzovních makléřů je možno označit za etnickou skupinu.²⁰ Burzovní makléři mohou sice odpovídat Cohenově vágní definici *ethnie*, jejich skupinové vědomí má pro ně jistě značný instrumentální význam, nicméně k etnické sebedefinici jim očividně mnohé schází – zejména opodstatnění, dále například vhodně etnické označení, *etnonymum*. *Etnonyma*, jak ukáži dále, totiž nejsou

¹⁸ Geertz, C.: *Primordial Ties*. In: *Ethnicity*, Hutchinson, J., Smith A.D. (Ed.), Oxford, Oxford University Press 1996

Předmětem Geertzova studia jsou neevropské, postkoloniální společnosti a v kontextu evropské kultury jsou většinou jeho závěry méně platné. Výjimkou však je právě oblast bývalé Jugoslávie a tamní předválečné soupeření mezi etnickými nacionalismy a státním, neetnickým nacionalismem. Geertzova terminologie otevírá i zajímavé otázky ohledně britské národní identity, nacházející se na pomezí civilní a etnické vazby.

¹⁹ Grosby, S.: *Nationalism. A Very Short Introduction*. Oxford, Oxford University Press 2005

²⁰ Cohen, A.: *Ethnicity and Politics*. In: *Ethnicity*, Hutchinson, J., Smith A.D. (Ed.), Oxford, Oxford University Press 1996

náhodná a odkazují na historickou podmíněnost etnicity.

Protipóly primordialismu a instrumentalismu vymezují pole otázek po charakteru etnicity. Zásadní otázkou je, nakolik je etnicita objektivně daným, primárním statutem jedince a nakolik je jen subjektivně zažívaným, či dokonce svobodné volbě podléhajícím jevem. Zajímavé odpovědi na tuto otázku nabízejí Nathan Glazer a Daniel Moynihan, kteří označují etnicitu za latentní formu, jejíž obsah se může lišit v závislosti na společnosti, jedinci a zejména situaci.²¹ Sledujeme-li společně s Petrem Lozoviukem jejich myšlenkovou linii, dospějeme k závěru, že vědomí jedince může zůstat po celý jeho život „etnicky indiferentní“²² a neprobudit se, chybí-li k tomu příčné podmínky.²³

Můžeme-li nalézt společnosti a skupiny, které se nijak etnicky nedefinují, ač by mohly, nemá smysl hledat primární zdroj etnicity v objektivní realitě, jak to činí primordialisté. Na pouze relativní platnost Geertzových primordiálních vazeb ostatně poukazuje i argumentace z předchozí podkapitoly. Fakt, že etnicita u těch skupin, kde se vyskytuje, je jako reálná vnímána, z ní činí zase víc než jen pouhý nástroj. Opět v souladu se závěry předchozí kapitoly je tedy etnicitu přese všechno nutno chápat jako předmět reality, nikoli ale reality objektivní, nýbrž ideové. Podobný sled úvah vede Benedikta Andersona k definici národa jako „myšleného společenství“

²¹ Glazer N. - Moynihan D.: Beyond the Melting Pot. In: Ethnicity, Hutchinson, J., Smith A.D. (Ed.), Oxford, Oxford University Press 1996

²² Lozoviuk, P.: Evropská etnologie ve střednědobé perspektivě. Pardubice, Univerzita Pardubice 2005

²³ Mark Mazower uvádí příklad bulharského etnologa z devatenáctého století, který odjel zkoumat jednu slovanskou křesťanskou vesnici v Makedonii. Když se tázal svých respondentů, zda se považují spíše za Bulhary či za Řeky, dospěl k pro něj zdrcujícímu zjištění, že ani jeden z těchto termínů vesničanům nic neříká - neměli zřejmě absolutně žádnou potřebu se nějak etnicky definovat a vystačili si s jinými formami kolektivní identity. Mazower, M.: The Balkans. From the End of Byzantium to the Present Day. London, Phoenix 2002

(*imagined community*).²⁴

Hledat podmínky vzniku a existence etnicity v oblasti idejí jako by z ní činilo fenomén prchavý a objektivní vědecké analýze nepřístupný. Tento problém ale lze vyřešit, zvolíme-li za předmět studia ne samotnou etnicitu, ale jazyk, neboť právě jazyk je prostředím, v němž se manifestují předměty ideové reality a také prostředím vzniku a existence všech skupinových identit, etnicitu nevyjímaje.

Na jazyku ve mne ve vztahu k etnicitě budou zajímat v zásadě tři okruhy otázek:

- a) jazyk jako substance etnicity (v souladu se stále živou představou, že etnikum je či má být společenstvím lidí stejného jazyka) a prostředek komunikace mezi členy společenství, utvářející u nich pocit sounáležitosti a vymezující skupinu navenek (kapitola 2)
- b) jazyk jako tvůrce pojmů - předmětů ideové reality, význam etnonyma pro formu a sebeinterpretaci etnického společenství (kapitola 3)
- c) jazyk v rovině symbolické - symbolická komunikace a mýtus v procesu utvrzování etnického vědomí a tvorby historické vazby etnicity (kapitola 4)

Termíny jako etnicita a etnické vědomí jsou objektivní, mezinárodně srozumitelné a použitelné tudíž jako vědecké termíny. S vědomím důležitosti jazyka jako prostředí vzniku a existence etnicity a vedení snahou vyjít vstříc volání nové etnografie po studiu a pochopení „domorodých“ kategorií a klasifikačních struktur se ale také podívejme, jak se s příbuznými termíny zachází v každodenním užívání v jazycích námi sledovaných oblastí. Rozdíly, které zde najdeme, totiž

²⁴ Anderson dává přednost termínu národ (*nation*), jeho závěry jsou ale beze všeho aplikovatelné i na etnicitu.
Anderson, B.: *Imagined Communities. Reflexions on the Origins and Spread of Nationalism*. London, Verso 1983

hodně prozradí o významu a rázu role, kterou etnicita v daných společnostech hraje.

V jazycích jihovýchodní Evropy najdeme i v češtině běžné rozlišení mezi *národností* a *státní příslušností* - *občanstvím*, které má svůj původ v konceptuální tradici němčiny (*Nationalität* a *Staatsangehörigkeit*, *Staatsbürgerschaft*) a nachází zásadní rozdíl mezi příslušností k politické entitě státu a etnickou příslušností. Srbština zná termíny *narodnost* či *nacionalnost* na jedné straně a *državljanstvo* na straně druhé. Obdobně bulharština operuje s termíny *narodnost* a *podanstvo* a významově shodné koncepty nalezneme ve všech balkánských jazycích.

Příčinu existence těchto jazykových kategorií lze nalézt ve faktu, že po značnou část své moderní existence se hranice evropských států na východ od francouzsko-německé hranice neshodovaly s hranicemi národnostními (etnickými) a společenská nálada dávala spíše přednost volání po změně hranic (sjednocení Německa a Itálie, rozdrobení habsburské, osmanské a ruské říše) než snahám o redefinici etnického vědomí směrem k větší inkluzivitě a k podpoře „kvazinárodního“ vědomí sounáležitosti všech občanů státu v jeho stávajících hranicích.

Přímo opačná ovšem je a byla situace v západní Evropě, jejíž součástí je i Británie a angličtina jako její jazykové médium. Zde obecně převládala tendence k udržení stávajících hranic nad snahami o jejich změnu a zřejmě tento fakt se zrcadlí i v jazykovém úzu. Anglické *nationality* (podobně jako francouzské *nationalité*) znamená vlastně občanství, byť doslovně by se toto slovo překládalo právě jako národnost, analogicky k *nation* (národ).

Národnost v anglosaském smyslu slova neznamená tedy pouze

vrozený status, člověk jí může i nabýt i procesem naturalizace a vlastní volby a za určitých podmínek ji i ztratit, může když na to přijde mít i dvě a více zároveň. Zároveň ale tím, že slovo *nationality* etymologicky pochází z latinského *nascor* (rodit se) a je odvozeninou už zmiňovaného *nation* (národ), nabízí i prostor k hlubší a emocionálnější identifikaci jedince s touto kategorií, více než pouhé suchopárné a byrokratické stvrzení vztahu mezi státem a jeho občanem implikované ve slově *državljanstvo*. (Pro tento úžeji vymezený vztah má koneckonců angličtina termín *citizenship*.)

Koncept národnosti v striktně etnickém smyslu slova není sice angličtině zcela cizí, termín *race*, který ho vyjadřuje, je ale v běžném i vědeckém užívání tlačen do pozadí, zejména pro jeho etymologickou souvislost s rasismem. (A to navzdory tomu, že není shodný s východoevropským a německým pojmem *rasa*, který známe z pseudovědeckých teorií založených na klasifikaci fyzických znaků.)

Flexibilita anglického termínu *nationality* dala vzniknout neméně flexibilní mentální kategorii britské národní identity, ovšem tuto konceptuální vybavenost angličtiny, odlišující ji od balkánských jazyků, je třeba samozřejmě nahlížet ve světle toho, že se v Británii vztah občan versus stát měnil méně výrazně než třeba právě na Balkáně.²⁵ A zřejmá je i souvislost mezi konceptuální dichotomií typu *narodnost* versus *državljanstvo* (jež připouští, či snad přímo předpokládá neshodu těchto dvou termínů) a častými změnami státních hranic, jakož i neexistencí stabilních a etnický partikularismus překonávajících kolektivních identit na Balkáně a ve východní Evropě vůbec.²⁶

²⁵ Diskuzi nad charakterem britské národní identity, respektive otázce, nakolik jde o identitu etnickou, ještě bude věnován patřičný prostor.

²⁶ Slova jako národ a národnost v jednotlivých jazycích samozřejmě existovala již před vznikem moderních politických národů a na základě

1.3 Obsah versus hranice etnicity, etnická exkluzivita a inkluzivita

K obohacení teoretických přístupů k etnicitě významnou měrou přispěl i antropolog Fredrick Barth, jenž posunul těžiště svého zkoumání z obsahů etnicity (předmětu studia jak primordialistů, tak předbarthovských instrumentalistů) na její hranice. Spíše než obsahy etnicity (symbolické, politické, jazykové, předmětné či historické) ho zajímají procesy tvorby a udržování hranic dané etnické skupiny v rovině kolektivní, ale i individuální. Barth zároveň ukazuje, že tyto hranice neslouží pouze k separaci, ale i ke komunikaci, která vzniká jejich neustálým překračováním.²⁷

Akcentování hranic etnických skupin a jejich studium je jistě žádoucím přínosem. Právě hranice totiž umožňují vnímat jednu skupinu jako vlastní a jinou jako cizí, určují, kdo je „uvnitř“ a kdo „vně“ dané skupiny. Není ovšem správné představovat si etnickou hranici jako jednolitou tlustou linii analogicky k hranici geografické. Jde spíše o strukturovanou síť navzájem se doplňujících nitek – některé jsou více, jiné méně prostupné, více či méně vědomé, více či méně akcentované. Přesná podoba této sítě závisí na daném etniku a dokonce nikde není psáno, že „ti druzí“ naši vzájemnou hranici vnímají a interpretují stejně jako „my“.

Čím více úvah Barthovu přístupu a koncepci etnických hranic věnujeme, tím zřetelněji se ale vyjevuje, že studium

historického vývoje a diferenciované sociopolitické situace postupně měnila svůj význam. Latinský pojem *nation* původně ve středověku označoval urozenou třídu (v protikladu k neurozenému lidu, plebsu, poddanstvu) a teprve později se jeho význam posunul směrem k etnickému významu (podobně v češtině vidíme etymologickou souvislost mezi termíny *národ* a *urozený* na jedné straně a *národ* a *rodina* na straně druhé.)

Hobsbawm, E.: *Národy a nacionalismus od roku 1780*, Brno, Centrum pro studium demokracie a kultury 2000

²⁷ Barth, F.: *Ethnic Groups and Boundaries*. In: *Ethnicity*, Hutchinson, J., Smith A.D. (Ed.), Oxford, Oxford University Press 1996

kulturních a společenských obsahů etnicity zcela opomenout nelze. Jsou to totiž právě obsahy, co vytváří hranice, a obráceně potom hranice činí z těchto obsahů etnicky výlučný materiál. Studujeme-li tedy pouze jeden z těchto vzájemně provázaných aspektů, zákonitě naše poznání ochuzujeme o souvislosti. Jak ale podchytit ono jemné předivo vztahů mezi obsahem a formou (hranicí) etnicity, jak se úspěšně pohybovat na hraně mezi barthovským a klasickým přístupem, aby nám z mnohostranného charakteru etnicity uniklo co nejméně?

K řešení podle mne dojdeme, soustředíme-li se na charakter vazby mezi obsahy a hranicemi etnicity, přičemž tento charakter může být v zásadě dvojí - exkluzivní a inkluzivní.²⁸ Ten první v ideálním případě zdůrazňuje takové etnické obsahy, které jsou vnímány jako výlučné vlastnictví daného etnika, odnikud nepřejaté, s ničím nepříbuzné, bez styčných bodů s kulturami druhých etnik. Hranice, které z takovýchto obsahů vyplývají, jsou nahlíženy jako pokud možno co nejnepřekonatelnější, rigidní, pevně stanovené a věčné. Inkluzivním charakterem potom pochopitelně myslím opak výše popsaného - akcent na obsahy obecného, nekonfliktního či přímo pojícího rázu, flexibilní a co nejotevřenější hranice apod.²⁹ Přiznávám, že si pomáhám jistou zjednodušující schematizací, mějme ale na paměti, že jde o ideální modely, pouhé pomůcky k pochopení složitého a křehkého fenoménu etnicity. Charakter

²⁸ Musím upozornit, že se odchyluji od běžného užívání slova *exkluzivní* v současné češtině, kde tento termín obecně znamená *prvotřídní*. Já toto slovo v kontextu etnicity používám v jeho původním smyslu, *výlučný*, bez jakéhokoli hodnotícího zabarvení. Slovem *inkluzivní* potom logicky myslím pravý opak.

²⁹ Jde částečně o podobný proces, pro který Mitchell volí termíny dichotomizace a komplementarizace, svoji terminologii ovšem považuji za výstižnější v kontextu evropského přístupu k národu a etniku i v kontextu barthovského konceptu etnických hranic.

Mitchell, J.C.: *The Kalela Dance. Aspects of Social Relationships among Urban Africans in Northern Rhodesia*. Manchester, Manchester University Press 2009

vztahu mezi etnickým obsahem a etnickou hranicí nikdy není čistě inkluzivní nebo čistě exkluzivní, má spíše pouze tu slabší, tu silnější tendenci se k jednomu z těchto protipólů přibližovat (je tedy správnější hovořit o větší či menší míře exkluzivity nebo inkluzivity). Kromě toho se tento charakter zákonitě vyvíjí v čase a mění v závislosti na situaci a nadto každé etnikum staví na téměř nekonečném množství etnických obsahů a celé síti etnických hranic.

Protože etnickou inkluzivitu a exkluzivitu lze jen stěží kvantitativně uchopit a měly by být tedy předmětem výhradně kvalitativního výzkumu, pokusím se nyní pro lepší pochopení tyto fenomény popsat pomocí příkladů a jednoduchých korelačních vztahů. První příklady se zabývají jazyky (arménštinou a francouzštinou) jako kulturně-etnickými obsahy a etnickou hranicí, která je jimi vymezena.

Arménština je dnes jazykem, kterým mluví výhradně Arméni, nemá mezi geograficky blízkými jazyky žádného bližšího příbuzného, aby tak umožňovala snadnější komunikaci s jiným etnikem a vědomí sounáležitosti, a je nadto psána osobitým prastarým písmem. Je tedy obsahem tak exkluzivním, jak jen to je možné. I hranice, kterou vytyčuje, je jasná a exkluzivní – kdo umí arménsky je Arménem, kdo neumí, jím není. Míru exkluzivity etnické hranice stanovené arménštinou ovšem poněkud oslabuje fakt, že řada příslušníků světové arménské diaspory už arménštinu ovládá jen špatně, přesto si zachovávají vědomí sounáležitosti s etnikem, z něhož vzešli.

Na druhé straně francouzština je jazykem světově rozšířeným, který se ani v Evropě neomezuje na příslušníky francouzského etnika, ale mluví se jím i ve Švýcarsku a v Belgii. Je psán latinkou, což ho pojí s většinou moderních jazyků, vykazuje nadto zřetelné znaky příbuznosti s ostatním románskými jazyky.

Jde tedy o materiál výrazně inkluzivnější než arménština. Hranice, kterou vytváří, je exkluzivní jen do té míry, že její znalost je nutným předpokladem příslušnosti k francouzskému národu. Znalost francouzštiny ovšem neodlišuje Francouze od frankofonních příslušníků jiných etnik.

Druhé dva příklady jsou z oblasti národních symbolů a ukazují, že korelace mezi mírou exkluzivity obsahů a hranic může být i negativní. Anglický červený kříž na bílém poli, kříž svatého Jiří, není jako symbol nikterak výrazně exkluzivní. Kříž je využíván symbolikou valné části křesťanských zemí, kombinace barev červené a bílé také není neobvyklá – zjednodušeně vzato je anglická vlajka pouhou inverzí vlajky dánské. Ovšem to, jak tento symbol Angličany odděluje od jiných národů, jak hluboké vědomí vlastní jedinečnosti jim poskytuje a jak silnou emocionální reakci je už po staletí sto vzbuzovat (ve válkách i při fotbalových utkáních), mu dovoluje vytvářet poměrně ostrou etnickou hranici.

U libanonského zeleného cedru je tomu právě naopak. Jde o jedinečný symbol, na první pohled nezaměnitelně ztotožnitelný s jednou jedinou zemí a jejím obyvatelstvem. Nevytváří nicméně žádnou výrazně exkluzivní hranici, a to ze dvou důvodů. Za prvé je celá koncepce národních symbolů v podobě vlajek a znaků výtvořem západní kultury, který se na Blízkém východě nesetkal s přílišnou odezvou. Za druhé je symbol cedru (ostatně stejně jako název státu) úzce spjat s tradičně křesťanskou komunitou v okolí hory Libán a implicitně tak vylučuje muslimské a drúzské obyvatelstvo libanonského státu. Například sympatizanti šíitského hnutí Hizballáh dávají před libanonskou státní vlajkou přednost vlastnímu symbolu vztyčené pěsti.³⁰

³⁰ Lewis, B.: Multiple Identities of the Middle East. London, Phoenix 1998

Model etnické inkluзивity a exkluzivity je složitý a komplexní, takový je ale i předmět mého studia – fenomén etnicity. Právě proto se domnívám, že je studium etnické inkluзивity a exkluzivity obzvlášť vhodným nástrojem zkoumání různých povah etnického vědomí z komparativního úhlu pohledu tak, jak se o to v následujícím textu pokusím.

1.4 Británie

Pro českého čtenáře je velice důležité zejména jasně vysvětlit kompetence pojmů Anglie, (Velká) Británie a Spojené království. Posledně jmenovaný termín, v plném znění Spojené království Velké Británie a Severního Irska, je oficiálním názvem dnešního státu. Ten, jak už z názvu vyplývá, zahrnuje území Velké Británie (tedy unii tří „historických území“ – Anglie, Walesu a Skotska), ale i tzv. Ulster, severní část Irska, která stále zůstává od zbytku zeleného ostrova politicky separována. Spojené království a Irská republika jsou známy také pod souhrnným názvem Britské ostrovy, to je ale čistě geografický, nikoli politický termín.

Velká Británie je politickým pojmem z konce osmnáctého století, kdy došlo k tzv. unii mezi Anglií (v té době automaticky zahrnující i Wales) a Skotskem. Prakticky šlo o rozšíření anglického mocenského vlivu na území celého ostrova a hovořit o nově vzniklém státě jako o Velké Británii bylo „politicky korektní“ cestou, jak tuto potupnou skutečnost učinit pro Skoty stravitelnější. Británie je zkráceninou Velké Británie, užívanou v neoficiálních textech a promluvách, jde ale také o pojem familiérnější, emocionálnější a v neposlední řadě skromnější – což má své opodstatnění, přihlédneme-li k úpadku britského mezinárodního významu a slávy ve dvacátém století.

Británie, jak už bylo řečeno, zahrnuje Anglii, Wales a Skotsko. V posledním desetiletí bylo v rámci politiky tzv. devoluce delegováno z Londýna na nově vznikající skotský parlament a velšské národní shromáždění velké množství pravomocí, což mělo za následek výrazné posílení velšské a skotské identity (v britském kontextu je zvykem o těchto identitách mluvit jako o „regionálních“), a to nejen na politické, ale i na etnické úrovni.

Vše nasvědčuje tomu, že reakce Angličanů na danou situaci na sebe nenechá dlouho čekat. Jeremy Paxman trefně poznamenává, že jsou to právě Angličané, kdo po všech devolucích zůstali v Británii jediní bez vlastního parlamentu, neboť parlament v londýnském Westminsteru je shromážděním poslanců celého Spojeného království, zatímco velšské národní shromáždění a skotský parlament hájí výhradně zájmy „regionů“³¹. Obdobně lze zaznamenat v anglickém tisku i z názorů veřejnosti stížnosti, že zatímco den svatého Patrika (patrona Irska) se těší v Anglii velké popularitě a plní hospody k prasknutí, den svatého Jiří (patrona Anglie) probíhá rok co rok téměř bez povšimnutí.

Oficiální hlavou Spojeného království je britská královna (v českém kontextu často ne zcela správně označovaná pouze za královnu anglickou) Alžběta II., která je zároveň i hlavou velké části členských států společenství bývalých britských závislých území, tzv. Commonwealthu. Přestože je toto nadnárodní společenství drženo dohromady především důrazem na britský étos a tradici, je jeho vliv na sebeidentifikaci obyvatelstva téměř nulový, pročez mu nebudu ve své práci věnovat příliš prostoru.

Aby situace nebyla příliš jednoduchá, jsou tu ostrůvky

³¹ Paxman, J.: *The English. A Portrait of a People*. London, Penguin 1999

v kanálu La Manche (*Channel Islands*) a také malý ostrov Man, jež nejsou součástí Velké Británie a v mnoha ohledech se právně i politicky vymykají i Spojenému království. Jejich obyvatelé by ale až na výjimky neváhali definovat sami sebe jako Brity, a proto je do svého zkoumání zahrnuji. Stejně si počínám i v případě obyvatel pyrenejského Gibraltaru, v mnoha ohledech nejvášnivějších zastánců britské národní identity. Za Brity se ostatně považují i unionisté v Ulsteru, proto je konflikt v této oblasti možno nahlížet nejenom jako problém náboženský (protestanti versus katolíci), ale i etnický (Britové versus Irové). Existence i identita této skupiny je pro pochopení britské národní identity, jež se tradičně pohybuje na hraně státní a etnické příslušnosti, nadmíru důležitá a do své práce ji tudíž zahrnuji. Zabývat se ale v rámci práce o Británii katolickými Iry má smysl pouze v případě četných imigrantů do vlastní Británie, společně se studiem celkové problematiky imigrace na toto území a jejího vlivu na identitu jak starousedlíků, tak nově příchozích.

1.5 Balkán

Označovat oblast jihovýchodní Evropy jako Balkán se stalo častým zvykem laické i vědecké veřejnosti. Tento jednoduchý pojem je zdánlivě jednoznačný a vyvolává v nás představy pestrobarevné směsi kultur, národů, zvyků a charakteristického přístupu k politice. Právě u samotných „Balkánců“ ale nebudí tento termín až na výjimky žádné nadšení a značně oprávněně ho chápou jako pejorativní.

Balkán je slovo tureckého původu, v turečtině se tak nazývá centrální bulharské pohoří Stara Planina (starověký Haemus). Do evropských jazyků pronikly pojmy Balkán a Balkánský poloostrov v devatenáctém století a vztahovaly se na celou

tehdejší evropskou část osmanské říše, označovanou také jako evropské Turecko, Turecko v Evropě či Rumelie.³² Šlo o zřejmou, ač možná nepříliš vhodnou analogii k označením Pyrenejský, respektive Apeninský poloostrov.

Už tehdy ale nešlo o obzvlášť přesně vymezený pojem, který ztrácel na jednoznačnosti i díky neustálým změnám na politické mapě dané oblasti. V průběhu devatenáctého století se za přispění západních mocností a carského Ruska od slábnoucí Turecké říše oddrolovaly další a další státy a území, až jí nakonec po tzv. balkánských válkách z let 1912 a 1913 zbylo v Evropě jen blízké okolí Istanbulu a Edirne, tedy východní Thrákie.

V zeměpise užívaný termín Balkánský poloostrov je sice přesně vymezen z východu Černým mořem, z jihu a západu potom mořem Egejským, respektive Jaderským, chybí mu ale srozumitelné ohraničení ze severu. Nabízí se toky řek Drávy (někteří uvádí i jižněji položenou Sávu) a Dunaje, zde ale narazíme na problém, že Balkán není pouze pojmem geografickým, ale zároveň i kulturním a řeky mají tendenci lidi a kultury spíše spojovat než rozdělovat. Na druhou stranu bývají řeky často využívány k vytyčování politických hranic, což je také případ obou zmiňovaných toků.

V zájmu korektnosti prohlašuji, že sice preferuji pojem Balkán před souslovím jihovýchodní Evropa, nehodlám tím ale akcentovat jakékoli negativní konotace (násilnost, barbarismus a podobně), které lze s tímto termínem spojovat. Osobně se domnívám, že výskyt zmiňovaných vlastností není v daných zemích v dlouhodobé historické perspektivě o nic četnější než jinde.

Jsem si zároveň vědom, že mnohá z etnik, která budu pod termín

³² Mazower, M. The Balkans. From the End of Byzantium to the Present Day. London, Phoenix 2002

Balkán zahrnovat, by s tím nesouhlasila. Řekové se mnohem radši nazývají Mediteránci, Chorvaté se považují za Středoevropany, Rumuni podle svého názoru obývají „karpatský prostor“.³³ Můžou mít do značné míry pravdu, je jim ale bezpochyby vlastní řada kulturních, společenských i historických charakteristik, které je spojují s ostatním obyvatelstvem v oblasti. Pro účely mé práce je prostě zapotřebí stanovit nějaký pokud možno jednoslovný termín, který by zahrnoval všechna etnika tohoto prostoru, a pojem Balkán se jeví jako nejvhodnější.

Označení Balkán se tedy v mé práci bude vztahovat jak na „jádrové“ balkánské státy Bulharsko, Makedonii, Srbsko, Černou horu, Bosnu a Hercegovinu a Albánii, tak na jejich nejbližší sousedy, kteří s nimi sdílejí podobný osud – tedy výše zmiňované Řecko, Rumunsko a Chorvatsko. Nevztahuji ho ovšem (v rozporu s některými autory³⁴ a naopak v souladu s jinými³⁵) na Slovinsko, Maďarsko ani Turecko. Přesto tureckému a maďarskému elementu ve své práci pozornost věnovat musím, jelikož obě etnika tvoří v regionu významné menšiny a koneckonců i proto, že národní a etnické identity vlastních balkánských etnik se často utvářely v kontrastu a vzájemném soupeření tu s identitou tureckou, tu s maďarskou.

³³ Weithmann, M.W.: Balkán. 2000 let mezi Východem a Západem. Praha, Vyšehrad 1996

³⁴ Například Weithmann, M.W.: Balkán. 2000 let mezi Východem a Západem. Praha, Vyšehrad 1996

³⁵ Například Gleny, M.: Balkán 1804-1999. Nacionalismus, válka a velmocí. Praha, BB art 2003

2. Etnicita a jazyk

„Hranice mého jazyka jsou hranicemi mého světa.“

LUDWIG WITTGENSTEIN³⁶

Jazyk je jednou z kulturních univerzálií lidského rodu. Jakkoli ho obecná lingvistika definuje jako arbitrární soubor znaků a pravidel sloužících k mezilidské komunikaci, v praktickém životě jedince a lidského společenství pro arbitraritu mnoho prostoru nezbývá. Tak, jako se jedinec rodí do určitého společenství a kultury, tak se rodí i do určitého jazyka (případně dvou či více jazyků).

Skrze tento jazyk se potom jedinec učí vidět a chápat svět,³⁷ skrze něj jsou mu předávány tradice, hodnoty a normy jeho kultury a stejně tak skrze něj nachází svou identitu v protikladu k ostatním, jakož i identitu společenství, jež se naučí pokládat za své – v protikladu k společenstvím cizím. Jazyk je nezbytný k tomu, aby jedinec mohl chápat a kategorizovat svět, a jeho podoba má nevyhnutelně na toto chápání a kategorizaci vliv.

Jazyk je ale zároveň i prostředkem komunikace mezi jedinci, a tudíž tmelem a přirozenou hranicí lidského společenství, jak ve svém pozdějším, extrovertnějším období přiznává i Wittgenstein³⁸. A zejména v tom nalézáme spojitost s tématem etnicity – v definici jazyka jako charakteristického rysu a výlučného vlastnictví etnického společenství a zároveň oné

³⁶ Wittgenstein, L.: Tractatus logico-philosophicus. Logisch-philosophische Abhandlung. Frankfurt/Main, Suhrkamp Verlag, 1964

³⁷ Jazyk je obecně chápán jako prostředek popisování vnějšího světa, ale antropologická teorie lingvistické relativity, známá jako Sapir-Whorfova hypotéza, poukazuje na to, jakým způsobem náš rodný jazyk, jeho slovní zásoba a gramatické struktury ovlivňují naše vidění světa, jak vytváří obraz vnějšího světa v naší mysli. Tuto teorii mimochodem anticipoval už Wilhelm von Humboldt, současník národních obrozenců – tvůrců moderních národů a často i moderních jazyků.

³⁸ Wittgenstein, L.: Philosophische Untersuchungen. Frankfurt/Main, Suhrkamp 1960

barthovské hranice, jež vymezuje, kde dané společenství začíná a kde končí.

„Národ žije ve svém jazyce,“ napsal v první polovině dvacátého století maďarský prozaik Gyula Illés³⁹, jeho slova jsou ale charakteristická i pro (či zejména pro) ideové představy století devatenáctého. Zdůrazňují, že to byla Evropa, nebo potažmo západní svět, kde se kladl důraz na korelaci mezi jazykem a etnicitou, a to přes do očí bijící příklady toho, že tento vztah zdaleka nemusí nutně existovat. Vezměme například Romy, kteří sice mají výlučně svůj etnický jazyk – romštinu (či více jejích kodifikovaných variant), její znalost ale pro Romovu etnickou kategorizaci není nezbytná, ba možná ani přímo důležitá. Rom je Romem v první řadě kvůli svému rodovému původu, proto, že ho za Roma považuje jeho okolí, díky specifickým kulturním znakům, druhořadě potom díky fyzickým znakům a až poté co do důležitosti může následovat jeho jazyk. Nejinak je tomu u dalšího historického etnika Evropy – Židů. Stará hebrejština je součástí jejich tradice od pradávna, už po staletí je ale jazykem mrtvým, omezeným na literaturu a úzkou vrstvu vzdělanců. Od počátku středověku tradiční živé jazyky Židů jako jidiš, ladino a další byly vlastně odvozeninami němčiny, španělštiny a dalších nežidovských jazyků. Kromě toho se většina Židů v Evropě domlouvala jazykem země, v níž žili. Dnešním výlučným a etnickým jazykem Židů, občanů Izraele, je moderní hebrejština, umělý konstrukt z devatenáctého století. Zrod moderní hebrejštiny je ovšem nemyslitelný bez ideologie sionismu, židovského světského nacionalismu, jenž se zrodil ve střední Evropě paralelně s novodobými nacionalismy tamních národů. Při zběžném pohledu na evropská etnika a jejich jazyky se

³⁹ Cit. dle Schöpflin, G.: Nationalism, Identity, Power. New York University Press, New York 2000.

příklady Romů a Židů mohou jevit jako anomálie, avšak důkladnější studium ukáže, že klást rovnítko mezi národ a výlučně jemu připsatelný jazyk je i v evropském kontextu vždy značně problematické.

Antropologické výzkumy v Asii a Africe⁴⁰ ukazují, že na těchto světadílech existuje nespočet etnicky nesignifikantních jazyků, používaných napříč etnickými hranicemi, stejně jako etnika, jež se můžou chlubit dvěma či více jazyky. Situaci v postkoloniálních společnostech dále komplikuje i fakt, že moderní politické jednotky jsou zde až na výjimky multietnické a multilingvní. Zde tedy v Evropě tak oblíbená rovnice *národ = jazyk = stát* v pozoruhodném množství případů (vlastně zpravidla) neplatí.

Tato rovnice utrpí i pokusem o lingvistickou definici jazyka v protikladu k pojmům jako jsou jazyková skupina a dialekt. Nejde mi zde o to, jak obecně definovat jazyk z hlediska jeho materiální podoby (jako soubor znaků, etc., viz úvodní odstavec této kapitoly), nýbrž o vymezení, kde daný konkrétní jazyk končí a začíná. Rozlišit od sebe dva jazyky původem ze dvou odlišných jazykových skupin je snadné; rozlišit dva z jedné a téže skupiny je složitější - a rozpoznat, kdy se jedná o samostatný jazyk a kdy o pouhou dialektickou variantu jiného jazyka pak často přímo nemožné. V našem kontextu je přílišným zjednodušením říci v souladu s některými lingvistickými antropology, že „dialekty, které jsou si navzájem srozumitelné, patří do stejného jazyka.“⁴¹ Ideologie

⁴⁰ Guest, R.: *The Shackled Continent. Africa's Past, Present and Future*. London, Macmillan 2004

⁴¹ Salzmann, Z.: *Jazyk, kultura, společnost*. Praha, Ústav pro etnografii a folkloristiku Akademie věd České republiky 1997

Zdeněk Salzmann sám ve své knize uvádí výzkum mezi mluvčími jazyků irokézské jazykové skupiny ze státu New York a provincie Ontario, jehož cílem bylo zjistit na základě kritéria vzájemné srozumitelnosti kolik irokézských jazyků v oblasti existuje. Spor se ovšem vedl o výklad pojmu vzájemná srozumitelnost, resp. jaká míra srozumitelnosti je při definici jazyka relevantní. Někteří výzkumníci navrhovali 25%, jiní 75%, a výsledek

(v první řadě etnické a národní) a politické tlaky zde hrají významnější úlohu, než je jim obecně přiznávána.

Otázka, kde jazyk končí a začíná, co je pouhý dialekt a koneckonců i (byť v menší míře) do jaké jazykové skupiny daný jazyk patří, je v evropském prostředí úzce spjata s pojmem národa tak, jak ho známe od konce devatenáctého století, a s nacionalismem.

Pro mé srovnávání Británie a Balkánu v jazykové otázce je podstatné si uvědomit, že tendence zahrnovat etnikum a jazyk do shodné množiny je výrazně silnější ve východní Evropě (území bývalého Rakouska-Uherska, Ruska a osmanské říše⁴²) než v Evropě západní. To má řadu důvodů:

- 1) Ve východní Evropě byl silný vliv německého romantického nacionalismu a konceptu *Volk*, zatímco na Západě se těšil větší oblibě francouzský osvícenský nacionalismus a koncept občanství. *Volk* stojí a padá s jazykem a krví předků (srovnej Illésův citát).
- 2) Jak ukazuje George Schöpflin⁴³, svou roli sehrála bezkonkurenční pozice intelektuálů a jejich přímý a ničím nekorigovaný vliv na politiku východní Evropy devatenáctého století. Na Západě jim daleko výrazněji stály v cestě společenské vrstvy podnikatelů (na Východě příliš slabých) a

byl v závislosti na metodě výrazně odlišný. Kdybychom kritérium 25% srozumitelnosti aplikovali v Evropě, byli bychom nuceni všechny slovanské jazyky chápat jako dialekty jednoho jazyka. Ovšem nejen srbština s chorvatštinou, ale i bosenština např. se slovinštinou jsou si srozumitelné minimálně z 75%. Na druhé straně Jaderského moře by zase Italové z jihu a ze severu (bez pomoci školského standardu) pětasedmdesátiprocentním sítím vzájemné srozumitelnosti prošli jen stěží.

⁴² Východní Evropou zde po vzoru Istvána Romsicse (Nemzet, nemzetiség és állam Kelet-Közép- és Délkelet Európában. Budapest, Napvilág Kiadó 1999) a poněkud netradičně myslím území „tří nemocných mužů“ devatenáctého století. Uznávám, že specifická politická situace, v níž se nacházelo rozdrobené Německo vytvořila pro Němce podmínky spíše „východní“ a že se v podobné situaci nacházela i menšinová západoevropská etnika jako Bretonci, Baskové, ale i Velšané.

⁴³ Schöpflin, G.: Nationalism, Identity, Power. New York University Press, New York 2000

aristokracie (na Východě existovala samozřejmě také, ale její příslušníci patřili zpravidla k jinému než většinovému národu). Jazyk jako politikum je výsadou intelektuálů.

3) Moderní národy na Západě se formovaly na pozadí víceméně stabilní a neměnné politicko-geografické situace, na Východě v očekávání nové situace a nových hranic. Ty bylo třeba teprve stanovit a ujala se představa, že mají kopírovat hranice jazykové. Modernizace společností také vyžadovala jednotný jazyk jako prostředek komunikace všech složek státo-národa.⁴⁴

4) Silná literární tradice velkých západoevropských jazyků, jež neměla na Východě obdoby, vytvořila standard, který na Východě musely suplovat snahy jazykových obrozenců.

5) Tento bod přímo vychází z bodů předcházejících. Na Západě v důsledku popsaných skutečností převládla jazykověda deskriptivní, zatímco na Východě preskriptivní. Deskriptivní, popisný přístup akceptuje jazyk takový, jak se ve společnosti vyskytuje – všechny jeho formy a varianty, psané i mluvené, jež je jazykovědec schopen zjistit a popsat, jsou do korpusu jazyka zahrnuty. Lingvista inspirovaný přístupem preskriptivním se naopak snaží předepsat, jaká forma či varianta jazyka je správná, co jazyk je a co jím už není, co je přípustné a co není. Jazyk živý a silný obvykle inspiruje přístup deskriptivní, jazyk ohrožený (nebo chápaný jako ohrožený) obráceně motivuje k preskripci.⁴⁵ Není obtížné shledat v preskriptivním přístupu tendenci k exkluzivitě a v deskriptivním tendenci opačnou.

Po nezbytném teoretickém úvodu přistupme nyní k popisu jazykových situací ve Velké Británii a na Balkáně. Na první pohled vidíme hluboký kontrast. Na jedné straně padesát

⁴⁴ Gellner, A.: Národy a nacionalismus. Praha, Hřibál 1993

⁴⁵ Jsem si vědom, že každá jazykověda, ať už se zabývá jakýmkoliv jazykem, nutně musí kombinovat OBA zmíněné přístupy. Mé rozlišení víceméně ukazuje, kde měl který z přístupů větší vliv.

miliónů lidí mluvících jedním jazykem (angličtinou) a na straně druhé okolo šedesáti miliónů lidí s dosud ne zcela uzavřeným počtem oficiálních státních jazyků (snad devíti).

Důkladnější pohled ale tuto protikladnost poněkud zmírní. Angličtina není jediným jazykem v Británii – už po staletí vedle ní přežívají velština a gaelština, donedávna potom i jazyky jako manština a nordština. Masová imigrace moderní doby nadto přinesla stovky nových jazyků, z nichž mnohé mají šanci se v pluralitní Británii etablovat.

Samotná angličtina je jazykem vnitřně neuvěřitelně různorodým, a to na dvou úrovních: horizontální a vertikální. Na horizontální úrovni se projevuje různorodost geografická, neboli dialektální. Každý jazyk má samozřejmě své dialekty, málokterý jich má ale na malém prostoru tolik a tak málo vzájemně srozumitelných, jako právě angličtina. Na vertikální úrovni se projevuje různorodost společenská, kdy lidé z vyšších a nižších společenských vrstev používají odlišnou slovní zásobu i výslovnost. Jde o zvláštnost, kterou se rozhodně nemůže chlubit každý jazyk.

Na Balkáně je zase naopak jazyků (ze striktně apolitického, lingvistického hlediska) méně, než se zdá. Srbština, chorvatština a bosenština se vyznačují jistými odlišnostmi co do lexika, výslovnosti a nakonec i písma – Srbové používají cyrilici, byť ne výlučně. Jde ale o odlišnosti, které by nemusely přesahovat rovinu dialektální, chyběla-li by k tomu politická vůle. (Srbština a chorvatština jsou si mnohem podobnější než řekněme yorkshireský a cockneyský, tedy východolondýnský dialekt angličtiny)⁴⁶. Podobná situace je i

⁴⁶ Otázka černohorštiny jako samostatného jazyka zůstává otevřená, ale já ji zatím pro přehlednost opomímám. Část Černohorců o svém jazyce běžně hovoří jako o srbštině a lze se domnívat, že tomu tak bude i nadále. Vývoj po osamostatnění Černé Hory v červnu 2006 ovšem dal jasně najevo, že po uznání černohorštiny za samostatný jazyk je politická poptávka, a existují koneckonců i autoři, kteří programově píší v černohorštině. Ovšem otázka

v případě makedonštiny a bulharštiny.

Vedle dnešních oficiálních jazyků přitom v minulosti na Balkáně existovaly jazyky vyšších sociálních vrstev a vzdělanců, sloužící k vzájemnému dorozumění napříč etnickým spektrem – osmanština a řečtina, v menší míře i němčina, arabština, francouzština a italština. Tyto jazyky na různých úrovních a v odlišných dobách hrály stmelující a komunikační roli, které se v britském prostředí ujímala angličtina. Právě jejich pluralita a situační podmíněnost ale zřejmě zabránily obecnému rozšíření pouze jednoho z nich, naopak angličtina neměla ve své oblasti rovnocenného konkurenta.

Za své jedinečné postavení v Británii vděčí angličtina hodně tomu, jak zručně do sebe tento jazyk integroval okolní vlivy (lexikální, gramatické, výslovnostní). Původní jazyk Anglů, Sasů a Jutů⁴⁷ se stal jazykem všech obyvatel Británie a jak argumentuje Roger Scruton, byl všemi starousedlíky i nově příchozími na ostrově bez větších problémů přijat v neposlední řadě proto, že ho ostatní jazyky ovlivnily a vplynuly do něho jako potoky do řeky.⁴⁸ Tento proces pokračoval v důsledku britských koloniálních výbojů (například slov původem z některého z indických jazyků je v angličtině celá řada) a dodnes je udržován při životě imigrací.

Balkánské jazyky samozřejmě procházely jazykovým vývojem také. Vzájemně se ovlivňovaly, vstřebávaly do sebe jazyky zanikající a měnily se tím. Jazykovědci v této souvislosti hovoří o fenoménu tzv. balkánského jazykového svazu, tedy vývojově podmíněné příbuznosti balkánských jazyků (jmenovitě řečtiny,

obsahového vymezení černohoštiny vůči ostatním variantám srbochorvatštiny je zatím v plenkách a existence černohorského jazyka je v současném stadiu pouze nominální.

⁴⁷ Každý z těchto kmenů užíval pravděpodobně jednu z příbuzných variant germánského jazyka, známého v literatuře jako stará angličtina (*Old English*).

⁴⁸ Scruton, R.: *England. An Elegy*. London, Pimlico 2001

rumunštiny, bulharštiny, makedonštiny, albánštiny a částečně i srbštiny v jejích východních dialekttech).⁴⁹

Tento fenomén lze nejlépe dokumentovat na nečekaných podobnostech mezi albánštinou, rumunštinou a bulharštinou, tedy jazyky sice vesměs indoevropskými, ovšem řadícími se do různých jazykových skupin. Na úrovni výslovnostní je to zejména všem zmiňovaným jazykům společná existence tlumené samohlásky [ɒ], která má v rumunštině grafickou podobu *î* či *ă*, v bulharštině *ѣ* a v albánštině *ë*, vyslovuje se ale všude stejně. V žádném jiném ze slovanských nebo románských jazyků se tato samohláska nevyskytuje, zato ve třech zmiňovaných jazycích je velice častá.

Na úrovni gramatické je tu zase podobnost v netypické postpozici určitého členu. To znamená, že určitý člen nestojí samostatně a před zdůrazňovaným podstatným jménem, jako tomu je u většiny indoevropských jazyků, ale připojuje se za podstatné jméno. Nejlépe to lze ukázat na příkladu slovanské bulharštiny, třeba řeka se bulharsky řekne *peka*, ale ta řeka je *pekata*, dítě je *дете*, to dítě *детето* a podobně. Stejný princip nalezneme i v rumunštině, albánštině a v makedonštině.⁵⁰

O příčině této překvapivé jazykové příbuznosti lze vést spory. Jednou z hypotéz je i vliv dnes zaniklého jazyka (snad staré ilyrštiny), který se do všech zmiňovaných integroval.

Vzájemných podobností mezi balkánskými jazyky nalezneme spoustu, zejména na úrovni lexikální. Je ale evidentní, že

⁴⁹ S tímto termínem (v německém originále *Sprachbund*) přišel slovinský jazykovědec první poloviny devatenáctého století Janez Kopitar, vztahoval ho ponejprve pouze na bulharštinu, rumunštinu a albánštinu a dokumentoval ho pouze postpozicí určitého členu. Pozdější jazykovědci jeho inspiraci rozvedli a pojem rozšířili i na řečtinu – k značné nelibosti Řeků samotných.

⁵⁰ Anekdota na úkor Makedonců z dob bývalé Jugoslávie: Jak se nejrychleji naučit makedonsky? Mluvte normálně srbochorvatsky, jen za každé slovo připojte *ratatata*. Tato anekdota se trefuje nejen do zvláštností makedonského jazyka, ale i do údajné povahové prudkosti Makedonců.

navzdory tendencím k integraci u balkánských jazyků převládla obsahová exkluzivita a s ní snaha o ostře střežené jazykové hranice, zatímco v případě britských ostrovů tomu bylo opačně. Výjimku v Británii sice tvoří dodnes přežívající „domorodé“ exkluzivní keltské jazyky velština a skotská gaelština, ale jde o výjimku pouze zdánlivou, neboť mluvčí těchto jazyků vesměs ovládají angličtinu. Ta je nedílnou součástí jejich každodenního života, pasivně ji přijímají z médií a aktivně jí komunikují nad rámec svého nejbližšího okolí.

Zdroje a příčiny tendencí k exkluzi či inkluzi jsou v případě jazyka stejně těžko uchopitelné jako u jakéhokoli jiného kulturního fenoménu, ale bližší pohled na jazyky sledovaných oblastí nám může poskytnout určitá vodítka.

2.1 Angličtina

Charakteristickým znakem angličtiny je její impozantní lexikální pestrost a bohatost v kontrastu s překvapivou gramatickou chudobou. Každému, kdo měl tu čest se potýkat s komplexním systémem anglických minulých a průběhových časů snad může toto prohlášení znít nepochopitelně, ale uvažme pouze, jak chudá je anglická flexe. Časování sloves se omezuje na třetí osobu jednotného čísla (koncovka -s) a nepravidelné sloveso *to be* (být), nositeli gramatického významu jsou osobní zájmena. Deklinace jmen prakticky neexistuje, až na několik archaických výjimek je všechna gramatická práce ponechána předložkám, případně slovosledu.

Lingvistika řadí angličtinu do třídy jazyků flektivních, po bok všech ostatních indoevropských jazyků, je ale nesporné, že angličtina vykazuje znaky jazyků analytických, v nichž jsou nositeli gramatického významu samostatně stojící slova a

částice.⁵¹

Lexikální bohatost a gramatická sporost se v případě angličtiny nejenom nádherně kompenzují, ale lze u nich i nalézt společnou příčinu. Tou je fakt, že moderní angličtina je následkem složitého a dlouhodobého procesu inkorporace několika jazyků do korpusu staré germánské angličtiny⁵², a je proto a priori jedním z etnicky nejinkluzivnějších jazyků Evropy, ne-li celého světa.

Stará angličtina byla souhrnem dialektů, rozšířených od Dánska po severní Francii. Do Británie dorazila v osmém století a hned musela čelit konkurenci domorodé směsi keltských jazyků a latiny, pozůstatku vlivu římských kolonizátorů. Do místního jazykového amalgámu vzápětí výrazně přispěli Vikingové (v anglickém historickém kontextu Dánové) svou severštinou, nejvýrazněji potom pofrancouzštělí normanští dobyvatelé.⁵³

Zatímco výsledkem gramatického střetu je jednoduchost, neboť v běžném užití vždy vítězí ta z variant, která je nejméně složitá, výsledkem střetu lexikálního je logicky bohatost forem. Angličtina má běžně pro jeden a tentýž objekt dva denotáty: *skill* a *craft* obojí znamená um, znalost, jde ale o slova nordického, respektive anglosaského původu. Často se angličtina nespokojí pouze s dvěma výrazy: *foe* je nepřítel v germánském podání, sekundují mu *enemy* (z francouzštiny) a *adversary* (z latiny). Žádné z těchto slov (a podobných příkladů jsou stovky⁵⁴) není přitom anglickým rodilým mluvčím pocitováno jako cizí, všechna jsou přirozenou a nedílnou součástí korpusu angličtiny.

⁵¹ Dušková, L. a kol.: Mluvnice současné angličtiny na pozadí češtiny. Praha, Academia 1988

⁵² V anglické terminologii *Old English*.

⁵³ Maurois, A.: Dějiny Anglie. Praha, NLN 1995

⁵⁴ Bratrství = *fraternity* (fr.) a *brotherhood* (ger.), otcovský = *paternal* (lat.) a *fatherly* (ger.), královský = *kingly* (ger.) a *royal* (fr.), pekelný = *hellish* (ger.) a *infernal* (lat.) atd. atd.

Dvojitost či trojitost slovní zásoby neznamená nutně absolutní zaměnitelnost. Anglická poezie, jak ukazuje Scruton, výrazně těží z protikladu konkrétnosti a „zemitosti“ výraziva anglosaského či nordického původu a naopak abstraktní odtažitosti lexika francouzského a latinského – mistrem v tomto oboru měl být William Shakespeare.⁵⁵

Disglosie, jež předcházela splynutí anglosaského a franko-normanského jazykového elementu, měla zase sociální podtext. Germánskou angličtinou mluvili podmanění a poddaní, francouzsky dobyvatelé a pánové, což má dozvuky i v moderní angličtině. Zatímco označení pro dobytek jako *cow* (kráva), *oxen* (býk), *swine* (svině), *pig* (prase), *bull* (býk) jsou anglosaského původu (byli to koneckonců sluhové, kdo s nimi museli zacházet), po kulinářské úpravě si potom panstvo pochutnávalo na *porc* (vepřové), *veal* (telecí) či *beef* (hovězí), což jsou vesměs slova původu francouzského.⁵⁶

Důsledkem výše popsaného vývoje angličtiny je její otevřenost inkorporaci nových elementů a pružnost tváří v tvář kulturním změnám, což dokazuje i dnes tím, s jakou lehkostí vychází vstříc lingvistickým výzvám stran masové imigrace a překotného technického vývoje. Roger Scruton značně přehání, když vyvozuje, že této pověstné otevřenosti angličtiny vděčí za své bytí anglická empirická tolerance, právo, či snad dokonce parlamentní demokracie.⁵⁷ Jedno je však jisté: jazyková inkluзивita měla a má pozitivní vliv na mezietnické soužití a začleňování etnických prvků do jednotného celku britské identity.

Podle antropoložky Kate Foxové je jazyk, respektive jeho konkrétní výslovnostní a lexikální podoba, spolehlivějším

⁵⁵ Scruton, R. *England. An Elegy*. London, Pimlico 2001

⁵⁶ Breuers, D.: *Na hradech, v klášterech, v podhradí. Středověk, jak ho neznáte*. Praha, Brána 1999

⁵⁷ Scruton, R. *England. An Elegy*. London, Pimlico 2001

ukazatelem Angličanova společenského původu než třeba majetek, profese či vzdělání.⁵⁸ V podobném duchu se nese i prohlášení G.B. Shawa, že „pro Angličana není možné otevřít ústa, aniž by ho proto jiný Angličan neměl důvod nenávidět či jím opovrhovat.“⁵⁹ Pokusím se ukázat, že co je nejčastěji nahlíženo jako nekritické lpění na vyčpělé tradici a tendence k udržování mezitřídních bariér, může být ve skutečnosti hluboce zakořeněnou snahou o překonání etnických odlišností a osobitou tendencí k etnické inkluzi, dalším projevem již zmiňované otevřenosti angličtiny a společnosti, v níž se jí hovoří.

Rozdíly mezi angličtinou nižších a vyšších vrstev najdeme ve dvou oblastech – výslovnosti a slovní zásobě. Zatímco nižší společenské vrstvy ve svých sociolektech „polykají“ souhlásky a zejména souhlásku *h*, jazyk vyšších vrstev se naopak vyznačuje opomíjením samohlásek (Foxová píše trefně o tzv. *SMS-speak*⁶⁰). To mimo jiné znamená i mluvit s „toporným horním rtem“ (*stiff upper lip*), což je interpretováno jako neklamný znak vyšších tříd, ale vlastně i pravého angličanství vůbec.⁶¹ Pro Čechy zajímavé (snad možná i povzbuzující) může být zjištění, že k typickým znakům mluvy nižších tříd patří zjednodušování výslovnosti pro Čechy tolik obtížných samohlásek jako *th* a *w*, stejně jako neznělá výslovnost koncových znělých souhlásek. Máte-li tedy problémy s takovými slovy jako *what* či *nothing*, a vyslovujete-li je počestěle jako [vot] a [nafink], potom vězte, že člen anglické *working class* na tom není o moc lépe.

Méně jednoznačné, neboť lehčeji odnaučitelné, jsou mezitřídní

⁵⁸ Fox, K.: *Watching the English. The Hidden Rules of English Behaviour*. London, Hodder and Stoughton 2004

⁵⁹ Paxman, J.: *The English. A Portrait of a People*. London, Penguin 1999

⁶⁰ Fox, K.: *Watching the English. The Hidden Rules of English Behaviour*. London, Hodder and Stoughton 2004

⁶¹ Scruton, R.: *England. An Elegy*. London, Pimlico 2001

rozdíly v lexiku. Zůstaňme jen u těch nejznámějších:

- 1) *Pardon?* (ve významu *co?*, *prosím?*) je typickým znakem nižších středních tříd. Je v něm patrná snaha odlišit se cizím, francouzským slovem od nejnižších tříd a jejich prostého *what?*. Vyšší třídy takto nápadnou konfirmaci svého statutu nepotřebují a vystačí si s klasickým anglickým *sorry?*.
- 2) *Serviette* jakožto francouzské slovo pro ubrousek patří do stejné kategorie jako *pardon*. Nejnižší ani nejvyšší vrstvy ho nepoužívají a každá ze svých důvodů upřednostňuje anglické *napkin*.
- 3) Slovo *toilet* je u nejvyšších tříd tabu, nahrazuje ho *loo* či *lavatory*. Toto pravidlo jsem měl možnost ověřit v praxi při práci v restauraci v londýnské City. Ptal-li se host na zákaznické *loo*, pak zpravidla pil dražší víno a nechal vyšší spropitné.
- 4) *Dinner*, *lunch*, *supper* a *tea*. Jde o komplexní soustavu kulturních pravidel, která zahrnují oblast lingvistických kódů, kódů životního stylu i oblast ekonomických možností. *Dinner* je u všech vrstev jídlem nejhonosnějším a nejvydatnějším – nejnižší vrstvy tak nazývají oběd, pro vyšší vrstvy je to večeře, nejvyšší třídy tímto slovem označují večeři v kruhu širším než rodinném (na rozdíl od familiárnějšího *supper*). Oběd vyšších vrstev se nazývá *lunch*, večeře nižších vrstev *tea*. Vyšší (zahálčivé) třídy si dávají *tea* po čtvrté hodině odpolední, se sendvičem či sladkým pečivem. Tento typicky anglický zvyk ovšem skomírá, neboť moderní doba neskýtá příliš času ani těm nejprivilegovanějším.⁶²

Ve výčtu odlišných lexikálních charakteristik společenských tříd v angličtině by bylo možno pokračovat, vybral jsem pouze

⁶² Fox, K.: *Watching the English. The Hidden Rules of English Behaviour*. London, Hodder and Stoughton 2004

příklady nejtypičtější. Lexikální a výslovnostní různorodost na vertikální (třídní) úrovni je rysem vlastním angličtině a doplňuje ve všech jazycích běžnou různorodost na úrovni horizontální (geografické). A je-li důvodem jazykové plurality geografické bezpochyby izolace a často i odlišný etnický a jazykový původ dialektálních skupin, proč by tomu podobně nemohlo být i v případě třídních jazykových kódů? I George Schöpflin píše, že v případě Angličanů „třídní status [.....] není jen soudržným a plně funkčním systémem, nýbrž tak hluboce internalizovanou součástí každodenní existence jedince, že ho můžeme oprávněně pokládat za funkční ekvivalent etnicity.“⁶³

A konečně i fakt, že Skotové téměř absolutně a Velšané částečně stojí mimo anglický třídní systém⁶⁴ a to jak věcně, tak jazykově, vlastně potvrzuje teorii o vývojovém sepjetí třídy a etnika v Británii. Lze totiž oprávněně tvrdit, že zmíněné národy nestojí tak úplně mimo – tvoří společně s jím vlastními lingvistickými kódy třídy samy o sobě. Může vlastně jít jen o poněkud zvláštní formu integrace rozdílných etnických prvků do komplexního třídního systému, jenž stojí, kromě jiných kulturních projevů, i na jazyce.

Pokusím se nyní shrnout, v čem spočívá pro angličtinu typická obsahová inkluzivita a otevřenost inkorporaci nových elementů a jak tyto pozitivně přispívají k etnickému soužití v Británii a celospolečenské integritě.

1) geografická různorodost angličtiny dala vzniknout i takovým formám, které mohou být tradičními menšinovými etniky pocítovány jako jim vlastní (tzv. skotština, velšské dialekty angličtiny) a udržovat tak u nich pocit vlastní výlučnosti, aniž by mezi ně a majoritní společnost stavěly komunikační

⁶³ Schöpflin, G.: Nationalism, Identity, Power. New York University Press, New York 2000, s. 317

⁶⁴ Schöpflin, G.: Nationalism, Identity, Power. New York University Press, New York 2000

bariéry. Velšan je Velšanem i hovoří-li anglicky, může však právě proto být vědomě a plnoprávně Brite.

2) lexikální bohatost a gramatická úspornost angličtiny jsou výsledkem etnického splývání a prolínání a napomáhají témuž i v současnosti

3) vertikální (třídní) diverzita angličtiny plní pro moderní urbánní etnické menšiny stejnou úlohu jako její geografická různorodost pro historické menšinové národy

Faktem zůstává, že samo označení tohoto jazyka, angličtina, je etnicky exkluzivní - jde nominálně o jazyk Angličanů a ne Skotů či Pákistánců. Pokusy hovořit o britštině jako o jazyce Velké Británie jsem ale žádné nezaznamenal a byly by považovány za směšné - už proto, že angličtina je dnes světovým jazykem číslo jedna a rodným jazykem stovek milionů lidí mimo Britské ostrovy. Tato skutečnost ostatně napomáhá tomu, že angličtinu mohou považovat za svou i komunity britských imigrantů.

2.2 Velština

Tento malý jazyk patří do rodiny jižních keltských jazyků, je příbuzný s dnešní bretonštinou a vyhynulou kornštinou. Má již od středověku statut oficiálního a legálního jazyka v rámci anglického království, byť samozřejmě jazykem dvora byla vždy angličtina. Historicky bylo pro přežití velštiny důležité, že nebyla (na rozdíl od dnes skomírající skotské gaelštiny) přímým symbolem odporu proti anglické hegemonii, byť její význam pro velšské etnické sebevědomí byl a je značný.

Nicméně Wales je už po dlouhá staletí nedílnou a neoddiskutovatelnou součástí zemí anglické koruny a potlačovat jeho jazyk se z hlediska vládnoucí třídy nejevilo jako nutné, o to méně, že jeho užívání propagovala i anglikánská církev ve

Walesu. V roce 1558 přeložil biskup Morgan Bibli do velštiny a výrazně tak přispěl k zachování tohoto archaického jazyka. Oproti tomu skotská gaelština byla standartou nejenom skotského nacionalismu, ale i katolicismu a s porážkou obého se zpečetil i její osud.⁶⁵

Dnešní velština je jazykem živým, má vlastní televizní kanál a základní i střední školství. Faktem ale zůstává, že asi čtyři pětiny etnických Velšanů ji vůbec neovládají a z těch, kteří toho schopni jsou, ji významná část nepoužívá v běžné, každodenní komunikaci. A konečně všichni Velšané, i nejortodoxnější nacionalisté a rodilí mluvčí velštiny, hovoří a píšou plynně anglicky.⁶⁶ To jim ponechává prostor a možnost včlenit se do celobritské společnosti a zároveň si uchovat vědomí vlastní výlučnosti. Z tohoto pohledu je existence velštiny jako živého jazyka důležitá jako referenční bod etnického sebeurčení i pro ty jedince, kteří velštinu neovládají, ale považují se přesto za Velšany.⁶⁷

Velština je ale zároveň i jedním z pramenů, jež živí moderní angličtinu, a to proto, že ovlivňuje její nářečí na území Walesu. Angličtina zde nabývá několika výrazně odlišných dialektických podob a výslovnostních variant, nechává se ovlivňovat velšským lexikem a zejména smyslem pro rytmus a gramatikou. Používá-li Velšan pro rovnováhu věty takových slovních výplní jako *isn't it, whatever, look you, there* či *by there* v místech, kde to spisovná anglická syntax nepřipouští, nebo používá-li stejně nesprávně průběhového času (*I am liking*

⁶⁵ Morgan, K.O. a kol.: Dějiny Británie. Praha, NLN 1999

⁶⁶ V jednom z pořadů BBC o moderátorských faux pas figuroval i velšský moderátor, který na velšské televizi uváděl ve velštině přírodovědný pořad o pavoucích. V jedné scéně měl vykládat a pohrávat si přitom s obrovským pavoukem, který odmítal spolupracovat. Scénu bylo nutno natáčet několikrát a moderátor nakonec ztratil nervy a začal spontánně nadávat – anglicky.

⁶⁷ Richards, J.W.: The Xenophobe's Guide to the Welsh. London, Oval Books 1999

místo *I like*), potom vlastně překládá z velštiny.⁶⁸ O jazykovém prolínání vyššího stupně svědčí, že tento Velšan vůbec nemusí být velšským rodilým mluvčím.

Z výše popsaného vyplývá, že dnešní velština, ač obsahově extrémně exkluzivní, přes svou důležitost pro velšské etnické vědomí etnickou hranici prakticky nevytváří a je pro její existenci důležitá pouze jakožto archaický kulturní symbol, a to navzdory relativní úspěšnosti současných snah o její faktickou resuscitaci, která dnes tak fascinuje řadu renomovaných badatelů⁶⁹.

2.3 Gaelština a skotština

Je třeba hned na úvod vysvětlit, že tyto dva jazyky (je-li vůbec vhodné hovořit o tzv. skotštině jako o samostatném jazyce) spolu nemají společného nic víc, než že se jimi mluví na území Skotska. Gaelština je jedním ze severokeltských jazyků (*goidelic languages*), příbuzným irštině a vymřelé manštině, dříve užívané na ostrově Man. Ještě okolo roku 1500 byla jazykem skotské Vysočiny (*Highlands*) a ostrovů. Dnes se omezuje na Hebridy a ostrovy Argyll a Skye, oblast zvanou *Gaidhealtachd* – „území gaelštiny“. Užívá ji okolo šedesáti tisíc lidí, což je jen o něco více než jedno procento obyvatel Skotska, a je, jak z výše popsaného logicky vyplývá, na pokraji zániku.⁷⁰

Označení skotština (*Scots*) se vztahuje na jazyk germánského původu, velice blízký angličtině, tradičně rozšířený na skotských nížinách. Skotština byla oslavována romantickými

⁶⁸ Richards, J.W.: *The Xenophobe's Guide to the Welsh*. London, Oval Books 1999

⁶⁹ např. Šatava, L.: *Jazyk a identita etnických menšin. Možnosti zachování a revitalizace*. Praha, Cargo Publishers 2001

⁷⁰ Ross, D.: *The Xenophobe's Guide to the Scots*. London, Oval Books 1999

nacionalisty a dala světu básníka Roberta Burnse. Otázku, nakolik by byl Burns slavný, nepsal-li by skotštinou, ponechám stranou. Jde o záležitost stejně ožehavou jako otázka, nakolik by bylo záhodno se vůbec zabývat skotštinou, nepsal-li by jí Burns.

Zachytit počet mluvčích skotštiny v censu je nemožné. Nelze totiž uspokojivě stanovit, co je dialektem skotštiny a co dialektem angličtiny, užívaným na území Skotska. A to staví celou diskuzi o skotštině na dost křehkou půdu – ze striktně lingvistického hlediska totiž nejde o jazyk, ale pouhou variantu angličtiny. Ne že by Burnsova skotština nevykazovala řadu rozdílů, zejména lexikální povahy, oproti spisovné angličtině, není ale o tolik odlišnější než jiná svérázná nářečí angličtiny. Problematika hranic mezi dialektem a samostatným jazykem, zmiňovaná v úvodní části této kapitoly, se v případě tzv. skotštiny ukazuje v plné síle.

Proč vůbec je třeba nastolovat otázku skotštiny, zatímco například hypotetická yorkshireština si podobný zájem nikdy nevysloužila? Důvodem je zakořeněná ideová rovnice zem = národ (etnikum) = jazyk, jež sehrála klíčovou roli v moderním vývoji evropských etnik. Existuje Skotsko, obývané lidmi, kteří se považují za etnické Skoty, ale tradiční skotská gaelština už po staletí skomírá a přes veškeré institucionální snahy se ji už nepodaří oživit.

Tzv. skotština sehrála svou roli v romantických představách intelektuálů osmnáctého a devatenáctého století a zřejmě měla šanci dospět za přispění národních obrozenců a přítomnosti politických tlaků v jeden z dnešních samostatných evropských jazyků, nepodařilo-li by se inkorporovat skotskou etnickou identitu tak umě do inkluzivního rámce celobritské identity. Díky tomuto identifikačnímu posunu ztratila tzv. skotština

základ pro samostatnou existenci a včlenila se do široké rodiny anglických dialektů.

Skotská gaelština je tedy, stejně jako velština, sice obsahově exkluzivní, ale jako tvůrce etnických hranic opomenutelná a koneckonců vymírá – na rozdíl od skotského etnika. Existence tzv. skotštiny je zase naopak důsledkem existence etnických hranic, neboť obsahově nejde ze striktně lingvistického hlediska o samostatný jazyk.

2.4 Řečtina, Rumunština, Albánština

O třech neslovanských balkánských jazycích je vhodné pojednat souhrnně v jedné kapitole. Nikoli proto, že by byly navzájem příbuzné, ať už lingvisticky nebo historicky, nýbrž proto, že se, na rozdíl právě od místních jazyků slovanských, nacházejí v podobné pozici. Obklopeny mořem navzájem si příbuzných slovanských jazyků jsou všechny tři výjimečné, všechny tři staví na staré (předslovanské) tradici a jsou tedy z hlediska obsahu etnicky výrazně exkluzivní. Naopak etnické hranice, které tyto jazyky vytyčují, jsou, ač jasné a nezpochybnitelné, přeci jen výrazně otevřenější než u slovanských jazyků. Albánština, řečtina i rumunština totiž existovaly a existují v řadě grafických i mluvených variant, z nichž žádná není etnicky signifikantní, byť z lingvistického hlediska se tyto varianty navzájem liší více, než některé samostatné „národní“ slovanské jazyky. To si neslovanské jazyky mohou dovolit díky své apriorní obsahové exkluzivitě, která právě sousedním jazykům slovanským chybí.

Řečtina jakožto nejstarší evropský literární jazyk, jenž přežil až dodnes, prošla zajímavým vývojem a v průběhu věků nabyla čtyř základních kodifikovaných podob. Nejstarší je tzv.

klasická řečtina, tedy jazyk Homéra a antických filosofů, pozdější je tzv. *koiné*, tedy jazyk Nového Zákona a konečně dodnes užívané jsou tzv. *kathareusa* (doslova čistá, neboli očištěná řečtina) a *dimotiki* (lidová řečtina).⁷¹

Přestože první z obou posledně jmenovaných byla ve dvacátém století jednoznačně na ústupu, dvě užívané a výrazně odlišné varianty téže řeči vytvářejí v řecké společnosti situaci *disglosie*, v evropském kontextu známou také například z Norska. *Kathareusa* je purifikovanou variantou jazyka, uměle vytvořenou jazykovými obrozenci z počátku devatenáctého století, jejichž snahou bylo očistit národní jazyk od cizích lingvistických importů (odtud jméno této jazykové varianty) a navázat na novozákonní a byzantskou jazykovou tradici navzdory několik staletí trvajícimu přirozenému jazykovému vývoji.

Dimotiki, druhá ze zmíněných forem, je novodobým jazykem založeným především na bázi lidové řeči, jež se formoval již v období vrcholného středověku. Přibližně do konce devatenáctého století měla navrch *kathareusa*, jazyk vzdělanců, spisovatelů i politiků, ale v důsledku postupné demokratizace a modernizace řecké společnosti v průběhu století dvacátého dnes naprosto převládá *dimotiki*, jejíž užívání bylo v sedmdesátých letech oficiálně zrovnoprávněno s *kathareusou*. Ta se dnes omezuje na úzkou vrstvu vzdělanců, nicméně stále přežívá v odborném tisku, určitých formách krásné literatury a slavnostních projevech a její znalost je ukazatelem vyššího společenského statutu.⁷²

Každou z variant moderní řečtiny je možno z jazykovědného hlediska považovat za samostatný jazyk, obě jsou ovšem jazykem etnika řeckého a žádného jiného. Samy o sobě se tedy obě

⁷¹ Hradečný, P. – Dostálová, R. – Hrochová, V. – Oliva, P. – Vavřínek, V.: Dějiny Řecka. Praha, NLN 1998

⁷² Šatava, L.: Národnostní menšiny v Evropě. Praha, Ivo Železný, 1994

vyznačují nízkou mírou exkluzivity, neboť užití té či oné varianty jedince etnicky nijak nedefinuje (nijak více než že se v obou případech jedná o Řeka). Rozdíly mezi *kathareusou* a *dimotiki* jsou výraznější než mezi etnicky signifikantními podobami srbochorvatštiny, ale přesto tyto rozdíly nevytvářejí etnické hranice.

Řečtina je co do obsahu etnicky pokud možno ještě exkluzivnější než albánština či rumunština kvůli skutečnosti, že je psána abecedou, nejstarším dodnes používaným evropským písmem, které vývojově předjímá dnešní latinku i cyrilici. Význam abecedy pro řecké etnické vědomí dokumentuje i fakt, že když byla roku 1923 podepsána mezi představiteli Řecka a Turecka tzv. Lausannská smlouva o výměně obyvatelstva na základě etnické příslušnosti, v jejímž důsledku putovalo asi milion a čtvrt Řeků z dnešního Turecka do Řecka a o něco menší počet Turků obráceným směrem, přihlíželo se při určování koho odsunout i k písmu. Tak se stalo, že pravoslavní obyvatelé anatolské provincie Karaman, kteří mluvili i psali turecky, ovšem abecedou, se nedobrovolně stali občany řeckého státu, jehož jazyk se museli teprve dodatečně učit. V obdobné situaci se nacházeli i „Turci“ z Kréty, kteří zase hovořili a psali řecky, ale vyznávali islám a psali arabským písmem (arabské písmo bylo před jazykovými reformami z počátku dvacátého století a zavedením latinky písmem všech Turků), a proto byli odsunuti do Turecka.⁷³

Sepjetí písma a etnicity je fenoménem vlastním celému předmodernímu Blízkému Východu i Balkánu pod osmanskou nadvládou. Souvisí s významem, který mělo náboženské vyznání pro etnické vědomí. Vyznavači toho kterého náboženství totiž zpravidla psali v tom písmu, jímž byly psány jejich svaté

⁷³ Lewis, B.: The Multiple Identities of the Middle East. London, Phoenix 1998

knihy - tedy muslimové arabsky, židé hebrejsky, řečtí pravoslavní řecky, slovanští pravoslavní cyrilicí - a to nezávisle na jazyku, jímž byl text psán. V této tradici pokračuje dnes i srbština (psána cyrilicí) a chorvatština (psána latinkou).

Rumunština patří do skupiny románských jazyků, což má velký význam pro sebepojetí Rumunů jako etnika latinského původu. Tento rys rumunštiny je podtrhován i faktem, že je psána latinkou - v protikladu k jazykům pravoslavných souvěrců ze Srbska a Bulharska. Je třeba ale vzít na vědomí, že rumunštinu v latince kodifikovali až obrozenci devatenáctého století (první tendence se objevily už v osmnáctém století v „západním“ Sedmihradsku), dříve se v důsledku dávných slovanských křesťanských misií psala cyrilicí. A právě snaha o větší obsahovou exkluzivitu rumunského jazyka a potažmo celého etnika a odtažitý vztah k slovanskému elementu, stejně tak jako paralelní tendence k navázání na římskou tradici vedla Rumuny k změně grafické podoby jejich jazyka.⁷⁴

Ač je rumunština co do struktury (tedy syntaxe a morfologie) nepochybně jazykem románským, vyvíjela se po staletí na ostatních románských jazycích nezávisle a v odlišném lingvistickém prostředí, což se odrazilo na její slovní zásobě. V ostatních románských jazycích obvyklé výpůjčky z germánských jazyků v rumunštině chybí, zato se do ní asimilovaly lexikální elementy slovanské, řecké, turecké a maďarské.

Zejména prvně jmenovaných a jejich odvozenin je v moderní rumunštině více než slov původu latinského, a to navzdory purifikačním snahám obrozeneckých jazykovědců osmnáctého a devatenáctého století. Ti uměle vytvářeli nová slova, případně

⁷⁴ Tejchman, M.: Dějiny Rumunska. Praha, Karolinum 1997

přejímali slovní zásobu z antické latiny, jakož i z italštiny a francouzštiny, aby posílili románský charakter své řeči.⁷⁵ Zatímco jedna etymologická studie z roku 1870 vyčísluje podíl slov slovanského původu na 41%, obdobná studie provedená o sedmdesát let později jich nachází už jenom 16%.⁷⁶ (Popisované rozdíly není nutno interpretovat výhradně jako následek činnosti jazykových purifikátorů. Může částečně jít i o užití odlišných nástrojů etymologické analýzy, případně jinou ideologickou motivaci samotných etymologů.) „Očištěná“ forma rumunštiny je ovšem na rozdíl od řecké *kathareusy* dnes dominantní.

Názorový posun ideologů rumunského nacionalismu od šedesátých let dvacátého století směrem k předřímské tradici rumunského národa, o kterém ještě bude řeč, se projevil i v jazykovědě. Zdůrazňován byl hypotetický vliv dáčtiny na rumunskou etymologii, ovšem šlo o nálezy ideologicky zatížené a těžko objektivně prokazatelné (o samotné dáčtině se toho mnoho neví, což dovolovalo identifikovat každé slovo, jež nešlo jednoznačně etymologicky zařadit jinam, jako slovo původem z dáčtiny.) Přes jednoznačnou účelovost této dnes naštěstí překonané snahy o zesílení etnické exkluzivity rumunštiny je nepopíratelné, že o předřímských pozůstatcích v dnešní rumunštině svědčí nelatinská slova, která má rumunština společná s albánštinou, stejně jako už zmiňovaná postpozice určitého členu a výskyt ojedinělé samohlásky *ă*.

Naráží-li snahy prokázat dácký původ rumunštiny na nepřekonatelné překážky, u albánštiny je její ilyrský původ spíše akceptován. Ne že by ilyrský původ albánského lexika byl

⁷⁵ Rumunština je samozřejmě románským jazykem navzdory původově pestré etymologii svého lexika, stejně jako angličtina je a bude jazykem germánským, ač větší část její slovní zásoby je původu románského než anglosaského. Rozhodujícím kritériem klasifikace totiž není etymologie, ale morfologie.

⁷⁶ Boia, L.: *Romania. Borderland of Europe*. London, Reaktion Books 2001.

z etymologického hlediska nějak prokazatelný - o staré ilyrštině toho nemůžeme s jistotou říci o moc více, než že šlo velice pravděpodobně o jazyk vzdáleně příbuzný thráčtině a právě dáčtině, což vzhledem ke značnému nedostatku informací o dvou posledně jmenovaných není právě mnoho. Ovšem na druhou stranu lingvisticky ojedinělá, izolovaná a přesto prokazatelně indoevropská albánština k žádným jiným plausibilním hypotézám o svém původu nesvádí.⁷⁷

O co je albánština exkluzivnější navenek, o to dialektálně rozrůzněnější je směrem dovnitř - a albánské dialekty nejsou vzájemně lehce srozumitelné. Nářečím většinového kmene Gegů se hovoří zhruba v severní Albánii, Kosovu, Černé Hoře a severozápadní Makedonii, menšinová jazyková varianta kmene Tosků je doma v jižní Albánii, jižní Makedonii a Skopji a v několika horských oblastech severního Řecka.⁷⁸ Za třetí albánský dialekt je považováno archaické nářečí jihoitalských Arberešů, které ale dnes masově ustupuje dominantní italštině. Albánské národní obrození se, jako všechna východoevropská nacionalistická hnutí té doby, inspirovalo myšlenkami ze Západu. Nejčilejší styky se Západem měli albánští katolíci, kteří na počátku dvacátého století kodifikovali spisovnou albánštinu na základě dialektu Gegů, z nichž valná většina z nich pocházela. Až od této doby je také albánština psána bez výjimky latinkou, zatímco dříve záviselo písmo na náboženském vyznání pisatele - muslimští Albánci (tzv. Arnauti) psali arabsky, pravoslavní alfabeta a pouze menšinové katolíci dnes oficiální latinkou.⁷⁹

Po roce 1946 a nástupu komunistů k moci se situace začala měnit, protože všemocný Enver Hoxha a většina jeho soudruhů

⁷⁷ Hradečný, P. - Hladký, L.: Dějiny Albánie. Praha, NLN 2008

⁷⁸ Gloyer, G.: Albania. London, Bradt 2005

⁷⁹ Weithmann, M.W.: Balkán. 2000 let mezi Východem a Západem. Praha, Vyšehrad 1996

pocházeli z kmene Tosků. V roce 1976 byl ustanoven nový jazykový standard, oficiálně pokus o kombinaci prvků toskského a gegského nářečí, v němž ve skutečnosti k nelibosti severních Albánců silně převládají elementy z jazyka Tosků. Tento jazyk je už po třicet let vyučován na albánských školách a dnes je možno se jím bez problémů dorozumět v celé Albánii i v Kosovu, které v roce 1968 za účelem zdůraznění národní jednoty všech Albánců přijalo toskštinu jako oficiální jazyk.

Po pádu komunismu začaly některé skupiny gegských intelektuálů opět požadovat návrat k disglosii spisovné albánštiny, argumentující, že monoglosie je přežitkem totalitního uvažování a jím preferované uniformity.⁸⁰ Nicméně dialektové spory a nesrovnalosti nikdy nezavdaly příčinu k zpochybňování jednoty albánštiny, natož aby se objevily tendence na jejich základě tříštit albánské etnické vědomí.

2.5 Slovanské jazyky na Balkáně

Všechny jazyky, o nichž bude pojednávat tato kapitola, patří do rodiny jihoslovanských jazyků, nejméně početné, ale nejpestřejší (alespoň nominálně) skupiny jazyků slovanských. Jihoslovanské jazyky (do nichž je třeba počítat i slovinštinu, které se ovšem ve své práci věnovat nebudu) jsou od ostatních slovanských jazyků izolovány neslovanskými etniky na území Rakouska, Maďarska a Rumunska, díky čemuž mají za sebou staletí samostatného vývoje, a jsou proto v rámci slovanských jazyků i skupinou nejodlišnější.

V devatenáctém století, kdy Balkán začala mapovat moderní jazykověda a etnologie, bylo lze místní slovanské dialekty

⁸⁰ Friedman, V.A.: One Grammar, Three Lexicons: Ideological Overtones and Underpinnings in the Balkan Sprachbund. In: Papers from the 33rd Regional Meeting of the Chicago Linguistic Society, Chicago, Chicago Linguistic Society 1990

(navzájem těžko, ale přesto srozumitelné) podle striktních vědeckých kritérií rozdělit na tři kategorie:

- a) jihovýchodní, zhruba zahrnující dnešní bulharštinu a makedonštinu
- b) střední, tedy dnešní srbština, bosenština a štokavská i čakavská chorvatština. Hranice mezi střední a jihovýchodní skupinou se utápěla v nevyhraněných východosrbských dialektech
- c) severozápadní, asi tak dnešní slovinština a kajkavská chorvatština, tedy oblast kulturně a v dané době i politicky izolovaná od zbytku jihoslovanského světa.⁸¹

Dnešní jazyková mapa sledované oblasti ovšem ukazuje šest úředních jihoslovanských jazyků: srbštinu, chorvatštinu, bosenštinu, slovinštinu, bulharštinu a makedonštinu⁸². To dokazuje, že oficiální hranice mezi místními jazyky nekorespondují s hranicemi striktně lingvistickými a jsou následkem politických tlaků – obecně se předpokládá, že jazykový vývoj bude následovat vývoj politický, čemuž je nezřídka z oficiálních míst napomáháno. Oč méně etnicky exkluzivní jsou dnešní slovanské jazyky na Balkáně co do svého obsahu, o to ostřejší a přísněji střežená je etnická hranice, kterou vytyčují.

Obsahově nejexkluzivnějšími jihoslovanskými jazyky jsou bulharština a makedonština, jejichž vývoj šel zejména v důsledku přizpůsobování okolním jazykům zcela odlišným směrem než tomu bylo u ostatních slovanských jazyků všude jinde. Oba jazyky vycházejí ze staroslověněštiny (ta byla vlastně první písemně zachycenou formou obou místních jazyků, proto bývá někdy též nazývána starobulharštinou, respektive staromakedonštinou) a navazují i na tradici středověké

⁸¹ Cvijić, J.: Rozdělení balkánských národů. In: Střední Evropa, roč. 9/1993, č. 32, ss. 15-25

⁸² Otázku případné černohorštiny ponechávám zatím z už v úvodní části této kapitoly zmiňovaných důvodů stranou.

církevní slovanštiny. Zejména styk s řečtinou, rumunštinou a albánštinou dal u nich ale vzniknout řadě jazykových specifik.⁸³ Jejich obsahová exkluzivita stojí na takových morfologických a syntaktických prvcích jako je:

- pro slovanské jazyky netypický ústup flexe a nástup analytických forem, projevující se třeba ztrátou pádových koncovek pro vyjadřování pádových vztahů a jejich nahrazení analytickým, předložkovým vyjadřováním, stejně jako absence přípon při stupňování přídavných jmen
- už zmiňovaný určitý člen v postpozici
- temná hláska [θ] (to je záležitost specificky bulharská, ve spisovné makedonštině se nevyskytuje)
- bohatý systém minulých časů - zde může jít vedle výpůjček z okolních jazyků i o jistou archaičnost, neboť bohatší temporální systém byl dříve vlastní všem slovanským jazykům
- absence infinitivu⁸⁴

Tato exkluzivita se ovšem projevuje pouze v porovnání s ostatními jihoslovanskými jazyky, je totiž vlastní jak makedonštině, tak bulharštině. Kodifikaci spisovné makedonštiny v opozici k bulharštině pomocí marginálních, hranice dialektu striktně vzato nepřesahujících prvků bylo započato až v Titově Jugoslávii po roce 1945. Tato politicky motivovaná vědecká tendence je výsledkem sporů mezi Srbskem a Bulharskem o Makedonii. Srbští nacionalističtí obrozenci zprvu chápali makedonštinu jako jihosrbský dialekt a až poté, co nazřeli, že to je lingvisticky neobhajitelné, stala se jejich nástrojem v kulturním boji proti Bulharům právě nezávislá makedonština. To samozřejmě neznamena, že již tehdy neexistovali Makedonci, kteří by podporovali myšlenku

⁸³ Čermák, F.: Jazyk a jazykověda. Praha, Pražská imaginace 1997

⁸⁴ Kufnerová, Z. - Panev, P.: Bulharština pro samouky. Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1987

vlastního jazyka Makedonců nezávisle na srbských hegemonistických snahách, jako například filolog a folklorista Krste Misirkov už v roce 1903.⁸⁵

Titovým lingvistům ale usnadnila práci už kodifikace spisovné bulharštiny v devatenáctém století na základě východobulharských nářečí. Tím vznikl prostor pro novodobé tvůrce makedonštiny, kteří zejména foneticky zdůrazňovali elementy dříve chápané jako západobulharské (e místo ja; de, te, ne místo dě, tě, ně; k' místo št, g' místo žd)⁸⁶. Je třeba ale zdůraznit, že rozdíly mezi spisovnou makedonštinou a bulharštinou se projevují i v rovině gramatické (obecně vzato upřednostňuje makedonština archaičtější, složitější gramatické formy), což je víc, než lze říci o spisovných etnických variantách srbochorvatštiny.

Navzdory do značné míry vstřícným prohlášením vrcholných politiků z devadesátých let dvacátého století⁸⁷ ovšem mezi představiteli bulharské vědy i laickou veřejností stále převládá názor, že Makedonci by možná mohli být samostatným etnikem, chtějí-li se tak cítit, nicméně makedonština jako jazyk je umělým konstruktem, neoprávněně osamostatněným dialektem bulharštiny.

Bude koneckonců zajímavé sledovat, jak se na makedonském etnickém vědomí včetně vztahu k vlastnímu jazyku podepíše fakt, že Bulharsko je od roku 2007 na rozdíl od Makedonie členem Evropské unie. Již ke konci roku 2006 registrovaly bulharské orgány neuvěřitelně vysoké počty žádostí o bulharské občanství z řad Makedonců, kterým ochotně vyhovovaly. Přestože motivace tohoto počínání je očividně praktická (snadnější cestování, příslib přístupu na pracovní trh EU), tito

⁸⁵ Rychlík, J.: Dějiny Makedonie. Praha, NLN 2003

⁸⁶ Hora, K.: Makedonsko-český slovník. Praha, Euroslavica 1999

⁸⁷ Dorovský, I.: Makedonie. Zrození, nebo obrození národa? Boskovice, Albert 1995

Makedonci vlastně vědomě rezignují na politickou komponentu své etnické svébytnosti, aniž by přitom opustili rodnou zem.

Termín srbochorvatština byl názvem oficiálního jazyka jugoslávské federace do jejího rozpadu na počátku devadesátých let minulého století. Dnes je zvykem mluvit samostatně o srbštině, chorvatštině a bosenštině. Nicméně ve snaze zdůraznit, že se z lingvistického hlediska jedná o jeden jazyk, a konečně i z důvodů neexistence žádného jiného jednoslovného označení dávám stále tomuto termínu přednost, mluvím-li o celém korpusu daného jazyka. Pojmy srbština, chorvatština a bosenština (případně černohorština) potom užívám výhradně pro regionálně a politicky podmíněné varianty, abych odlišil jednu od druhé.

Srbochorvatština má několik výrazně odlišných dialektálních variant, z nichž bylo jistě ještě v devatenáctém století možno vytvořit alespoň tři odlišné literární jazyky. Nestalo se tak ovšem, a to ze dvou důvodů:

1) předně tyto dialektální varianty, jak ještě uvidíme dále, nekorespondují s hranicemi národními tak, jak byly stanoveny v důsledku politického a kulturního vývoje

2) politické tendence té doby přály spíše politické jednotě všech mluvčích srbochorvatštiny, ať už šlo o supraetnicky motivovanou snahu chorvatské inteligence o vytvoření tzv. Ilýrie, nebo představu srbského obrozence V.S. Karadžiće o sjednocení všech ve jménu Srbů („Srbové všech tří vyznání“)⁸⁸. Tyto tendence nakonec vedly k ustanovení společného spisovného jazyka, jenž je paradoxně i základem všech tří porozpadových variant.

Pokusme se nyní o zmapování pestré nářeční situace srbochorvatštiny na pozadí politických a etnických hranic.

⁸⁸ Pelikán, J. – Havlíková, L. – Chrobák, T. – Rychlík, J. – Tejchman, M. – Vojtěchovský, O.: Dějiny Srbska, Praha, NLN 2005

Srbochorvatské dialekty se dělí na základě dvou kritérií. Prvním je to, jakým směrem se ubíral vývoj staroslovanské dvojhlásky *ja* – buď se změnila v *e* (ekavské nářečí), *ije* (ijekavské) či *i* (ikavské). Tedy například slovo mléko má v srbochorvatštině nářeční varianty *mleko*, *mlijeko*, *mliko*; dítě *dete*, *dijete*, *dite*. Druhé kritérium je lexikální, jeho indikátorem je tázací a vztažné zájmeno, odpovídající českému *co*, jehož podoba je buď *što/šta*, *ča* nebo *kaj*. Z tohoto hlediska se tedy srbochorvatština dělí na tzv. štokavštinu, čakavštinu a kajkavštinu. Zatímco kajkavština je pouze ekavská, štokavština i čakavština se můžou vyskytovat ve všech třech variantách, což nám dává celkem sedm nářečních typů.

A jak se mají tato nářečí k etnickým hranicím? Situace se stane přehlednější, když si uvědomíme, že jak čakavština, tak slovinštině blízká kajkavština jsou variantami vyskytujícími se pouze v dnešním Chorvatsku – čakavština na Istrii a u pobřeží (intonací je dost blízká italštině), kajkavština v severozápadním Chorvatsku a v Záhřebu. Chorvati dále ještě hovoří i ijekavskou a ikavskou štokavštinou, které obě jsou i základem dialektů, jimiž hovoří Bosňáci. Srbové ve vlastním Srbsku hovoří ekavskou štokavštinou, ale Srbové z Bosny a Chorvatska používají štokavštinu ijekavskou, stejně jako Černohorci.

V.S. Karadžić zvolil za společný spisovný jazyk svých „Srbů všude a vždy“⁸⁹ východohercegovské nářečí na bázi štokavské ijekavštiny, které se potom stalo základem všech společných spisovných jazyků. Fakt, že v Bělehradě, centru Srbska a svého času i všech jugoslávských národů, se mluví štokavskou ekavštinou, postupně vedl k pozvednutí této varianty na úroveň spisovné alternativy.

⁸⁹ Gleny, M.: Balkán 1804-1999. Nacionalismus, válka a velmocí. Praha, BB art 2003

Všechny tři dnešní spisovné jazyky srbština, chorvatština i bosenština stojí na základě štokavštiny, v případě chorvatštiny a bosenštiny výhradně ijekavské, srbština užívá převážně ekavskou štokavštinu, ale zejména s ohledem na Černohorce má i spisovnou variantu ijekavskou⁹⁰. Navzdory pestrému dialektálnímu potenciálu se tedy oficiální jazyky od sebe mnoho neliší. Jistým ukazatelem odlišnosti je užívání cyrilice v srbštině, ani to ale není výhradní – stále sílícím trendem mezi Srby je užívání latinky. Ta postupně nahradila jak arabské písmo užívané ještě v devatenáctém století muslimskými Bosňáky, tak hlaholici, v níž byla ještě do čtrnáctého století psána chorvatština. Lze předpokládat, že latinka v dohledné době ovládne celý srbochorvatský jazykový prostor, snad s výjimkou prostředí srbské pravoslavné církve. Nedostatečná odlišnost jazykových variant samozřejmě nevyhovuje nacionalistům na všech třech stranách, kteří potřebují mít svůj národní jazyk pokud možno co etnicky nejvýlučnější. Není-li možné se opírat o nosné rozdíly na poli gramatiky a morfologie, poslední možnost nabízí oblast lexikální. Například výlučnost současné bosenštiny je dána pouze výskytem lexika původu tureckého, arabského či perského, jenž je dnes uměle přiživován a přeceňován. Chorvatština zase už tradičně staví na slovech slovanského původu a znění, většinou se jedná o neologismy či znovuoživené archaismy. (Chorvatština jako jediná z projednávaných jazykových variant má vlastní, slovanská označení pro měsíce, zatímco bosenština i srbština si vystačí s měsíci latinskými. Podobně fotbal je srbsky *futbol*, ovšem chorvatsky *nogomet*, hudba je srbsky *muzika*, chorvatsky *glasba*, nádraží v srbštině

⁹⁰ Šesták, M. – Tejchman, M. – Havlíková, L. – Hladký, L. – Pelikán, J.: Dějiny jihoslovanských národů. Praha, NLN 2001

železnička stanica, zatímco v chorvatštině *kolodvor*.)⁹¹
Významným propagátorem slovansky znějících neologismů v chorvatštině byl nacionalistický prezident Franjo Tuđman, proto se o jejich nadužívání také hovoří jako o *tuđmanici*.
Problematika dnešních následníků srbochorvatštiny je důsledkem historického vývoje, který zanechal srbochorvatskou jazykovou oblast dialektálně roztříštěnou, a následné snahy učenců o kodifikaci jednotného, inkluzivního jazyka. Dnes jsme zase svědky křečovitých snah o resuscitaci exkluzivního charakteru pohrobků srbochorvatštiny. Srbština, chorvatština, bosenština a neméně tak i hypotetická černohorština jsou jazyky, které postrádají vzájemnou obsahovou exkluzivitu a hranice, jež vytyčují, existují pouze v hlavách kabinetních lingvistů a národních ideologů.

⁹¹Gleichová, J. – Jeníková, A.: Srbocharvátsko-český a česko-srbocharvátský slovník. Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1982
Jeníková, A.: Srbsko-český a česko-srbský slovník. Praha, Leda 2002

3. Etnicita a etnonymum

Etnicita nabývá různých podob a obsahů, závisí na mnoha konkrétních faktorech, a právě proto tak lehce uniká obecným definicím. Jedním z jejích neoddiskutovatelných a všudypřítomných rysů je ale existence etnonyma – každé etnické společenství musí nutně být nějak označováno. To je samozřejmé, označení vyžaduje každá sociální skupina a potažmo každý jev kulturní reality, nicméně:

- a) etnonymum je slovem označujícím pouze jedno etnické společenství, výhradně to a žádné jiné
- b) etnonymum je jednoslovné (výjimky jsou, ale je jich skutečně málo)
- c) etnonymum má zpravidla ekvivalent v jazycích okolních etnik, často se jedná o slovo podobně znějící či překlad. (Pakliže tento předpoklad neplatí, potom okolní etnika dotyčnou skupinu očividně nenahlížejí jako etnikum.)
- d) etnonymum má zpravidla (v Evropě většinou, byť ne bez výjimek) reálný či myšlený vztah k toponymu a k území, jež je daným etnikem obýváno či odkud pochází; není-li tomu tak, pak lze dříve či později očekávat politické tlaky směřující k tomu, aby tento vztah nastal⁹²
- e) etnonymum je považováno za slovo prastaré a věčné, stejně jako samo etnikum. Ve zcela výjimečných případech (Brit, Makedonec) se přiznává, že etnonymum mělo původně poněkud jiný význam než v současnosti, ale v běžném užívání je tato skutečnost přehlížena.

Etnonymum má vztah ke všem třem „národním univerzáliím“ –

⁹² Etnonymum vztah k toponymu nemá, zakládá-li se na náboženské příslušnosti, tento druh etnonyma je ale z hlediska politického nacionalismu hůře využitelný, a proto od něj můžeme vypožorovat jistý odklon – je například jednodušší politicky mobilizovat Izraelce než Židy, Bosňáky než Muslimy apod.

území, historii a jazyku. Vztah k národnímu území je určen mírou souvislosti etnonyma a toponyma, jež je výsledkem jedné ze dvou protichůdných tendencí. První je tendence nazývat obyvatele určité oblasti podle ní (například Iry podle Irska, Makedonce podle Makedonie), což je zpravidla proces etnický inkluzivnější než tendence opačná – rozšiřovat jméno etnika i na území, jež obývá (například etnonymum Skot na Skotsko, Srb na Srbsko).

Vztah etnonyma k dějinám (a potažmo mýtu) je dán představou, že historická existence etnika počíná první prokázanou zmínkou o etnonymu. Tato představa je značně pochybná a lehce ideologicky zneužitelná, odtud mýtický charakter etnonyma.

A konečně vztah k jazyku má etnonymum proto, že je součástí lexikálního a konceptuálního bohatství daného etnika i etnik okolních. Není nezajímavé sledovat, jak dané etnikum ve svých jazycích označují etnika okolní. V tomto aktu se může manifestovat odtažítost, nadřazenost, ale i pozitivní emoce. Například maďarská historická označení pro Srby (*rác*), Slováky (*tóth*) a Rumuny (*oláh*), ač původně neutrální, dostala v důsledku jazykového a politického vývoje v devatenáctém a na počátku dvacátého století pejorativní konotaci, takže dnes jejich užívání namísto oficiálního *szerb*, *szlovák* či *román* vyjadřuje negativní vztah uživatele. A fakt, že oficiální řecká místa upírají slovanskému obyvatelstvu severního Řecka jim vlastní etnické označení (nemluví se o Bulharech či Makedoncích, ale o slavofonních Řecích) v podstatě znamená, že jim upírají právo na samostatnou národní existenci.

Z výše popsaného vyplývá, že výzkum etymologií a sémantiky etnonym může nabídnout odpovědi na řadu otázek nejen po charakteru fenoménu etnika obecně, ale i po fungování mechanismů etnické inkluze a exkluze.

V následujícím textu se o takový výzkum pokusím. Popíšu významnější etnika zkoumaných oblastí, ovšem větší pozornost budu věnovat těm, u nichž lze nalézt určitou kontroverzi či typičnost. To podle mého přispěje k uchopení obecných principů, na nichž užívání etnonym závisí. Tam, kde je to vhodné, zmíním etnonyma zaniklá či ustoupivší do pozadí, upozorním ale i na ta označení, jež svého času měla šanci etnonymem se stát, ale z toho či onoho důvodu k tomu nedošlo. Nejde zde totiž jenom o slova - každé potenciální etnonymum znamená jedno potenciální etnikum. Ze studia etnonym proto vyvěrá řada teoretických otázek po formě, hranicích a obsahu etnických společenství.

3.1 Britové

Toto etnonymum (anglicky *Briton*) označuje všechny obyvatele Velké Británie, ať už jde o Angličany, Skoty, Velšany či naturalizované imigranty a existuje tak paralelně s jejich „lokálními“ či „importovanými“ etnonymy. Vztah samotných Britů k britské identitě je až na výjimky racionální až chladný, emoce si rezervují paralelní etnonyma.

Přijmeme-li premisu, že dnes jedny z nejsilnějších národních emocí vzbuzuje kolektivní sport na mezinárodní úrovni, je signifikantní, že u žádného populárního skupinového sportu nelze fandit Velké Británii, zato každá historická země má své mužstvo.⁹³ Nedávné rozhodnutí, že Spojené království bude mít společné fotbalové mužstvo alespoň na olympijských hrách, je předzvěstí vývoje, který je zatím příliš brzo analyzovat.

Za Brity se ale považují i obyvatelé některých oblastí mimo

⁹³ Kontroverzi vzbudil v roce 2004 princ Harry, když jako správný Londýňan fandil v ragbyovém zápase Anglii proti Walesu. Pozapomněl, že je vnukem britské královny a zejména synem velšského prince (oficiální Charlesův titul je Prince of Wales) a měl tudíž fandit opačné straně.

vlastní Británii, jmenovitě protestantští roajalisté v Severním Irsku či obyvatelé Gibraltaru. Pozoruhodné je, že právě u těchto skupin má britská identita silný emocionální náboj, jenž je posilován i ve vlastní Británii málo vídanou manifestací britských národních symbolů a rituálů. Vysvětlením může být tolikrát prokázaný fakt, že etnická identita je nejsilnější, je-li v (reálném či domnělém) ohrožení, stejně tak jím ale může být absence paralelního etnického sebeurčení. Britská identita nabízí útočiště i stále rostoucímu počtu Britů etnicky smíšeného původu, kteří se jinak nemohou jednoznačně etnicky definovat. Alibhai-Brownová ale ukazuje, že příklon k britské identitě zdaleka není jedinou strategií těchto lidí, řada z nich cíleně vytěsňuje jednu ze svých přirozených etnických identit a úzkostlivě lpí na té druhé.⁹⁴

Výše popsany, moderní význam získal termín Brit na počátku osmnáctého století, kdy byla formálně ustavena Velká Británie. Označení Británie se pro tento ostrov samozřejmě používalo i dříve, zavedli ho už Římané, přívlastek Velká byl přidán později, za účelem odlišení od Británie „malé“, tedy Bretaně.⁹⁵ Dalším starým názvem pro celý ostrov byl Albion a bylo-li snad teoreticky možné hovořit o všech ostrovanech jako o Albioňanech, používat ve stejném smyslu slovo Brit bylo až do osmnáctého století nemyslitelné.

Politická unifikace Anglie-Walesu a Skotska ale vyžadovala i alespoň částečnou unifikaci kulturní a etnickou, a to i v rovině terminologické. Zavedení pojmu Brit se jevilo jako vhodné řešení, mělo oporu v relativně stabilní tradici toponyma Británie a rychle se ujalo. Jinak tomu ovšem bylo

⁹⁴ Alibhai-Brown, Y.: *Mixed Feelings. The Complex Lives of Mixed Race Britons*. London, Women's Press 2001

⁹⁵ Zatímco angličtina tento rozdíl zdůrazňuje užitím dvou odlišných termínů Brittany (Bretaň) a Britain (Británie), francouzština činí tento rozdíl pouze užitím přívlastku grande (velká), tedy Bretagne (Bretaň) a Grande Bretagne (Velká Británie).

s obdobnými politicky podmíněnými tendencemi té doby, například snahou upustit od termínu Skotsko a nahradit ho Severní Británií, jež se nesetkala s pochopením a dnes už vzbuzuje jenom posměch.⁹⁶

Etnonym Brit ale měl před vznikem Velké Británie význam značně odlišný, a to v průběhu dějin dokonce ne pouze jeden. Římané tak nazývali původní obyvatelstvo dobytého ostrova. Prapůvodně šlo zřejmě o jedno z místních kmenových etnonym, možná ani ne vlastní, snad o slovo, jež v některém z vyhynulých keltských jazyků znamenalo toho, jenž se tetuje.⁹⁷ (Nabízí se zajímavá paralela se skotskými Kelty, které Římané souhrnně označovali za Pikty, kvůli jejich zvyku pomalovávat svá těla.)

Původ pojmu Brit tedy není zcela jasný, záhy se ale ustálil pro domorodou, ale polatinštělou populaci, v protikladu k odbojným domorodým barbarům – Piktům na severu, Kumbrům na západě a dalším.

Termín přežil dobu temna od odchodu Římanů po anglosaskou invazi a uprchlíci vytlačení z Cornwallu ho přinesli i na poloostrov Bretaň. Pro Geoffreyho of Monmouth, vzdělaného anglicizovaného velšského patriota z dvanáctého století, tento termín znamenal všechno negermánské obyvatelstvo ostrovů, jež s takovou oblibou glorifikoval.⁹⁸

Více méně v tomto významu se slovo Brit užívalo i před vznikem Velké Británie, než byl jeho význam rozšířen i na Angličany, historicky úhlavní nepřátele „Britů“. Jde vlastně o jeden z nejúspěšnějších projektů etnické inkorporace, v němž rozšíření lexikálního významu etnonyma sehrálo nezastupitelnou úlohu.

Rozšíření významu etnonyma Brit na všechny obyvatele Británie

⁹⁶ Paxman, J.: The English. A Portrait of a People. London, Penguin 1999

⁹⁷ Winder, R.: Bloody Foreigners. The Story of Immigration to Britain. London, Little, Brown 2004

⁹⁸ Treharne, R.F.: The Glastonbury Legends. Cresset Press, London 1967

sebou ovšem přineslo další terminologický problém: jak označovat předanglosaské obyvatelstvo, které pod tímto pojmem bylo dříve známo? Řešení bylo buď v tvorbě nových, většinou složených termínů pro tuto historickou entitu, například Winder hovoří v této souvislosti o Ibero-Britech⁹⁹. Více se ovšem ujalo slovo, které se zpravidla před osmnáctým stoletím omezovalo na archaické populace v Evropě – Keltové. Z tohoto úhlu pohledu se potom i slavný keltský revival, jež hluboce kulturně ovlivnil Británii v devatenáctém a na počátku dvacátého století, jeví jako podmíněný přijetím britského etnonyma v jeho moderním smyslu.

Poslední, ovšem neméně důležitou otázkou, kterou je v souvislosti s etnonymem Brit nutno vyřešit, je nakolik je britská identita identitou etnickou v čistém smyslu toho slova. Ve svých zkoumáních etnicity a nacionalismu popisuje Erik H. Eriksen fenomén neetnického nacionalismu (*non-ethnic nationalism*). Tímto termínem, který se při vědomí úzkého vztahu mezi etnicitou a nacionalismem může jevit jako protimluv, výstižně popisuje státně a ideologicky podporovanou formu identity v tzv. plurálních či polyetnických společnostech. Neetnický nacionalismus se snaží o překonání etnických hranic a snaží se předejít konfliktům, ke kterým by v polyetnické společnosti za přispění etnický podmíněného nacionalismu mohlo dojít.¹⁰⁰

Podle mého názoru je ale oprávněné hovořit o britské identitě jako o identitě etnické a tudíž o termínu Brit jako o inkluzivním etnonymu, a to z těchto důvodů:

- 1) úzký vztah, který má v britském kontextu národnost, etnicita a státní příslušnost díky sémantické nevyhraněnosti pojmu

⁹⁹ Winder, R.: *Bloody Foreigners. The Story of Immigration to Britain.* London, Little, Brown 2004

¹⁰⁰ Eriksen, T.H.: *Ethnicity and Nationalism.* London-Sterling, Pluto Press 1993

nationality staví termín Brit na pomezí etnické a neetnické kategorie

2) už zmiňovaní severoirští protestanti, obyvatelé Gibraltaru a hodně dětí z etnicky smíšených manželství chápou (racionálně i emocionálně) svou britskou identitu jako identitu etnickou – žádnou alternativní etnickou identitu totiž nemají

3) díky svému historickému vývoji a sémantickým posunům pojem Brit tradičně etnonymem byl, což usnadňuje jeho přijetí jakožto etnonyma i dnes. (Tím se liší od takových neetnických nacionalistických kategorií, jakou je například neologismus Jugoslávec/Jihoslovan, o kterém ještě bude řeč.)

3.2 Angličani

Etnonym Angličan (*Englishman*, složenina etnického přídavného jména *English* a slova *man*, označujícího člověka obecně, v množném čísle ale pouze *the English*, tedy zpodstatněné přídavné jméno) sice evokuje řadu jednoznačných stereotypních představ, ve své podstatě je ale dost křehké a vágní, a to díky ne zcela jasné významové hranici mezi ním a etnonymem Brit. Zejména mimo britské ostrovy tyto pojmy často splývají v jeden a Angličan zastupuje Brita. V samotné Británii jsou lexikální kompetence zmíněných termínů ostřeji vyhraněné, zejména v rovině politické a geografické, zmatek ale obecně panuje na úrovni kulturní.

Roger Scruton ve své „elegii“¹⁰¹ nepíše o Anglii v materiálním, ale spíše duchovním smyslu, jako o souboru typicky anglických zvyků, hodnot, názorů a svérázností, který bez zaváhání aplikuje i na Skoty a Velšany. Ve své práci se opírá o starší texty odborníků na „angličanství“ (*Englishness*), z nichž řada

¹⁰¹ Scruton, R. *England. An Elegy*. London, Pimlico 2001

byli Skoti. Na druhou stranu ale do své Anglie nezahrnuje britské imigranty z odlišného kulturního prostředí, kteří jsou přitom často ve snaze asimilovat se „angličtější než Angličané“ (či snad „britštější než Britové?“)

Antropoložka Kate Foxová vysvětluje skutečnost, že se ve své knize věnuje Angličanům a ne všem Britům tak, že „Angličané jsou národ a lze tedy předpokládat, že mají svou koherentní a distinktivní národní kulturu a charakter, zatímco Británie je čistě politický konstrukt, složený z několika národů s jejich vlastními distinktivními kulturami.“¹⁰² Jinde ovšem tvrdí, že kniha o „anglictví“ musí nutně brát v potaz i imigranty a to, jakým způsobem se přizpůsobují jeho kulturním vzorům. Předpokládám, že jí nemohlo uniknout, že málokterý z přistěhovalců by sám sebe definoval jako Angličana, zatímco označení Brit by se valná část z nich nebránila.

Etnonym Angličan pochází ze jména Anglů, germánského kmene příslého z oblasti dnešního Dánska přibližně ve stejné době jako Jutové a Sasové. Posledně jmenovaným nesahali Anglové co do počtu ani co do významu ani po kotníky – Sasové ovládali nejvýznamnější část dnešní Anglie a zanechali po sobě stopy mimo jiné v toponymech Wessex, Essex či Sussex.

Když ale v osmém století vlivný mnich a vzdělanec Beda Ctihodný přemýšlel, jak psát o Anglii ve své kronice, zvolil termín *Terra Anglorum*. Důvod byl nasnadě – Beda sám pocházel z kmene Anglů. Tak bylo vlastně díky pouhé shodě okolností dáno jméno národu právě se tvořícímu a sjednocujícímu v sobě elementy germánské, keltské a nordické, jenž později absorboval i normanské dobyvatele a další vlny imigrantů.

„Pravý Angličan je protimluv,“ zní klasický citát z básně *The True Englishman* od anglického spisovatele irského původu

¹⁰² Fox, K.: *Watching the English. The Hidden Rules of English Behaviour*. London, Hodder and Stoughton 2004, s. 21

Daniela Defoea, autora slavného Robinsona Crusoea. Ve své básni popisuje migrační vlny, jež daly vzniknout soudobému anglickému národu a brání inkluzivní charakter anglického etnonyma a národa vůbec.

Anglická etnická identita je skutečně historicky jednou z nejinkluzivnějších v Evropě, Defoeův náhled sdílela a sdílí většina intelektuální elity země¹⁰³, koneckonců málokterý Angličan nemá skotské, velšské, irské či evropské předky. Tato situace se ale potenciálně má šanci změnit, a to hned z několika důvodů:

- 1) Britská identita je ještě o poznání inkluzivnější a imigranti, jak už bylo řečeno, jí očividně dávají před anglickou přednost. Jednou z důležitých funkcí inkluzivity anglické identity bylo právě integrovat imigranty či autochtonní menšiny; lze přepokládat, že se ztrátou této funkce dojde i k oslabení inkluzivity.
- 2) Stále hlasitěji se projevující a priori exkluzivní identity skotská a velšská (Foxová píše i o rodícím se nacionalismu cornwallském, jehož existenci nad úroveň regionálního patriotismu jsem ovšem nezaznamenal)¹⁰⁴ vzbuzují v Angličanech potřebu silnějšího etnického sebeutvrzení a možná i potřebu nástroje efektivnější etnopolitické mobilizace. Takovým nástrojem by anglická identita mohla být, došlo-li by k posílení její exkluzivity.
- 3) Vlny přistěhovalců odlišné barvy pleti (moderní je používat termín *visible communities*, tedy pospolitosti,

¹⁰³ Ze současných autorů například:

Scruton, R. *England. An Elegy*. London, Pimlico 2001

Paxman, J.: *The English. A Portrait of a People*. London, Penguin 1999,

Schöpflin, G.: *Nationalism, Identity, Power*. New York University Press, New York 2000

Winder, R.: *Bloody Foreigners. The Story of Immigration to Britain*. London, Little, Brown 2004

¹⁰⁴ Fox, K.: *Watching the English. The Hidden Rules of English Behaviour*. London, Hodder and Stoughton 2004

jejichž odlišnost je viditelná, mající oporu ve fyzických znacích¹⁰⁵) poukázaly na limity inkluzivity anglické identity. Předpoklad, že Angličan není jiný než bílý, má přece jen hluboké kořeny. I to v očích těchto imigrantů dodává na přitažlivosti etnonymu Brit, známému v takových souvislostech a souslovích jako britské impérium a britská kolonie, což jeho význam neomezuje na bělochy. Zato sémantika etnonymu Angličan prochází právě opačným vývojem.

4) V literatuře i tisku jsem zaznamenal názory, že anglická etnická identita je na pokraji zániku¹⁰⁶. To by mohlo být předzvěstí určité moderní formy národního obrození. Obrozenecký přístup k etnické identitě je přitom a priori exkluzivní. (Ovšem zrovna tak možné je, že nejde o jev výhradně současný. Předjímat s pesimismem sobě vlastním skon svého národa může být další z osobitostí anglického národního charakteru).

5) Konečně náznaky určitého vývoje nabízí i sféra symbolická, jmenovitě posun v přístupu k britské a anglické vlajce. Zatímco tradičně angličtí fotbaloví fanoušci fandili s pomocí britské vlajky (familiárně *Union Jack*), na mistrovství Evropy 1996 dali poprvé přednost vlajce anglické, tedy červenému kříži na bílém poli, což se ukázalo jako trvalý jev. Tuto skutečnost nelze odbýt s tím, že se omezuje pouze na svět fotbalu – vždyť který Angličan či potažmo Brit není fotbalovým fanouškem?

¹⁰⁵ Alibhai-Brown, Y.: *Who Do We Think We Are? Imagining the New Britain*. London, Penguin Books 2001

¹⁰⁶ Scruton, ale i Paxman. Kate Fox ale s tímto pohledem prudce nesouhlasí. *Scruton, R. England. An Elegy*. London, Pimlico 2001

Paxman, J.: *The English. A Portrait of a People*. London, Penguin 1999

Fox, K.: *Watching the English. The Hidden Rules of English Behaviour*. London, Hodder and Stoughton 2004

3.3 Skoti

Termín Skot, jenž dal jméno celému území Skotska, přišel do sledované oblasti společně s kmeny Skotů ze severního Irska. Poněkud paradoxní je, že ti „Skotové“, kteří v irské pravlasti zůstali, jsou dnes známí pod jménem Irové. Zde se naopak toponymum (Irsko - *Éire*, původně *Iar-en-land*, země na západě, z gaelského *iar* - západ) ukázalo jako silnější a dalo jméno národu. Samotné Irsko bylo v starých latinských kronikách známé jako *Scotia*, zatímco dnešní Skotsko v nich figurovalo jako *Caledonia*, podle starobylého kmene Kaledonů, s nímž bojovali Římané.

Etnonymum Skot je poměrně výrazně exkluzivní. To je časté u etnonym, jež dala název zemi a u těch, jež vznikla z kmenového jména, pokud jeho význam nebyl posunut (jako v případě Britů, ale i Angličanů). Je nesporné, že i moderní skotské etnikum do sebe v průběhu věků absorbovalo cizí elementy, polomytickými kmeny Piktů počínaje, přes germánská osídlení v Lothianu (jihovýchodní Skotsko s centrem v Edinburghu) a opakovanými vlnami imigrantů (Vlámů, Holanďanů, Němců, Francouzů a dalších) konče.

V etnonárodní mytologii Skotů a v interpretaci etnonyma Skot se to ale téměř neodráží - Skotové se obecně chápou jako potomci jedněch, skotských předků (na rozdíl od „inkluzivních“ Angličanů), jejich identita se opírá o řadu osobitých rituálů, jídel (např. *haggis*¹⁰⁷), svátků a zejména tradičního oblečení, kiltu, a jeho tradičních vzorů, tartanu.

¹⁰⁷ Skopová tlačenka nevábného vzhledu, pojídaná zejména v podvečer dne výročí skotského básníka Roberta Burnse, ve skotském povědomí přes svůj vzhled a chuť žije jako „noble food“ (vznešené jídlo). Tento názor nesdílí většina Angličanů a podle nich i ostatních, kdo s tímto pokrmem přišli do styku.

Ponechme nyní stranou, že vynálezcem kiltu tak, jak ho známe dnes, byl Angličan v devatenáctém století¹⁰⁸ a jeho hlavním propagátorem královna Viktorie a její rodina, a věnujme se na chvíli tartanům. Jde o vzory, dodržující přesná pravidla co do tvarů a barev, charakteristická pro ten který ze skotských klanů. O tom, co je a co není skutečný tartan rozhodují profesionálové, tartanologové, obdobně jako u erbů heraldikové.

Každá tradiční skotská rodina byla součástí jednoho z klanů, vědomí o tom u jejích členů stále přetrvává a každý, kdo se chce považovat za Skota, by se měl být schopen prokázat určitým počtem předků z tradičních rodin.¹⁰⁹ Pročež zároveň každý správný Skot ví, jaká kombinace barev a vzorů je mu vlastní a jeho skotství je tím plně prokázáno.

Skotská národní identita se odvozuje od příbuzenského vztahu a je proto silně exkluzivní. Člověk musí žít ve Skotsku po generace, případně učinit řadu vědomých kroků (například změna příjmení) k přijetí skotské identity, aby se směl považovat za člena společenství pyšníciho se etnonymem Skot.

3.4 Velšané

Samotné toponymum Wales není velšského, ale staroanglického původu a odvozuje se od slova *walh*, jež znamenalo cizince. Velšan je tedy o etnonymum importované zvenčí, a ještě k tomu poměrně znevažujícího rázu. (Podobně jako třeba Němec, odvozenina od přívlastku němý, tedy nehovořící naší řečí. Toto etnonymum ovšem pochopitelně není používáno samotnými Němci.) Ve svém vlastním jazyce, pokud ho vůbec ještě ovládají,

¹⁰⁸ Paxman, J.: *The English. A Portrait of a People*. London, Penguin 1999

¹⁰⁹ Skot se mimochodem často pozná i podle příjmení, zpravidla odvozeného od klanového jména a odkazujícího na příbuzenskou vazbu (Mc či Mac, často uvozující skotská příjmení, znamená syn)

nazývají Velšané sami sebe *Cymry* [kumru], což znamená přibližně krajan a z čehož se odvozuje i velšské označení pro Wales - *Cymru* [kumrí]. Nejde tedy o etnonymum kmenového původu, je nicméně ještě výrazněji exkluzivní, stojí totiž na přímém protikladu *my* (krajané) a *oni* (cizinci).

Zatímco Římané přejali etnonymum *Cymry* (dodnes díky nim zachovalé v názvu oblasti Cumbria), pozdější dobyvatelé anglosaského původu přejali vnitřní logiku velšského dichotomického modelu a označovali, jak už bylo zmíněno, Velšany ve vlastním jazyce za cizince. Paradoxní fakt, že si v průběhu věků Velšané anglosaské etnonymum spolu s angličtinou přivlastnili, vypovídá hodně o jejich anglicizaci a ústupu velštiny, na vypjaté exkluzivitě velšského etnonyma a identity ale v zásadě nic nezměnil.

Velšská identita je z definice menšinová a v defenzívě, proto si nemůže dovolit velkorysost inkluzivity v míře rovnající se sousední identitě anglické. Když Velšan opustí hranice Walesu a odstěhuje se do Anglie, může se hypoteticky stát Angličanem ze dne na den a nejpozději v druhé generaci se tak zpravidla děje.

Opačný proces je daleko problematičtější. Wales, tradičně chudá oblast, není na imigraci zvyklý, počet imigrantů z ciziny je nejen ve srovnání s Anglií, ale i Skotskem výrazně nižší. Chování k „imigrantům“ ze sousedních britských zemí (většinou jde o důchodce na odpočinku, dlouhodobé rekreanty či zastánce alternativních kulturních hodnot) není vždy nej přátelštější - devadesátá léta zažila řadu „protianglických“ nepokojů, rabování, ba i vypalování domů. Podobné akce sice těžko reprezentují smýšlení většiny Velšanů, při zkoumání obsahů velšské identity je ale nelze jen tak opominut.

3.5 Britští imigranti

Jak už bylo řečeno, moderní britská etnická identita díky svému proklamovanému civilnímu rázu a oproštěnosti od rasových, náboženských a valné části kulturních obsahů nabízí teoreticky útočiště všem přistěhovalcům, pokud se oni sami rozhodnou k ní přihlásit. Politický tlak na to nebyl nijak valný, poněvadž britská menšinová a imigrační politika konce dvacátého století se nesla silně v duchu multikulturalismu. Ovšem již prohlášení Trevora Phillippse z roku 2004 o potřebě posílení britských hodnot a symbolů (Phillipps byl v éře Tonyho Blaira vládní zmocněnec pro otázky multikulturalismu, sám původem z Karibiku) nasvědčovala tomu, že tlaky oficiálních míst na propagaci britské identity mezi všemi občany budou sílit. Po útocích v londýnském metru roku 2005 a nástupu konzervativně-liberální vlády byly tyto tendence potvrzeny.

Vedle přihlášení se k britské identitě si přistěhovalci a jejich potomci mohou ponechat afinitu i k etnonymu a identitě, s nimiž do země oni či jejich předci přišli, a také to často dělají.¹¹⁰ Mimo jiné je k tomu přivádí i opakovaná povinnost se etnicky definovat téměř pokaždé, když vyplňují úřední žádosti, přihlášky a další oficiální a méně oficiální dotazníky. Zde je běžné „zaokrouhlovat“ existující etnonyma do několika víceelementových kategorií a tyto kategorie se následně častým opakováním dostanou do běžného užívání. Není-li snad úplně

¹¹⁰ To je zásadní rozdíl mezi britským a francouzským modelem integrační politiky, jenž podobnou dvojí identitu nepřipouští. Argumentace ve prospěch francouzského modelu tvrdila, že britský model povede k vytváření etnických ghett. Bouřlivé rasové nepokoje ve Francii roku 2005 ovšem ukázaly, že ghettoizace se nevyhnula ani předměstím francouzských měst. Skutečnou slabinou britského modelu je, že je pouze na imigrantově dobré vůli, zda bude na své původní identitě trvat paralelně s identitou britskou, nebo alternativně k ní. Mladí náctiletí britští občané muslimského vyznání, až na výjimky narození v Británii, pálící britské vlajky a skandující protibritská hesla jsou příkladem druhé možnosti.

korektní hovořit o nich jako o etnonymech, zapírat, že ve skutečnosti funkci etnonyma plní, také úplně nelze.

Typický výčet možných kategorií z dotazníku Lewishamské knihovny¹¹¹ ukazuje, jak málo na výběr mají tzv. bílí (*white*). Alibhai-Brownová to připisuje stále přežívajícímu pocitu nadřazenosti u této kategorie obyvatelstva, z níž se údajně odvíjí snaha přistupovat k nebílým menšinám odděleně, ostražitě, pod drobnohledem.¹¹² Podle mého názoru může ale jít naopak o zvýšenou vstřícnost oficiálních míst vůči menšinovým etnickým skupinám, možná i o snahu o co největší citlivost vůči jejich vlastní etnické identitě, která není v případě tzv. bílých chápána jako nezbytná.

Nicméně zůstaňme u toho, že kvazietnická (lze snad říci rasová) kategorie *bílý* existuje a ve styku s úřady a podobně se k ní opakovaně přihlašuje většina obyvatel Velké Británie. Má však ale reálný kulturní či dokonce etnický obsah? Lze s téměř stoprocentní jistotou říct, že nikoli – až na výjimky, jako jsou rasistická a skinheadská hnutí, která ovšem činí velký rozdíl mezi bílým Britem a nejinak bílým přistěhovalcem řekněme z Polska. Na neverbální, dalo by se říct emocionální úrovni v každodenní interakci tato kategorie určitý (pravděpodobně individuálně podmíněný) obsah nejspíše má, nakolik to lze v politicky většinou naprosto korektním prostředí Velké Británie posoudit. Můžeme se jen dohadovat, jak silně by o sobě tato latentní identifikační kategorie dala vědět, stál-li by proti ní dostatečně silný, vyprofilovaný a

¹¹¹ Asian/Asian British – Bangladeshi, Asian/Asian British – Indian, Asian/Asian British – Pakistani, Asian/Asian British – Any other, Black/Black British – African, Black/Black British – Caribbean, Black/Black British – Any other, Chinese, Mixed – White and Asian, Mixed – White and Black African, Mixed – White and Black Caribbean, Mixed – Any other, Vietnamese, White – British, White – Irish, White – Any other, Any other (please provide details for Any other)

¹¹² Alibhai-Brown, Yasmin: *Who Do We Think We Are? Imagining the New Britain*. London, Penguin Books 2001

jednotný protějšek (ona eriksenovská druhá ruka, již je potřeba k tlesknutí).¹¹³

Ještě v sedmdesátých letech se pro tuto úlohu jevila jako výjimečně vhodná jiná kategorie podobně poloetnického charakteru – černý (*black*). Yasmin Alibhai-Brownová¹¹⁴ byla v té době už v Británii a aktivně se účastnila společenského dění. Popisuje, jak po vzoru USA došlo u sebevědomé, ekonomicky i co do počtu sílící vrstvy imigrantů první a druhé generace k příklonu ke zmiňované kategorii. Ta původně zahrnovala obě tehdy dominantní britské imigrantské skupiny: černochoy z Karibiku a přistěhovalce původem z indického poloostrova, ale programově byla otevřena všem imigrantům nebílé barvy pleti. Jistá exkluzivita této kategorie ovšem samozřejmě tkvěla v tmavém zabarvení pleti, což odrazovalo například Čiňany.

V souvislosti s tím, jak se „černí“ postupně více a více etablovali, asimilovali a dosahovali více a více svých společenských cílů, začaly se z nich vyčleňovat navzájem si konkurující subkategorie, nejprve černoši, jimž logicky zůstalo původní pojmenování, a tzv. Asiaté.

Britská etnická kategorie *Asians* (pro zdůraznění vztahu k nové vlasti též *British Asians*) označuje všechny, jejichž skutečný

¹¹³ Eriksen píše, že představit si etnikum bez opozice okolních etnik je jako slyšet jednu ruku tleskat.

Eriksen, T.H.: *Etnicity and Nationalism*. London – Sterling, Pluto Press 1993

¹¹⁴ Sama autorka se plně ztotožňuje s britskou identitou, ale tvrdí, že její hranice a obsah je třeba změnit tak, aby mohly lépe absorbovat dnešní multietnickou realitu. Alibhai-Brownovou je těžko možné jednoduše etnicky charakterizovat – uprchlice před Aminovým režimem v bývalé britské kolonii Ugandě, kde se narodila, rodina muslimského vyznání původně z indického poloostrova, za svůj nejvlastnější jazyk považuje angličtinu. Svou dceru, kterou má s Angličanem, charakterizuje jako Indku, Afričanku, Pákistánku, Angličanku, Britku a rodilou Londýňanku.

Alibhai-Brown, Y.: *Mixed Feelings. The Complex Lives of Mixed Race Britons*. London, Women's Press 2001

či rodinný původ lze hledat na indickém subkontinentu.¹¹⁵ Bylo-li lze ještě v koloniálních dobách mluvit o nich o všech jako o Indech¹¹⁶, vytvoření samostatného státu Pákistán krátce po dekolonizaci a později oddělení Bangladéše, jakož i konflikty spojené s těmito procesy to dnes neumožňují. Stejně příčiny ovšem ohrožují i soudržnost kategorie Asiaté a často se dává přednost etnonymům Ind, Pákistánec a Bangladéšan (viz dotazník z knihovny).

I mezi britskými černochoy se s postupující imigrací prohlubuje rozdíl mezi těmi původem z Karibiku (*Black Caribbean*) a z Afriky (*Black African*), což má důvod v kulturních odlišnostech i v odlišném společenském postavení obou skupin, z nichž zejména ta druhá vykazuje silné tendence k dalšímu štěpení.

Poslední dvě jmenované kategorie, stejně jako *British Asian* a další, lze nazvat mozaikovým etnonymem, neboť jsou atypicky složené z více slov než jednoho. Je sporné, zda lze v této souvislosti vůbec mluvit o etnonymech, neboť ta jsou zpravidla jednoslovná. Pravděpodobně jde o přechodná, tranzitní opatření etnonymového charakteru, jejichž mobilizační potenciál je výrazně oslabován víceslovnou vyumělkovaností, jež ovšem dobře zrcadlí komplexní etnickou skutečnost dnešní Británie.

Příčina existence mozaikových etnonym je v zásadě dvojí:

- 1) snaha o vyšší exkluzi a zúžení významu už existující kategorie – například *Black Caribbean*

¹¹⁵ Tento pojem může Čecha zmást, protože nezahrnuje všechny Asiaty. Pro obyvatele Dálného východu se užívá termínu *Oriental*s, to ale pouze v kulturním či fyzicko-antropologickém významu, v etnickém kontextu je třeba být konkrétnější a rozlišovat mezi *Chinese*, *Japanese* a *South-East Asian*.

¹¹⁶ Mohandas Gándhí bojoval za nezávislost jménem všech „Indů“ a zdůrazňoval, že jejich síla tkví v překonání náboženského a jazykového partikularizmu.

Gandhi, M. K.: *An Autobiography*. London, Penguin Books 2001

2) snaha podílet se na inkluzivitě etnonyma Brit a o inkorporaci v celobritský celek – například *British Chinese*. Obecně však obě tyto protikladné tendence směřují k jednomu cíli a tím je posílení britské identity. To se může v prvním případě jevit jako paradox, ale kategorie tohoto typu zabraňují vzniku silné a více inkluzivní etnické identity, jež by stála v protikladu k identitě britské a potenciálně ji ohrožovala.

V posledních desetiletích se lze v Británii stále častěji setkat s užitím slova muslim, nejčastěji ve formě *British Muslim*, v etnickém, národnostním smyslu. *British Muslim* popisuje muslimy jako jedno z britských etnik, vyznavači islámu ale ne vždy inklinují k takovému sebepojetí, které by je zařazovalo do britského rámce, a slovo *British* tedy opomíjejí.

Je sporné, zda samotné Muslim (v angličtině velké či malé písmeno na začátku slova v tomto případě rozdíl nedělají, jak náboženské vyznání, tak etnická příslušnost se píše s velkým M.) vůbec vyjadřuje etnické vymezení a nakolik a zda nejde spíše o vyjádření pocitu sounáležitosti s celosvětovým náboženským společenstvím (ummou).

Aplikovat evropské národní a etnické kategorie na přistěhovalce z neevropských zemí totiž nemusí být vždy šťastné. Jak ukazuje už v úvodních kapitolách zmiňovaný Bernard Lewis, koncept národa definovaný pomocí jiných než náboženských kritérií byl totiž muslimům až donedávna cizí a ač si našel v průběhu dvacátého století pomalu cestu do politického diskurzu muslimské kulturní oblasti, je stále často vnímán jako nežádoucí a islámu odporující kulturní import ze Západu.¹¹⁷

¹¹⁷ Lewis, B.: *Multiple Identities of the Middle East*. London, Phoenix 1999

Lze proto předpokládat, že pojem Muslim v etnickém smyslu se ani v Británii, ani jinde neuchytí – za dobrý příklad zde můžou posloužit bosenští muslimové, u nichž z dobrých důvodů převážila tendence používat etnonym Bosňák (viz dále).

Islám, jakožto náboženství apriorně usilující o co největší rozšíření, si nemůže dovolit splývání náboženských a etnických hranic tak, jak je tomu v případě „Bohem vyvolených národů“ Židů a Sikhů (obě mají v rámci Británie statut národnostní menšiny). To ale samozřejmě do budoucna nevyklučuje vznik určité etnické skupiny v rámci Británie, jejíž výlučnou charakteristikou bude islám jako náboženské vyznání – jen bude třeba nejprve pro tuto skupinu nalézt vhodné etnonymum.

3.6 Řekové a Turci

První z kapitol věnovaných etnonymům na Balkáně se bude soustředit na Řeky a Turky, tedy národy, jež každý ve své sféře v oblasti po dlouhou dobu dominovaly – Řekové ekonomicky díky svému významnému postavení v obchodě, Turci v rámci osmanské říše politicky. Nadto vliv obou etnik převládal i v oblasti kulturní, u muslimské populace turecký, řecký zase u národů pravoslavných. Vliv těchto faktů na vývoj a současnou podobu řeckého i tureckého národa není nepodstatný a zrcadlí se i ve vývoji a podobě etnonymu.

První problém, na nějž narazíme v souvislosti s etnonymem řeckým, je jeho dvojí podoba. Řeci totiž dnes sami o sobě mluví jako o Hellénech (ελληνοί), zatímco v jazycích okolních i vzdálených je pro ně rezervována ta či ona varianta latinského *graecus* (anglicky *Greek*, francouzsky *Grec*, německy *Griechen*, srbsky *Grk* atd.) Obě slova, ελληνας i γραικος, jsou ovšem řeckého původu, jde o starověká kmenová etnonyma. Ovšem v době starověkých řeckých městských států chyběl pocit

jednoty všech řeckých kmenů. Řecko se jevilo jako kulturní jednotka zvenku (z pohledu Římanů) nebo jako politická jednotka v konfrontaci se silným vnějším nepřítelem, jmenovitě Makedonci, na obranu před nimiž byl ustanoven tzv. hellénský spolek.¹¹⁸ Je jen výsledkem náhody, že v každém z těchto případů bylo pro jednotici označení zvoleno jméno jiného kmene. Nicméně fakt, že Řekové sami sebe nazývají jinak, než jak jsou známi v cizině, u nich jistě posiluje pocit vlastní výlučnosti.

Po dlouhá staletí (od vzniku Východořímské říše po nástup řeckého nacionalismu v devatenáctém století) mělo ale pro Řeky označení *ελλενος* nežádoucí pachůť pohanství a antické kultury, s níž se neztotožňovali. Definovali se v první řadě jako křesťané a jako nositelé slavných tradic Východořímské říše – a sami sebe proto nazývali Římané (*ρωμανοί*)¹¹⁹. To od nich převzali i osmanští dobyvatelé, kteří dali evropské části své říše jméno Rum-eli, jehož základ Rum znamená právě Řím a z něhož se odvozuje i toponymum Rumélie, jež si našlo cestu do všech evropských jazyků.¹²⁰

Ovšem označení Římané bylo pro moderní řecký nacionalismus, který potřeboval stanovit přesné hranice skupiny, jejíž zájmy bude zastupovat, příliš inkluzivního rázu. Způsob, s nímž se s tímto termínem zacházelo v kultuře osmanském říše, totiž připouštěl, aby se jako Římané chápali všichni pravoslavní poddaní sultána. To bylo výhodné pro kulturní a společenské postavení Řeků v rámci osmanské říše, dokud řádně fungovala. Jako nástroj jejího rozbití pod rouškou nacionalistických vášní se ovšem zmíněná inkluzivita hodila o poznání méně než

¹¹⁸ Hradečný, P. – Dostálová, R. – Hrochová, V. – Oliva, P. – Vavřínek, V.: Dějiny Řecka. NLN, Praha, 1998

¹¹⁹ Mazower, M.: The Balkans. From the End of Byzantium to the Present Day. London, Phoenix 2002

¹²⁰ Weithmann, M.: Balkán. 2000 let mezi Východem a Západem. Praha, Vyšehrad 1996

exkluzivita etnonyma Helén, jež navíc zajišťovalo řeckému povstání podporu v řadách milovníků antických tradic na Západě.

Historickým vývojem prošlo i etnonymum Turek, které nabylo dnešního moderního významu až pod vlivem západních idejí na přelomu devatenáctého a dvacátého století s nástupem mladoturků do politiky.¹²¹ Prapůvodně bylo vlastní všem mluvčím tzv. turkických jazyků od Seldžuků, kteří první přišli do styku s kulturami Blízkého východu, až po středoasijské národy. Turci v osmanské říši se v souladu s názvem impéria nazývali Osmani, což byla kategorie značně etnicky inkluzivní – označovala vlastně politickou, vládnoucí vrstvu, jejíž řady byly pomocí různých mechanismů pravidelně rozšiřovány o příslušníky netureckých etnik.¹²²

Na Balkáně, stejně jako jinde v Evropě, bylo slovo Turek až do dvacátého století užíváno zejména ve významu pohan, tedy muslim. Vztahovalo se tudíž i na bosenské muslimy a bulharsky hovořící Pomaky¹²³, nezahrnovalo naopak turecky hovořící moldavské Gagauzy ortodoxního ritu, kteří se dodnes s tureckou identitou neztotožňují.¹²⁴

Nadvládu moderní exkluzivní turecké identity ztvrdilo po první světové válce vytvoření sekulárního tureckého státu na troskách jádra osmanského panství Mustafou Kemalem Atatürkem. Až tehdy, tedy vzhledem k Balkánu se zpožděním, se začalo se systematickou poturčovací politikou, projevující se jak ve školství, tak odsunem většiny tradiční řecké populace z Malé Asie výměnou za peloponéské Turky. Mezi problémy, jejichž příčina tkví v exkluzivitě moderního tureckého etnonyma, patří

¹²¹ Lewis, B.: Dějiny Blízkého východu. Praha, NLN 1996

¹²² Lewis, B.: Multiple Identities of the Middle East. London, Phoenix 1999

¹²³ Weithmann, M.W.: Balkán. 2000 let mezi Východem a Západem. Praha, Vyšehrad 1996

¹²⁴ Boia, L.: Romania. Borderland of Europe. London, Reaktion Books 2001

i dodnes nevyřešená otázka početné kurdské menšiny v tureckém státě.

3.7 Rumuni a Albánci

Málokteré etnonymum je etymologicky tak jednoznačné jako Rumun (*român*), které odkazuje na latinský (římský) původ Rumunů v souladu s oficiální teorií, podle níž jsou dnešní Rumuni potomci romanizovaných Dáků a jejich jazyk odvozeninou antické latiny.

Pro úplné pochopení významu etnonyma Rumun a zejména jeho výskytu v historických textech si ale musíme uvědomit, že pojmu Řím se v balkánském kontextu neužívalo pouze pro antickou mocnost s centrem v Itálii, ale také (vlastně zejména) pro „ortodoxní Řím“, tedy pro říši pozdějšími historiky nazývanou Byzantskou. V historických řeckých, tureckých i arabských textech se proto termín Říman může, i v kontextu území dnešního Rumunska, vyskytovat ve významu Řek nebo obecně ortodoxní křesťan a to více často, než by oficiální rumunská historiografie¹²⁵ byla ochotna přiznat.

Koneckonců slovo *român* se v nejstarších textech vyskytuje jako *rumân* a svou dnešní podobu dostalo až v devatenáctém století, aby byla zdůrazněna souvislost s latinským *romanus*. Slovo *rumân* nejenom více připomíná arabské a turecké *Rum*, tedy označení pro byzantský Řím s centrem v Konstantinopoli, za zmínku stojí i fakt, že právě tento pojem byl už od středověku ve Valašsku používán i ve významu sociálním – jako označení poddaného, příslušníka nejnižší sociální třídy nezávisle na etnické příslušnosti.¹²⁶

¹²⁵ Například i Treptow, K.W. (ed.): Dějiny Rumunska. Praha, NLN 2000

¹²⁶ Boia, L.: Romania. Borderland of Europe. London, Reaktion Books 2001

Podobná souvislost mezi etnonymem a označením společenské vrstvy není tak ojedinělou záležitostí, jak by se mohlo zdát, nalezneme ji i u Němců. Slovo

Nicméně vztah etnonyma Rumun k římské tradici a zejména jazyku je nezpochybnitelný, což dokazují i slovanské termíny jako *Vlach*, *Valach* a z nich odvozená označení, používaná pro Rumuny příslušníky okolních etnik. Stejně etnonymum totiž Slované tradičně používají i pro Italy, kteří stejně jako Rumuni hovoří románským jazykem.

Etnonym *Valach* dal jméno i Valašsku, jádrové historické zemi, rozprostírající se na jihovýchodě dnešního rumunského státu. Rumunská historiografie hovoří o této oblasti jako o *Țara Romănesca*, tedy rumunském carství¹²⁷, jde ale o termín vytvořený rumunským dějepiscetvím až v rámci obrozeneckých snah devatenáctého století.

Je více než pravděpodobné, že pokud by v době největší slávy valašského státu na sklonku středověku někdo položil rumunským valašským bojarům hypotetickou otázku po jejich etnicitě, sami sebe by definovali jako Valachy (a použili tedy etnonymum slovanského původu) či jako Munténce a Oltánce (Munténie a Oltánie jsou historická území, která dohromady tvoří právě Valašsko). Stejně tak Rumuni z Moldávie by se tehdy národnostně chápali spíše jako Moldavci než co jiného. Etnonym Rumun v moderním smyslu, inkluzivně do sebe zahrnující veškeré románským jazykem hovořící obyvatelstvo ideálního „velkého Rumunska“¹²⁸ a dokonce i některá etnika a menšiny, které romanizace teprve čekala, se svého zrodu dočkalo až v devatenáctém století.

Slovanský pojem Vlach bývá souhrnně používán i pro řadu

Deutsch pochází ze staroněmeckého *teutsch*, což znamenalo „lidově“ a označovalo autochtonní jazyk Germánů na východ od Rýna, na rozdíl od franštiny romanizovaných Karlomanů.

¹²⁷ Boia, L.: *Romania. Borderland of Europe*. London, Reaktion Books 2001

¹²⁸ Tohoto nacionalistického územního ideálu bylo v průběhu dvacátého století z pohledu Rumunů téměř dosaženo. Zatímco na východě mu dnes schází území samostatného státu Moldávie a na jihu malá část Dobrudže, jež připadla Bulharsku, na západě (tedy vzhledem k maďarskému státu) překonaly územní zisky Rumunska po první světové válce dokonce požadavky vášnivých nacionalistů.

drobných, Rumunům jazykově příbuzných etnických skupin rozesetých po celém Balkáně a v závislosti na geografickém a historickém kontextu známých i pod jmény *Aromuni*, *Kucovlaši*, *Istrorumuni*, *Meglenorumuni*, *Remeři*, *Cincaři*, *Torbeši*, *Mijaci* atd.¹²⁹ Jde o archaická etnika vesměs mluvící románskými dialekty, často tradičně vedoucí polonomádský pastevecký způsob života a dnes podléhající asimilaci do okolních národů. (Srbští *Vlahi* jsou dnes z jazykového hlediska vesměs posrbštěni, přesto si však někteří z nich uchovávají vědomí etnické výlučnosti. Po pádu Miloševićova režimu a všeobecném ústupu velkosrbských idejí jsme dokonce svědky určitého obrození této tendence.)¹³⁰

Romantičtí rumunští národní buditelé devatenáctého století chápali tyto archaické kmenové skupiny jako zotročované menšiny rumunského etnika a důležitý článek rumunské etnogeneze, ale jelikož se v průběhu dvacátého století stále silněji projevovala vazba mezi rumunským etnickým vědomím a státním útvarem, je tato tendence spíše na ústupu.¹³¹ (Paradoxní je, že existence polonomádských Aromunů je pro maďarské nacionalisticky orientované historiky naopak důvodem k domněnce, že rumunští pastevci osídlili Sedmihradsko - tradiční předmět sporů mezi rumunskou a maďarskou historiografií - až v době relativně nedávné, tedy samozřejmě až po Maďarech.)¹³²

Albánci označují sami sebe slovem *Shqipëtar*, svou zemi *Shqipëtaria* a konečně svůj jazyk *shqip*. Nabízí se dvojí etymologie těchto příbuzných slov, v obou případech se ale albánské etnonymum jeví jako výrazně exkluzivní - čemuž

¹²⁹ Šatava, L.: Národnostní menšiny v Evropě. Praha, Ivo Železný 1994

¹³⁰ Mitchell, L.: Serbia. London, Bradt 2005

¹³¹ Boia, L.: Romania: Borderland of Europe. London, Reaktion Books 2001

¹³² Kós, K.: Siebenburgen. Ein kulturhistorischer Abriss. Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó 1989

ostatně nasvědčuje i fakt, že není shodné s označením, pod nímž Albánci znají okolní národy. Slovo Albánci a jeho varianty známé z většiny okolních (*Arnauti, Arbanasi*) i evropských jazyků je s největší pravděpodobností původu latinského, slovo *albus* znamená bílý, což je i barva skalisek na albánském pobřeží. Paradoxně je tedy termín Albánci etymologicky příbuzný se slovem *Albion* – jsou to koneckonců bílé útesy doverské, od nichž se *Albion* odvozuje.

Tato terminologická podobnost slouží některým badatelům (příznačně převážně srbského původu) k dokazování příbuznosti Albánců s kavkazskými národy či ze Skoty. Kdesi na území dnešního Ázerbajdžánu je totiž region dříve v latinských pramenech též označovaný jako Albánie, Skotsko bylo ve středověku označováno též jako *Albany*. Úkol tohoto výkladu albánského etnonyma je jasný – podkopat teorii ilyrsko-albánské kontinuity, o níž se opírají teritoriální nároky Albánců vůči jejich sousedům.¹³³

Z latiny převzaté etnonymum Albánci (či alespoň část z nich) sami pro sebe v historii také užívali. Dokazují to členové albánské menšiny v jižní Itálii, jejichž předci uprchli z Albánie po jejím dobytí Turky v patnáctém století. Italoalbánci sami sebe nazývají Arbereši, což očividně pochází ze slova *albus*. Toto etnonymum není pravděpodobně následkem kulturních a jazykových styků s Itálií a fakt, že Arbereši mluví archaickou formou albánštiny, napovídá, že etnonymum *Arbëresh* je starší než dnešní *Shqipëtar*.¹³⁴ Nicméně právě výše zmiňované geografické analogie termínu odvozeného z latiny jej činí z pohledu národní ideologie nedostatečně exkluzivním. Pojem *Shqipëtar* může být odvozeninou slova *shqipojnë*, což znamená orel, tedy pták, jehož si Albánci vybrali i do

¹³³ Hradečný, P. – Hladký, L.: Dějiny Albánie. Praha, NLN 2008

¹³⁴ Šatava, L.: Národnostní menšiny v Evropě. Praha, Ivo Železný 1994

státního znaku. Vzhledem k tomu, že tradiční albánská společnost stojí na klanové struktuře¹³⁵, že albánské klany jsou silně patriarchální i patrilineární a že jedním ze základních komponentů klanové identity jsou mýty o společném předkovi, může jít v případě orla o jakousi transformaci totemického předka jednoho z albánských klanů v národní symbol všech Albánců, jenž jim dal i jméno¹³⁶.

Mně osobně se ale jeví pravděpodobnější ta etymologie, která odvozuje etnonymum *Shqipëtar* od slovesa *shqipoj*, tedy rozumět. Albánci jsou tedy ti, kteří si navzájem rozumí, mluví stejným jazykem¹³⁷, stejně jako například Slované jsou ti, kteří znají stejná slova, zatímco Němci jsou v protikladu k nim němí. Orel jako symbol všech Albánců je jistě pojátkem romantičtější, odkaz na společnou řeč je ovšem zase faktem primordiálního rázu a ať už je správná ta či ona etymologie, obě žijí v kolektivním vědomí Albánců a přispívají k exkluzivitě albánského etnonyma.

3.8 Bulhaři a Makedonci

Historie bulharského etnonyma je pozoruhodným příkladem fungování principů etnické inkluze v praxi, byť události posledních asi sto padesáti let zdůraznily limity této inkluзивity a vyznačují se i určitými tendencemi právě opačnými.

¹³⁵ Ač se tradiční klanová struktura jeví jako silně etnicky exkluzivní kulturní nástroj, v praxi spíše nahraovala etnickému míšení. Albánské klany byly totiž už vzhledem k nízkému počtu svých členů bez výjimky exogamní a často si v souladu s tradičními zvyklostmi vyměňovali nevěsty se sousedními klany černohorskými, s nimiž je ostatně pojí i soustava legend o společných předcích.

Durham, E.: *High Albania. A Victorian Traveller's Balkan Odyssey*. London, Phoenix Press 2000 (1909)

¹³⁶ Gloyer, G.: *Albania*. London, Bradt 2005

¹³⁷ Malcolm, N.: *Kosovo. A Short History*. London, Macmillan 1998

Slovo Bulhar je turkického původu, jeho možná etymologie, která ho odvozuje od turkického *bulga*, což znamená směs¹³⁸, poukazuje na jeho apriorní inkluzivní charakter. Turkičtí Bulhaři (bulharská historiografie pro přehlednost upřednostňuje termín Protobulhaři)¹³⁹ přišli na území dnešního bulharského státu v sedmém století a záhy ovládli místní slovanské obyvatelstvo. V průběhu následujících staletí vytvořili v oblasti státní strukturu a zůstali vládnoucí třídou, ale tváří v tvář daleko početnějšímu slovanskému elementu podlehli kulturně a jazykově. Nicméně zemi i národu dali své etnonymum, jež se proto stalo symbolem spojení turkického a slovanského odkazu v současném bulharském etniku.¹⁴⁰

Určitou výzvou pro inkluzivitu bulharského etnonyma byla existence tzv. Pomaků, nemalé skupiny bulharsky hovořících obyvatel, kteří v průběhu osmanské nadvlády přijali islám. Obrozenecký bulharský nacionalismus svým důrazem na pravoslavnou křesťanskou tradici tuto sociálně kulturní skupinu do bulharského národa nezařazoval a kvůli jejich náboženskému vyznání je ztotožňoval s Turky, čímž vycházel vstříc tendencím, které samotným Pomakům nebyly cizí.¹⁴¹

Nacionalismus komunistický z osmdesátých let století minulého naopak rozšiřoval hranice bulharského národa a ve snaze posílit bulharský element ve státě na úkor menšinového etnika tureckého zahrnoval Pomaky mezi Bulhary. Tlaky byly ovšem vytvářeny na jejich kulturní „pobulharštění“, projevující se zejména nucenou změnou tradičních turecky znějících příjmení na příjmení bulharská. Stejným tlakům byly ovšem o něco

¹³⁸ Everett-Heath, J.: The Concise Dictionary of World Place-Names. Oxford, Oxford University Press 2005

¹³⁹ Ialkov, M. [ed.]: The Bulgarians. Atlas. Tangra, Sofia, 2001

¹⁴⁰ Rychlík, J.: Dějiny Bulharska. Praha, NLN 2000

¹⁴¹ Gleny, M.: Balkán 1804-1999. Nacionalismus, válka a velmocí. Praha, BB art 2003

později vystaveni i samotní bulharští Turci, kteří stáli před těžkou volbou: buď přijmou bulharské příjmení a postupně se etnicky redefinují jako Bulhaři, nebo je čeká násilný odsun do Turecka.¹⁴²

Tato agresivní politika sehrála negativní úlohu nejen na poli bulharsko-tureckých vztahů, ale zhoršila i mezinárodní postavení tehdejšího Bulharska vůbec. To ukazuje, že usilovat o inkluzivitu etnických obsahů a hranic nelze násilně a bez nutných předpokladů k úspěchu.

V tradičních představách Bulharů zahrnuje jejich etnonym i současné Makedonce, jeden z nejmladších národů Evropy. Až v posledních patnácti letech jsou vidět tendence bulharské politické a intelektuální elity (jakkoli pozvolné a zdráhavé) uznat Makedonce za samostatné etnikum. Vztah k příbuzným Bulharům je ovšem jen jedním z článků složité problematiky makedonského národa a jeho etnonyma.

Jen v moderním, současném kontextu je totiž termín Makedonec užíván minimálně v těchto třech významech:

a) občan makedonského státu v jeho současných hranicích. Zde nejde vlastně o etnonymum, nýbrž o politický termín, zahrnující jak Slovany, tak Albánce, Romy a další. Jde o význam silně etnicky inkluzivní.

b) příslušník makedonského etnika, hovořícího makedonským jazykem. V tomto smyslu bývá tímto termínem označováno i slovansky hovořící obyvatelstvo severního Řecka, případně dialektálně blízké obyvatelstvo přilehlé části Bulharska. Tento význam daného etnonyma je moderním jevem a výsledkem snah Titovy jugoslávské politiky odlišit Makedonce jakožto potenciální Jugoslávce od příbuzných Bulharů. Dnešní makedonská republika se svými hranicemi má původ v balkánských

¹⁴² Şimşir, B.N.: The Turks of Bulgaria. London, K.Rustem & Brothers 1988

válkách z let 1912 a 1913, kdy byla historická Makedonie rozdělena mezi Srbsko, Řecko a Bulharsko. Po neúspěšných snahách posrbštit obyvatelstvo oblasti připadlé Srbsku (vardarská Makedonie) byla oficiální srbskou politikou propagace makedonského etnického vědomí za účelem oslabení pozic Bulharska a jemu blízkých politických organizací v oblasti.¹⁴³ V tomto významu už převládá tendence k exkluzivitě.

c) obyvatel řecké (egejské) Makedonie, nejde tedy o etnonymum. Vzhledem k tomu, že oficiální místa v Řecku neuznávají etnické menšiny v této oblasti, jedná se z jejich pohledu výhradně o etnické Řeky. Existence řecké provincie Makedonie a strach z údajných expanzionistických tendencí makedonských politiků vedly Řeky k odmítnutí uznat současný makedonský stát pod jménem Makedonie – na mezinárodní úrovni proto stále přežívá krkolomné označení FYROM (Former Yugoslav Republic of Macedonia). Řecko-makedonský konflikt o jméno je dodnes jednou z překážek integrace Makedonie do evropských a transatlantických struktur.

V historickém kontextu může mít termín Makedonec kromě toho ještě tyto významy:

1) příslušník antického národa, který si podmanil peloponéské Řeky a v důsledku nebývalých výbojů dosáhl helenizace většiny tehdejšího civilizovaného světa. O míře příbuznosti antických Makedonců s Řeky lze vést spory, je ovšem nezpochybnitelné, že k nim měli neskonalé blíže než ke Slovanům, v dané době obývajícím eurasijské stepi.

2) obyvatel oblasti zvané Makedonie v dobách osmanského panství, a to nezávisle na etnickém původu. Tato tendence se projevila i později v politické rovině, byť pouze teoreticky

¹⁴³ Dorovský, I.: Makedonie. Zrození či obrození národa? Boskovice, Albert 1995

ve výzvě bývalého bulharského nacionalisty a teroristy Ivana „Vanče“ Michajlova, aby z Makedonie bylo vytvořeno „balkánské Švýcarsko“.¹⁴⁴

Široké významové možnosti, které termín Makedonec v různých dobách a jazycích nabízel a nabízí ukazují, jak citlivý je problém etnonyma v kontextu etnické inkluze a exkluze a to zejména v oblasti národnostně výbušné, jakou Balkán bezesporu je.

3.9 Srbové, Chorvati, Bosňáci a Černohorci

Všechna čtyři etnika, jimž je věnovaná tato kapitola, jsou si jazykově, historicky i geograficky velice blízká – tak blízká, že se lze oprávněně domnívat, že v společenských podmínkách západní Evropy by pravděpodobně dnes tvořila etnikum pouze jedno. V důsledku odlišného politického vývoje a zejména díky archaickému požadavku na náboženskou jednotu etnika, jež v jejich etnogenezi sehrál nezastupitelnou úlohu, dnes ovšem musíme hovořit o čtyřech etnicích.

Náboženské vyznání jako forma individuální i skupinové identity ustoupilo ve dvacátém století obecně (a v komunistické Jugoslávii zvláště) do pozadí. Přes určité rozjitření náboženských vášní v důsledku posledních válečných konfliktů tento trend pokračuje i dnes. Srbové, Chorvati a Bosňáci (situace Černohorců je specifická, proto je prozatím ponechám stranou) se tedy nemusí dnes národnostně definovat na základě svého skutečného náboženského vyznání a praxe, nýbrž pouze s odkazem na kulturně-náboženskou tradici své oblasti, v případě smíšených regionů na tradici rodinou.

¹⁴⁴ Michajlov a jeho Vnitřní Makedonská Revoluční Organizace zprvu sledovali snahy připojit Makedonii k Bulharsku. K tezi o „Švýcarsku na Balkáně“ dospěl až v padesátých letech dvacátého století a to až poté, co nazřel, že jeho původní cíle jsou v politickém klimatu doby nerealizovatelné.
Libal, W.: Mazedonien zwischen den Fronten. Wien, Eurpaverlag 1993

Ovšem kdyby snad někdo na svou tradici pozapomněl nebo se jí snažil vyhnout, je tu většinou spolehlivě fungující indikátor vlastního jména nebo příjmení, které jsou v dané tradici hluboce zakotvena. Vlastní jména Chorvatů se v přesvědčivém množství případů odvozují od katolických svatých a významných postav středověké chorvatské historie, po svých svatých a velmožích pojmenovávají i Srbové¹⁴⁵, Bosňáci zase volí jména tureckého a arabského původu. Podobně jsou nositelem etnického obsahu i příjmení zakotvená v tradici daného etnika.

Pohledme jen na tři hlavní protagonisty válek o jugoslávské dědictví – Franjo Tuđmana, Aliju Izetbegoviće a Slobodana Miloševiče – jejich jména jsou bezpečným indikátorem etnické příslušnosti. (Franjo – svatý František, Tuđman – slovo s německými kořeny, Alija – muslimská podoba jména Eliáš, Izetbegović – kombinace tureckého jména a tureckého titulu, Slobodan Milošević – Slobodan i Miloš jsou typická srbská křestní jména.)

Pojmy Srb (*Srbin*) a Chorvat (*Hrvat*) mají oba kmenový původ a jsou stará minimálně tak, jako příchod Slovanů do Evropy. Existovala rozhodně už před rozdělením Slovanů na jižní a západní větev, protože už společně s Čechy podle starých kronik přišli na naše území i kmeny *charvátské*, v dnešním východním Německu zase dodnes najdeme *Lužické Srby*.

Rozdíl v přístupu Srbů a Chorvatů k jejich etnonymu je ale v tom, jakým způsobem ho spojují s toponymem, a tím i s mýtickým či reálným národním územím. Pro Srby je primárně důležité etnonymum, v praxi tedy otázka, zda Srbové obývají to či ono území nezávisle na jeho historii, což je v souladu s Karadžićovým principem, že Srbsko je všude, kde žijí

¹⁴⁵ Křesťanství, západní i východní, má mnoho důležitých společných postav, jejichž jménem by samozřejmě nepohrdli ani Srbové, ani Chorvati. Ani zde však nemusí nutně panovat zmatky – např. svatý Jan Křtitel je v chorvatském kontextu *Ivan*, v srbském *Jovan*.

Srbové¹⁴⁶. Tento princip byl po první světové válce úspěšně aplikován ve vztahu k Maďarům a posloužil k územní expanzi Srbska do bývalých jižních Uher (Vojvodina, Banát, Srem), v nedávné době se o něj opírali srbští nacionalisté v Bosně a chorvatské Krajině. Paradoxně v případě Kosova, kde dnes Srbové tvoří pouhou menšinu, se stále argumentuje pomocí srbské tradici cizích odkazů na územní a historickou integritu.¹⁴⁷

Naopak pro Chorvaty je principiálně směřodonné území, zejména protože Chorvatsko existuje ve svých historických hranicích už od středověku (byť po předlouhá staletí oficiálně v unii, prakticky pod nadvládou Uherska). Odkaz na historické hranice posloužil Chorvatům v jejich boji proti osvobozeneckým tendencím Republiky Srbská Krajina v devadesátých letech¹⁴⁸, to jim ovšem nebránilo používat opačnou argumentaci v případě Chorvaty obývaných částí Bosny a Hercegoviny, které chtěl tehdejší prezident Franjo Tuđman připojit k Chorvatsku. Stejně tak v rozporu s principem historického národního území je součástí dnešního chorvatského státu například Dalmácie.

Pro studium fenoménu etnonyma a jeho vlivu a důležitosti pro etnické vědomí a v neposlední řadě i pro pochopení principů etnické inkluze a exkluze je však bezesporu nejprínosnější pohled na vývoj etnonyma vlastního bosenským muslimům, tedy Bosňákům (v souladu s nejnovějším jazykovým užíváním).

České Bosňák je překladem srbochorvatského *Bošnjak*, starého

¹⁴⁶ Z hlediska dobrých sousedských vztahů bylo dost problematické i to, koho významný srbský obrozenec a národotvůrce V.S. Karadžić za Srby pokládal. Jeho kritéria byla výrazně inkluzivní a vyhraněně jazyková a v příkrém protikladu k stanoviskům chorvatských obrozenců a muslimských učenců za Srby pokládal veškeré obyvatelstvo Bosny a všechny Chorvaty s výjimkou mluvčích kajkavského dialektu, které řadil ke Slovincům. Tejchman, M. – Rychlík, J. – Pelikán, J. – Havlíková, L. – Chrobák, T. – Vojtěchovský, O.: Dějiny Srbska. Praha, NLN 2006

¹⁴⁷ Ale Kosovo je výjimečné kvůli symbolické a mytologické hodnotě pro srbskou etnogenezi, jak bude ještě ukázáno dále.

¹⁴⁸ Silber, L. – Little, A.: Jugoszlávia halála. Budapest, Zrínyi Kiadó 1996

termínu, který ale svůj současný význam získal až v průběhu druhé půle minulého století a plně se prosadil až v důsledku válečných událostí devadesátých let. Dnes označuje všechny obyvatele Bosny muslimského vyznání a srbochorvatského (bosenského) jazyka, i když náboženské vyznání se často u sekularizovaných jedinců projevuje pouze na papíře či ani tam ne. Termín *Bošnjak* se vlastně v souladu s ideami moderního evropského nacionalismu tváří sekulárně, pročez zahrnuje i ateisty, kteří se kvůli své rodinné tradici odmítají či nemohou definovat jako Srbové, respektive Chorvati.

Bošnjak dlouho paralelně koexistoval s termínem *Bosanac* a jejich sémantické kompetence nebyly až donedávna úplně jasné. Dnes je ovšem *Bosanac* používán výlučně v etnické hranice přesahujícím a regionálně vázaném významu, označuje tedy obecně obyvatele Bosny, případně občany Bosny a Hercegoviny, zatímco *Bošnjak* je naopak pojmem výlučně etnickým a neomezujícím se pouze na hranice Bosny – za Bosňáky se nověji považuje i tradičně muslimské obyvatelstvo srbského Sandžaku. Inkluzivní potenciál termínu *Bosanac* v případě, že by se stal etnonymem, zůstal bohužel nevyužit. Přesto zatím do budoucna nelze vyloučit, že ještě určitou pozitivní úlohu sehraje.

V souladu se svou kulturní a politickou inklinací byli ovšem bosenští muslimové až do devatenáctého století Srby a Chorvaty označováni jako Turci¹⁴⁹ a této zvyklosti učinila zadost až národní emancipace Turků samotných a vytvoření tureckého státu. V Titově Jugoslávii existovala v rámci snah o

¹⁴⁹ A stejně byli nazýváni i v české literatuře té doby i později, viz například

Kuba, L.: Čtení o Bosně a Hercegovině. Praha, Družstevní práce 1937

Valoušek, F.: Vzpomínky na Bosnu. Brno, Albert 1999

Naopak mladočeský tisk v době Velké východní krize veden slavjanofilským nadšením od tohoto úzu ustupoval a v souladu s Karadžićovým stanoviskem psal o všech bosenských Slovanech jako o Srbech.

Bachmann, K.: Národní listy a Velká východní krize. Bakalářská diplomová práce. Brno, Masarykova univerzita 2006

bezproblémové soužití všech etnik etnická kategorie Muslim (od kategorie náboženské ji odlišovalo použití velkého písmene), ke které bylo možno se přihlásit při sčítáních lidu, nicméně její určitá nešikovnost a archaičnost zapříčinila, že mnoho jedinců, kteří by pod tuto kategorii mohli spadat, upřednostňovali jinou, a to zejména jugoslávskou národnost.¹⁵⁰

Referovat o Bosňácích jako o Muslimech bylo zvykem i v dobách bosenské války, ale toto etnonymum s jeho přílišným nominálním důrazem na náboženské vyznání a neschopností mobilizovat masy v moderním etnonárodním smyslu a konečně i tendence proevropsky a prozápadně orientovaných Bosňáků vymanit se z vlivu asertivních islámských mocností (jmenovitě Íránu a Saúdské Arábie) připravily půdu současnému triumfu etnonyma Bosňák.

Etnonymum Černohorec se odlišuje od ostatních balkánských etnonym svým výlučně exkluzivním charakterem a vyhraněnou geografickou vazbou. Jazykově, kulturně i nábožensky jsou Černohorci shodní se Srby a navzdory referendu z roku 2006, na jehož základě se Černá Hora stala nezávislým státem, se dodnes až polovina obyvatel víceméně za Srby považuje, byť přesný stav věci je obtížné zjistit a černohorská identita je nepochybně na vzestupu¹⁵¹. Černohorec je z definice člověk, který splňuje veškeré etnické kategorizační požadavky kladené na Srba a nadto pochází z Černé Hory a má vůli se za Černohorce v etnickém slovy smyslu považovat. Jde podle mého názoru o kategorii obsahově příliš exkluzivní a na druhou

¹⁵⁰ Todorov, T.: Hope and Memory. Lessons from the Twentieth Century. Princeton, Princeton University Press 2003

¹⁵¹ Vezmeme-li výsledky referenda z května roku 2006 jako výsledky průzkumu etnické identifikace (čímž samozřejmě nebylo) potom by 55% přívrženců nezávislosti dělalo z 55% občanů Černé Hory etnické Černohorce a ze zbytku Srby. Tato čísla poněkud zkresluje fakt, že černohorský premiér Milo Djukanović, skalní zastánce nezávislosti, a jeho příznivci nabízeli zdarma letenky přívržencům nezávislosti z řad černohorské emigrace a diaspory a naopak možnost hlasovat nedali těm lidem narozeným v Černé Hoře, kteří žijí či pracují v Srbsku.

stranu co do hranic příliš vágní a slabou, než aby se dlouhodobě mohla ukázat jako životaschopná – ovšem závisí samozřejmě zejména na politickém vývoji a poptávce.

3.10 Inkluzivní etnonyma na Balkáně

Tato kapitola je pohříchu pouhým exkurzem do historie balkánských integračních snah, přesahujících úzký etnonárodní rámec. Vhodné je přitom použít Eriksenův model neetnického nacionalismu, o kterém již byla řeč v souvislosti s identitou britskou. Eriksen rozlišuje dvě formy neetnického nacionalismu. První definuje plurální společnost jako *mozaiku kultur*, akcent je zde kladen na všechny kulturní a jazykové zvláštnosti zúčastněných skupin, je podporováno jejich přežívání, například pomocí školství či kulturních institucí. V pozadí tohoto přístupu se skrývá představa, že právě kulturní pestrost je charakteristickou vlastností politicky jednotného neetnického (přesto vědomě etnicky různorodého) národa, které si jeho příslušníci mají považovat a případně ji bránit.

Druhou formou je podle Eriksena ideologie *supraetnické* společnosti. Takový nacionalismus staví zejména na symbolech jako je národní vlajka, hymna a vlajka. Za národní jazyk musí být zvolen takový, který není domorodou řečí žádného zúčastněného etnika, v pluralitních postkoloniálních státech to bývá nejčastěji jazyk bývalých koloniálních pánů. I ostatní společenské symboly musí být striktně očištěny od možných etnických obsahů, kromě takových, s nimiž se může ztotožnit celá společnost.¹⁵²

I na Balkáně se v průběhu věků objevily snahy prosadit něco na

¹⁵² Eriksen, T.H.: *Etnicity and Nationalism*. London-Sterling, Pluto Press 1993

způsob neetnického nacionalismu pod různými nálepkami a etnonymy. Například řecký revolucionář Rhigas Velestinlis po vzoru francouzské revoluce požadoval už v roce 1797 vznik jednotné „Helénské republiky“ na troskách osmanské říše, jejíž občané by neohledě na jazyk či náboženství měli všichni zaručena stejná práva. Úředním jazykem této republiky měla být řečtina.¹⁵³

Odvážný Velestinlisův požadavek byl ve své době na Balkáně nepochopen zejména pro svůj protináboženský aspekt, pozdější srbští a bulharští historici mu ale vyčítali i velkořecký šovinismus. Velestinlis jistě jako zanícený idealista věřil v občanskou rovnoprávnost a jeho důraz na řečtinu odpovídal tehdejší situaci - řečtina byla bezesporu nejrozšířenějším jazykem na Balkáně, používala se částečně i v komunikaci mezi neřeckými národy a zvolit ji jako oficiální jazyk bylo jistě praktické. Ovšem odsouzení ze strany zmiňovaných historiků poukazuje na fakt, že tato cesta v prostředí rodícího se nacionalismu na Balkáně nebyla průchodná, stejně jako byla nešťastná volba etnonyma *Helén* s jeho příliš etnický exkluzivním charakterem.

Inkluzivním etnonymem, pod nímž mělo v devatenáctém století dojít k sjednocení všech jižních Slovanů či alespoň jejich západní větve do jakési eriksenovské supraetnické společnosti, byl termín *Ilyr*. Jeho hlavním propagátorem byl chorvatský spisovatel a politik Ljudevit Gaj. Ten ovšem alespoň co do terminologie navazoval na jiného Chorvata, Bartola Kašiće, který na počátku století sedmnáctého vydal gramatiku „ilyrského jazyka“, čímž měl na mysli pozdější srbochorvatštinu.¹⁵⁴ Etnonym *Ilyr* splňuje téměř všechny

¹⁵³ Mazower, M.: The Balkans. From the End of Byzantium to the Present Day. London, Phoenix 2002

¹⁵⁴ Šesták, M. - Tejchman, M. - Havlíková, L. - Hladký, L. - Pelikán, J.: Dějiny jihoslovanských národů. Praha, NLN 2001

podmínky, které stály při zrodu moderního etnonyma Brit:

- má tradici etnonyma, je jménem dávnověkých obyvatel Balkánu
- má oporu i v toponymu, Ilýrie byla názvem římské balkánské provincie a i v napoleonské době byly tzv. Ilyrské provincie regulérní politickou jednotkou.
- nemá apriorní výlučnou vazbu k žádnému z etnik, která pod ním měla být sjednocena, naopak symbolizuje tradici, na kterou se všechna odvolávají

Je nesporné, že pojem Ilyr ve výše zmíněném významu byl stejně dobře zvoleným etnonymem jako Brit, nicméně doba a místo mu bohužel nepřály. Etnonymum Brit mělo totiž zázemí v stabilním státě s jasně vytyčenými hranicemi, zatímco Ilýrie byla zemí pouze imaginární, k jejímuž etablování mělo teprve dojít – a nikdy nedošlo. V neposlední řadě měl ilyrismus výraznou konkurenci v sílícím nacionalismu chorvatském a zejména srbském. (Už Gajův současník, srbský ministerský předseda Ilija Garašanin propagoval myšlenku „Velkého Srbska“, tedy sjednocení všech slovanských národů v oblasti pod nadvládou Srbů.)¹⁵⁵

Posledním z etnonym, kterým budu věnovat pozornost, bude Jugoslávec (*Jugosloven*). Tomu se jako jedinému alespoň na určitou dobu podařilo najít politickou podporu a realizovat se ve formě státní a národní identity. Termín Jugoslávec je neologismem, kombinujícím označení nadnárodní kategorie (Slovan) s geografickým určením (jih) a právě pro svůj slovanský aspekt byl většinou těžko stravitelný pro neslovanské obyvatelstvo země, s níž byl spojován (zejména Albánci a Maďary). Jeho další nevýhodou byla i absence tradice, která by jeho užití ospravedlňovala.

Problém etnonyma Jugoslávec a jugoslávské identity vůbec tkvěl

¹⁵⁵ Gleny, M.: Balkán 1804-1999. Nacionalismus, válka a velmocí. Praha, BB art 2003

v tom, jak odlišně k němu od počátku přistupovali Srbové a Chorvati. Takzvaný chorvatský jugoslavismus, inspirovaný Gajovým ilyrismem, preferoval federativní uspořádání země a mozaikovitou jugoslávskou identitu. Naopak Srbové viděli v jugoslavismu nástroj k sjednocení všech Srbů a shromáždění ostatních jihoslovanských národů okolo srbského centra v intencích Srbska jako „jihoslovanského Piemontu“.¹⁵⁶ Tato ideologie se realizovala v jugoslávském státě mezi světovými válkami, kde byla všem občanům předeepsána jugoslávská národnost, ale šlo pouze o zástěrku srbské hegemonie.

Závěrečné podoby nabyl jugoslavismus v podobě komunistického federalismu Josipa Broze-Tita, který byl sám napůl Slovinec a napůl Chorvat, ale vládl z Bělehradu. Jeho ideologie byla odpovědí na nacionalismus chorvatských ustašovců a srbských četníků a nutno poznamenat, že v době druhé světové války a po ní mnoho lidí skutečně nadchla.

Titův režim byl bezesporu diktaturou a své protivníky (včetně skutečných i neprávem obviňovaných nacionalistů) nemilosrdně stíhal, nelze mu ale upřít, že etnickému pnutí a konfliktům dokázal velice prozíravě předcházet. Běžným dorozumívacím jazykem celé federace byla sice srbochorvatština, jakási lingua franca celého prostoru, ale na republikové a regionální úrovni hrály důležitou roli i jazyky ostatních etnik.

Velké státní podpory se dostávalo „novým“ jugoslávským národům Bosňákům (oficiálně zvaní Muslimové) a Makedoncům, a Kosovo s Vojvodinou, tedy oblasti s tradičně vysokým výskytem národnostních menšin, získaly v Titově Jugoslávii autonomii. Výrazně se zlepšilo i postavení Romů, došlo ke kodifikaci jugoslávské romštiny, v níž vycházely knihy a vysílal rozhlas i televize, dokonce se vyučovala i na několika základních

¹⁵⁶ Ivanišević, A.: Mnoho tváří jugoslavismu. In: Střední Evropa, roč. 9/1993, č. 32, ss. 57-61

školách. Tato nejen na balkánské poměry naprosto neslýchaná tolerance vedla v roce 1981 k tomu, že se centrum Světové unie Romů přesunulo ze Švýcarska právě do Jugoslávie.¹⁵⁷

Etnonymum Jugoslávec (stejně jako v Británii etnonymum Brit) fungovalo paralelně s autochtonními národními etnonymy, ovšem ve sčítáních lidu figurovalo jako jedno z mnoha národnostních určení. I samo o sobě bylo ale dost populární a právě ve zmiňovaných cenzech se k němu hodně lidí hlásilo (v roce 1981 to bylo hodně přes milion osob)¹⁵⁸. Nejvíce respondentů ale nadále preferovalo tradiční národnosti a státní moc jim v tom nijak nebránila.

Jugoslavismus v této podobě lze tedy s menšími výhradami charakterizovat jako mozaikový neetnický nacionalismus, který si ještě v osmdesátých letech dvacátého století udržoval popularitu, a někteří jedinci mu zachovávali věrnost dokonce i v období válek minulého desetiletí (například chorvatská intelektuálka Dubravka Ugrešićová)¹⁵⁹.

Přes oblibu značné části obyvatel se ale etnonymum Jugoslávec ukázalo příliš křehké tváří v tvář vlně etnických a náboženských vášní, která se vzepjala v devadesátých letech minulého století a smetla jugoslávskou identitu z povrchu zemského. Krach jugoslavismu odsunul prozatím snahy o jednotící inkluzivní identitu na Balkáně do pozadí, ovšem fakt, že tato ideologie byla kdy vůbec úspěšná, nechává otevřená vrátka podobným tendencím do budoucna. Určité naděje v této souvislosti vzbuzuje rodící se povědomí Balkánců o jejich evropské identitě, spojované s politickou a hospodářskou budoucností v rámci Evropské Unie.

¹⁵⁷ Romsics, I.: *Nemzet, nemzetiség és állam Kellét-Közép- és Délkelet-Európában*. Budapest, Napvilág Kiadó 1998

¹⁵⁸ Šatava, L.: *Národnostní menšiny v Evropě*. Praha, Ivo Železný, 1994

¹⁵⁹ Ugrešićová, D.: *Kultura lži*. Praha, Mladá fronta 1999

4. Etnicita a mýtus

Žádné životaschopné etnicko-národní vědomí (včetně těch uměle vykonstruovaných, viz jugoslavismus) není myslitelné bez soustavy mýtů, jež z různých úhlů pohledu existenci daného etnického společenství popisují, vysvětlují a konečně i ospravedlňují. Mýty jsou výlučným vlastnictvím daného etnika, ač jejich jednotlivá témata mohou být a často jsou předmětem akulturační výměny. Mýty jsou nezbytné k udržení vnitřní soudržnosti etnika, jakož i k jeho vymezení navenek, což jsou vlastně dvě strany téže mince, neboť slovy Thomase H. Eriksena představovat si etnikum bez sousedních etnických skupin je jako poslouchat „jednu ruku tleskat“¹⁶⁰.

Veledůležitou funkcí mýtu pro existenci etnika je jeho situovanost v minulosti – vlastnost, kterou Stephen Grosby nazývá „časová hloubka“ (*temporal depth*)¹⁶¹. Mýtus propojuje současné příslušníky etnika s jejich předchůdci, z nichž takto činí předky (ať už to odpovídá realitě či nikoliv), neboť etnická společenská vazba je ve své podstatě odvozeninou vazby příbuzenské v mnohonásobně větším měřítku.

Koexistence mýtu a historie může nabývat různých podob:

- a) mýtus může suplovat neexistující dějepisectví. To je případ zejména mimoevropských, tzv. přírodních národů, v evropském kontextu lze tento model aplikovat například na balkánské Romy.¹⁶²
- b) mýtus a historiografie se navzájem proplétají do amalgámu, který není jedním ani druhým, bývá ale prezentován jako skutečná historie. Jasným příkladem je oficiální dějepis

¹⁶⁰ Eriksen, T.H.: *Etnicity and Nationalism*. London-Sterling, Pluto Press 1993

¹⁶¹ Grosby, S.: *Nationalism. A Very Short Introduction*. Oxford, Oxford University Press 2005

¹⁶² Viz Fonseca, I., *Pohřbi mě ve stoje. Cikáni a jejich pouť*. Praha, Stolart 1998

v nacionálním komunismu Ceaușescova Rumunska, ale platí to pro situaci v téměř každém východoevropském komunistickém systému, jenž si ve své závěrečné, křečovitě fázi vypomáhal nacionalistickou ideologií.¹⁶³

c) mýtus existuje paralelně s objektivní historiografií, ačkoliv se jejich obsahy v mnoha bodech vzájemně popírají – to je případ mj. Británie. Mytologická interpretace minulosti je vnímána jako historicky nesprávná, mýtus ale v kolektivním povědomí přesto přežívá díky silnému emocionálnímu náboji a mobilizační síle, kterou objektivní dějepisectví postrádá.

Hledat ale příčinu síly národních mýtů a jejich *raison d'être* pouze v emocionálně zabarveném vztahu k minulosti je klamné. Zatímco minulost je mýtem pouze interpretována, přítomnost je jím spoluvytvářena. Jednak díky rituálům, které inspiruje, za druhé tím, že je prostředkem symbolické komunikace mezi příslušníky etnika, stejně jako jazyk je prostředkem komunikace verbální a písemné.¹⁶⁴ Tato mýtisko symbolická komunikace je pro soudržnost etnika stejně důležitá, ne-li důležitější než komunikace prostřednictvím jazyka, zejména tam, kde jednotící národní jazyk chybí (např. Švýcarsko), nebo tam, kde jazyk není výlučným majetkem pouze jednoho etnika (v kontextu mé práce se jako ilustrativní příklad jeví Srbsko, Chorvatsko a Bosna, ale zmínit v této souvislosti Skotsko v protikladu k Anglii je neméně vhodné).

V prostředí mezietnické nevraživosti sehrávají národní mýty zcela nepochybně konfliktní roli. Zároveň ale mají i poeticko – umělecký charakter a inspirativní sílu, nepostradatelnou pro imaginaci společenství a každého jedince jako jeho součásti.

¹⁶³ Todorov, T.: *Hope and Memory. Lessons from the Twentieth Century*. Princeton, Princeton University Press 2003

Tismaneanu, V.: *Fantasies of Salvation. Democracy, Nationalism and Myth in Post-Communist Societies*. Princeton, Princeton University Press 1998

¹⁶⁴ Schöpflin, G.: *Nationalism, Identity, Power*. New York, New York University Press 2000

Poskytují zkrátka jasné a vnitřně konzistentní (ač zkreslující) vysvětlení reality, která se díky nim může jevit jako kosmos (řád) a nikoli jako chaos, a jsou z tohoto důvodu existenciálně nepostradatelné.¹⁶⁵ Proto se bez národních mýtů nemůže zcela obejít ani společenství, které se vědomě a programově snaží vyhnout vypjatému nacionalismu a konfliktním tématům, jako je dnešní Velká Británie.

„Mýty zjevují struktury reality“¹⁶⁶ a národní mýty vytvářejí takovou mentální strukturu, jejíž nedílnou součástí je dané etnikum, stejně jako dichotomie *my* versus *oni*. Bruce Kapferer¹⁶⁷ chápe nacionalismus (a snad je v souladu s jeho úvahami, rozšíříme-li jeho definici na etnicitu obecně) jako ontologii, doktrínu o esenci reality, která pomocí symboliky a zejména mýtů zobrazuje národ jako posvátnou komunitu.

V rámci této práce nemám dostatek prostoru, abych k etnickým mýtům v Británii a na Balkáně přistupoval tak komplexně, jak tomu bylo v případě jazyka a etnonyma. Nemohu-li se tedy věnovat mýtům všech zúčastněných etnik, pokusím se alespoň doložit své teze na pečlivě vybraných, ilustrativních příkladech.

4.1 Mýtus o původu národa

Existuje několik různých klasifikací národních mýtů (Schöpflin, Tismaneanu¹⁶⁸), mýtus o původu národa, etnogenezi, však v žádné z nich nemůže chybět. Tento mýtus je určujícím

¹⁶⁵ Eliade M.: Mýtus o věčném návratu. Praha, Oikoymenh 2003

¹⁶⁶ Eliade, M.: Myths, Dreams and Mysteries. The Encounter between Contemporary Faiths and Archaic Reality. London – Oxford, Collins 1968

¹⁶⁷ Viz Eriksen, T.H.: Ethnicity and Nationalism. London-Sterling, Pluto Press 1993

¹⁶⁸ Schöpflin, G.: Nationalism, Identity, Power. New York, New York University Press 2000

Tismaneanu, V.: Fantasies of Salvation. Democracy, Nationalism and Myth in Post-Communist Societies. Princeton, Princeton University Press 1998

pro celou mytologickou soustavu daného etnika, tu více, tu méně silně se jeho látka odráží v každém národním mýtu. Lze vypožorovat, že zásadní význam má pro etnika s tendencí k exkluzivnímu sebepojetí, zatímco inkluzivita jakoby tento mýtus odsouvala do pozadí, u některých národů tento typ mýtu zdánlivě úplně chybí. To je ale ve skutečnosti pouhé zdání. Odvážuji se tvrdit, že tento mýtus je vždy v určité podobě přítomen, byť pouze implicitně, a že jeho význam je i potom stejně zásadní jako u mýtů v explicitní podobě. Toto tvrzení se nyní pokusím dokázat na příkladech Rumunů a Angličanů, dvou národů s tak odlišným přístupem k mytologickému ukotvení své etnogeneze, jak je to jen možné.

V devatenáctém století, věku národních obrození, se rumunské etnické vědomí formovalo v protikladu k etnickému elementu maďarskému, slovanskému a německému. V atmosféře tehdejší Evropy akcentovali rumunští „buditelé“ latinský, tedy římský původ rumunského národa a odvozovali tak svou existenci přímo od kolébky vší evropské civilizace. Tzv. dáko-románská teorie ve zkratce tvrdí, že dnešní Rumuni jsou potomky starověkého (a priori polomýtického) národa Dáků, jejichž král Decebalus až do své porážky římskými vojsky vládl obrovské a silné říši. V období římské dominance (která ovšem vzhledem k historickým faktům netrvala déle než něco přes sto šedesát let) se Dákové smísili s římskými kolonizátory a okupanty, přejali ochotně římský jazyk a identitu a uchovali si oboje po dlouhá staletí cizí nadvlády.¹⁶⁹

Tato teorie se opírá o pouze skrovná historická fakta, objektivní dějepisectví ji nemůže plně potvrdit (tím méně vyvrátit). Přesto rozhodující měrou ovlivnila kulturu současného Rumunska, od volby a interpretace etnonymu přes

¹⁶⁹ Weithmann, M.W.: Balkán. 2000 let mezi Východem a Západem. Praha, Vyšehrad 1996

dominantně latinský ráz jazyka a volbu křestních jmen (Traian, Aurel apod.) až po takové artefakty hmotné kultury jako sousoší vlčice kojící Romula a Rema, rozesetá po náměstích rumunských měst. Rumunští nacionalisté s oblibou citují Herodota, popisujícího Dáky jako nejstatečnější z Thráků, menší pozornost zato věnují pasážím o jejich zahálčivosti a opovržení prací.¹⁷⁰

Teorie a mýty o rumunské etnogenezi nelze pochopit bez znalosti pozadí tradičního rumunsko-maďarského sporu o kulturní minulost a politickou budoucnost Sedmihradska (Transylvánie). Právě překonání karpatského hřebenu a příchod prvních maďarských nájezdníků do Sedmihradska roku 895 je v maďarském kontextu oslavováno jako symbol „obsazení vlasti“ (*honfoglalás*). Ovšem do toho samého Sedmihradska kladou Rumuni jádro Decebalovy říše o hezkých pár století dříve a zodpovídají tak z hlediska národních mytologií veledůležitou otázku po prvenství ve svůj prospěch.

Maďarská národní mytologie konstruje souborem teorií „postupného obsazení vlasti“. Extrémní poloha těchto teorií se opírá o dnes již překonanou představu o příbuznosti Maďarů a Hunů a tvrdí, že první skupinky Maďarů přišly do karpatské kotliny už společně s Huny v pátém století. Propracovaná, byť absolutně neprůkazná pseudohistorická představa zná dokonce jména kmenových vůdců, kteří téměř pět set let drželi svým pobratimům v zaslíbené vlasti místo. Její popularita mezi seriózními maďarskými historiky je (oprávněně) nesrovnatelně nižší než obliba nezpochybňované dáko-románské teorie v Rumunsku, své zastánce však přesto nacházela i v kritickém dvacátém století.¹⁷¹ Serióznější historiky dvacátého století

¹⁷⁰ Tismaneanu, V.: *Fantasies of Salvation. Democracy, Nationalism and Myth in Post-Communist Societies*. Princeton, Princeton University Press 1998

¹⁷¹ Např. Kós, K.: *Siebenbürgen. Kulturhistorischer Abriss*. Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó 1989

inspirovala tato představa k teorii o dvojím příchodu Maďarů do vlasti (*kettős honfoglalás*), přičemž první vlnu kladou do druhé poloviny sedmého století.¹⁷²

Nicméně některým nekritickým nacionalistům a amatérským lingvistům devatenáctého století by byly i teorie typu postupného obsazení vlasti málo, neboť nesplňovaly zásadní požadavek, totiž vyrovnat se starobylému původu Rumunů-Dáků. A tak spatřila světlo světa teorie o spřízněnosti Maďarů a starých Sumerů, založená na primitivních lingvistických důkazech.¹⁷³ Sumerština, nakolik lze soudit z toho mála, co o ní víme, byla jazykem aglutinačního typu, to znamená, že předložkové vazby a skloňování vyjadřovala převážně pomocí sufixů. Mezi aglutinační jazyky patří i maďarština (a když na to přijde, tak i turečtina nebo třeba korejština), jazykovou příbuznost má podle zastánců teorie dokazovat i několik příbuzných slov¹⁷⁴. Fantastická sumerská teorie je dotažením maďarsko-rumunského pseudohistorického sporu ad absurdum, seriózní protiargumentaci si ani nezaslouží.¹⁷⁵

Za hranicí absurdity se ovšem octl i Nicolae Ceaușescu, když roku 1980 oficiálně slavil 2050 let od založení rumunského státu. Jednalo se o vykonstruované výročí (historicky doložená data totiž chybí) nástupu na trůn polomytického dáckého panovníka Burebisty z prvního století před Kristem. Ceaușescu označil Burebistu za praotce národa, čímž odňal tento čestný titul císaři Trajánovi, dobyvateli Dácie, kterého adorovala generace národních buditelů devatenáctého století.¹⁷⁶

¹⁷² Do této skupiny patří i odborník na rané evropské dějiny Maďarů Gyula László. László, Gy.: 50 rajz a honfoglalókról. Budapest, Móra Könyvkiadó 1982

¹⁷³ Schöpflin, G.: Nationalism, Identity, Power. New York University Press, New York 2000

¹⁷⁴ Mátyás, Sz.: Tudnom kell mert magyar vagyok. Mátyás Szabolcs és Társa, Debrecen 2007

¹⁷⁵ Je přesto ovšem pohříchu v dnešním Maďarsku stále populárnější mezi radikály, zejména příznivci strany Jobbik.

¹⁷⁶ Boia, L.: Romania. Borderland of Europe. London, Reaktion Books 2001

Účelem tohoto zásahu do tradiční dáko-románské národní mytologie snad nebylo nalézt počátky rumunského národa o dvě stě let hlouběji v minulosti, ač ani tento motiv nelze zcela vyloučit. Důležitější je, že důrazem na dáckou složku dáko-latinského amalgámu posunuli Ceaușescu a jeho mýtografové rumunskou národní mytologii ještě dále směrem k extrémnímu exkluzivismu, v souladu s politickým a kulturním izolacionismem dané doby.¹⁷⁷

Tradiční dáko-románská teorie buditelů devatenáctého století je sama o sobě exkluzivním mýtem, jenž vyděluje Rumuny z moře jejich sousedů – Maďarů, Slovanů, Němců a Řeků. Odkaz na římskou tradici ale zároveň ponechává prostor jisté inkluzivitě, chápe totiž rumunské etnikum v kontextu evropské civilizace a posiluje zejména vazby Rumunů na jiné románské národy. Na druhou stranu Burebista je symbolem absolutní jedinečnosti autochtonních Rumunů a radikálního nacionalismu, podporovaného totalitním uvažováním. Fakt, že přesnější hranice Burebistovy říše pravděpodobně žádný z historiků nikdy nebude schopen určit, rovněž skýtá emocionální podporu územním nárokům rumunských nacionalistů – „od Dněstru po Tisu“ (*de la Nistru pîn la Tisa*)¹⁷⁸.

V anglickém prostředí jsme naopak svědky zdánlivé absence mýtu o národním původu. Jak už vyplývá z předchozích kapitol, původ Angličanů se ztrácí v dějinných mlhách raně historického etnického míšení a každý příslušník anglického národa, byť i nacionalisticky orientovaný, si toho je vědom. To odlišuje anglické etnické vědomí od výše ilustrovaného etnického vědomí

¹⁷⁷ Ceaușescu nebyl prvním, kdo se snažil opírat svou politickou pozici o starověké pohanské Dáky. Už před ním byla tato tendence charakteristická pro ideologie fašistické Legie archanděla Michaela a tzv. Železných gard na úsvitu druhé světové války. Členové tohoto hnutí mj. vyznávali kult dáckého předřímského boha Zalmoxida, přičemž studiu tohoto božstva věnoval nebývale hodně prostoru i rumunský religionista Mircea Eliade, který ostatně v mládí neměl k Železným gardám daleko.

¹⁷⁸ Boia, L.: *Romania. Borderland of Europe*. London, Reaktion Books 2001

Rumunů, ale i sousedních Skotů a Velšanů. Z objektivního hlediska je sice nesporné, že každý soudobý evropský národ je výsledkem minulého etnického míšení, ale snahou téměř všech národních mytologií je právě tento evidentní fakt popírat a podporovat teze o národní čistotě a exkluzivitě.

Z těchto důvodů nenalezneme u Angličanů jednoznačně identifikovatelný mýtus o národním původu. Součástí anglického hrdinského pantheonu je jak král Alfred Veliký, jenž vedl Sasy do boje s dánskými útočníky, tak normanský vladař Vilém Dobyvatel, který ty samé Sasy na hlavu porazil a ovládl. Normané stejně jako Sasové, ale i Dánové a další etnika, jsou obecně v anglickém sebepojetí chápáni jako potůčky, jež v průběhu času vplynuly do jedné velké řeky anglického národa. Důraz na smíšený původ je u Angličanů natolik silný, že lze snad právě v něm nalézt jádro anglického národního mýtu. Když se v 18. století zvedla po nástupu krále z holandské dynastie na anglický trůn vlna nacionalistické nevole, zastal se panovníka anglický spisovatel irského původu Daniel Defoe básní „Čistokrevný Angličan“ (A True Born Englishman), která se později stala součástí mnoha teoretických statí o anglické národní povaze.¹⁷⁹

*V násilí, chtíči byli počati
Zmalovaní Britové a Skoti,
Jichž potomstvo pak rychle seznalo,
Jak zapřáhnout se v Římanovo jho.
Zde původ našlo smíšené plémě,
Ni stopa po rodu, řeči, jméně,
V jeho žilách směs teď klokotá,
V níž krví rychle přispěl Sas i Dán.*

¹⁷⁹ Scruton, R. England. An Elegy. London, Pimlico 2001
Winder, R.: Bloody Foreigners. The Story of Immigration to Britain.
London, Little, Brown 2004

*Jejichž dcery dále v smilném chtíči
Cizince přijímaly v náruči.*

*Čistokrevný Angličan je protimluv,
Ve slově ironie, v skutku blud!*

Nepodařilo se mi nalézt přebásnění do češtiny, proto jsem se sám pokusil o amatérský překlad. Originál zní:

*In eager Rapes and furious Lust begot
Between a painted Briton and a Scot
Whose gend´ring offspring quickly learned to bow
And yoke their heifers to the Roman plough
From whence a mongrel half-bred race there came
With neither Name nor Nation, Speech or Fame
In whose hot Veins new mixtures quickly ran
Infus´d betwixt a Saxon and a Dane.
While their rank Daughters to their Parents just
Received all nations with Promiscuous Lust.*

...

*A True Born Englishman´s a Contradiction
In Speech an Irony, in Fact a Fiction!*

Defoe psal svou báseň, která kodifikovala anglický mýtus o smíšeném národním původu, v době, která se vyznačovala nejen nástupem nové, cizí dynastie, ale i prvními vlnami moderní masové migrace do Británie z Irska a evropského kontinentu (Holanďané, Němci, Francouzi a další). Výrazně inkluzivní a vlivům migrace a akulturace otevřený národní mýtus jistě napomáhal společenskému začlenění a přijetí nových přistěhovalců. Obecně už tehdy platilo pravidlo, že zatímco Skotem či Velšanem se člověk rodí, Angličanem se může stát volbou a příklonem k typickým kulturním hodnotám (zpravidla

nicméně až v druhé či třetí generaci.)¹⁸⁰ I mnoho Skotů a Velšanů se v osmnáctém století i později přiklánělo k dominantní a otevřené anglické identitě a pro ty z nich, jimž v tom vlastní primordiální a exkluzivní etnické vědomí bránilo, tu byla rodící se apriorně inkluzivní identita britská. (Povšimněme si, že ve své básni z roku 1700 ještě Defoe používá slovo Brit v původním, „keltském“ smyslu, svou charakteristikou Angličanů vlastně už ale předjímá ideu inkluzivní britské identity.)

Mozaikovitá britská identita vznikala vlastně jako prodloužené rámě anglické identity s ještě většími možnostmi inkluze. V konfrontaci s ní a sílícími aspiracemi Skotů, Velšanů a poválečných migrantů je u dnešních Angličanů zřejmý příklon k exkluzivitě, nicméně mýtus o smíšeném původu Angličanů je stále živý.

Pováleční migranti z bývalých britských kolonií i odjinud sice přijížděli v nadšeném očekávání „anglického“ oblečení, školství či zdravotnictví, sami ale pouze málokdy aspirovali na anglickou identitu a dávali přednost britské.¹⁸¹ Přesto i u nich a jejich potomků se lze setkat s jedinci, kteří se s klidem prohlásí za Angličany. Mizivé je naopak procento těch, kteří, ač po léta či dokonce generace žijí ve Walesu (Skotsku), přijmou za svou identitu velšskou (skotskou).¹⁸² Stejně tak sedmihradský Maďar jen ve výjimečných případech navlékne identitu rumunskou – míra exkluzivity či inkluzivity mýtu o národním původu samozřejmě nebude jediným vysvětlením těchto jevů, svou významnou roli ale jistě sehrává.

¹⁸⁰ Paxman, J.: The English. A Portrait of a People. London, Penguin 1999

¹⁸¹ Alibhai-Brown, Y.: Who Do We Think We Are? Imagining the New Britain. London, Penguin Books 2001

¹⁸² Svou roli jistě hraje i původní etnická a kulturní identita migranta a to, nakolik vstřícná je jeho asimilaci. To by ovšem bylo téma na celou další kapitolu.

4.2 Artušovský mýtus

Obrátme nyní pozornost k epickým velkomýtům, které se vyvíjely po staletí a ve formě lidové i pololidové poezie a dětských báchorek hluboce zasáhly kolektivní duše příslušníků daných národů, ale často i jejich sousedů (byť nemusely být interpretovány všude stejně). Na příkladech mýtů tzv. artušovského cyklu a mýtů o bitvě na Kosově poli se pokusím analyzovat nejen principy etnické inkluze a exkluze, ale také individualistické a kolektivistické tendence a to, jak tyto tendence se zmíněnými principy korelují.

Už jen zběžný pohled naznačuje, že na Balkáně má kolektiv větší váhu než individualita a v Británii je tomu právě naopak. Příčiny tohoto jevu můžeme nalézat v různých oblastech kultury i historické zkušenosti.

Ortodoxní i katolické křesťanství a islám preferují kolektivní přístup ve vztahu věřícího k Bohu i v ritu, zatímco protestantské denominace, po staletí dominující Británii, kladou důraz na jedince a jeho individuální cestu ke spáse. Británie je matkou průmyslové revoluce a jednou z prvních moderních společností na světě, zatímco na Balkáně lze nalézt přežitky tradiční společnosti dodnes. Rozhodujícím elementem kulturního vývoje v Británii je už po staletí měšťanstvo a nukleární rodina, zatímco řada oblastí Balkánu je stále v područí rurální kultury a širších příbuzenských vazeb, někde i klanového uspořádání¹⁸³. A nadřazenost kolektivu nad jedincem

¹⁸³ a) Ani v Británii přitom nepřevládla modernita všude najednou. Oblast Highlands v severním Skotsku byla až do 18. století baštou klanových struktur a protianglického (potažmo protimodernizačního) odporu. Fakt, že Angličané roku 1746 potlačili poslední z místních povstání a v následujících desetiletích násilně rozbili i místní tradiční společnost pomocí politiky tzv. čištění (*clearances*, v praxi to znamenalo masové populační přesuny a propagaci velkoplošného pastevectví na úkor malých agrárních komunit) je dodnes trpkým motivem skotské národní mytologie a zřídlem protianglického sentimentu.

Wormaldová, J.: Dějiny Skotska. Praha, NLN 2007

koneckonců vyznávali i komunisté, jejichž ideologie hrála po více než čtyřicet let na Balkáně rozhodující úlohu (a často zde pouze nahradila neméně kolektivistickou ideologii fašistickou). Naopak liberální filosofie a občanská společnost, které zapustily hluboké kořeny v Británii, zdůrazňují jedince a jeho názory a potřeby.

Jedním z významných kulturních elementů, jež dala Británii světu, je artušovský mýtus, lépe řečeno cyklus mýtů tematicky (někdy více, někdy méně volně) souvisejících s postavou bájného keltského krále Artuše. Podrobnější zkoumání této soustavy mýtů a jejich podob a proměn v průběhu věků ukazuje, jak fungují principy etnické inkluzivity na narativní úrovni a jak se z tematické látky původně výlučně keltské, tedy předanglosasky britské, a vlastně mýtu o etnické výlučnosti stala postupně součást kulturního odkazu anglického, celobritského, potažmo evropského a světového. Hrot etnické exkluzivity se obrousil a mýtus se stal de facto nástrojem podpory mezientnického soužití a v rovině symbolické něčím jako sdíleným majetkem.

O historické postavě Artuše toho mnoho nevíme, jisté je jedno: k „archetypálnímu anglickému hrdinovi“¹⁸⁴, jak ho známe z romantického podání takového Sira Thomase Maloryho, měl daleko. Nezdá se koneckonců ani, že by si tento romantizovaný britský (keltský, ibero-britský) rebel a vůdce předem ztraceného boje proti nekonečné anglo-saské invazi v šestém století zasloužil titul krále. O co méně máme historických faktů, o to více nacházíme pochybných údajů pozdějšího (často

b) Anglická aktivistka Edith Durham, která na počátku dvacátého století opakovaně navštívila Albánii a studovala tamní obyvatelstvo, našla překvapivě velké množství podobností mezi kulturou horských Albánců a tradičních skotských *Highlanders*.

Durham, E.: *High Albania. A Victorian Traveller's Balkan Odyssey*. London, Phoenix Press 2000 (1909)

¹⁸⁴ Winder, R.: *Bloody Foreigners. The Story of Immigration to Britain*. London, Little & Brown 2004, s. 24.

ovšem přesto dost dávného) data, které objektivní historické zhodnocení významu této postavy jen ztěžují.

Kořeny artušovského mýtu se ztrácejí v předliterárním dávnověku a v epice velšských, cornwallských a bretoňských bardů. Do světa psané literatury vstoupil mýtus o velikém Artušovi, králi všech Britů (prezentovaný zprvu jako seriózní historie) ve 12. století v díle *Historia Regum Britanniae* z pera Geoffreyho of Monmouth. Autor byl středověkým vzdělcem, který se svého postavení, vlivu a kulturního rozhledu domohl jako dvořan na anglo-normanském královském dvoře. Přes svůj podíl na vládoucí anglo-francouzsko-latinské kultuře zůstával ovšem v skrytu duše velšským „protonacionalistou“¹⁸⁵.

Geoffrey využil faktu, že píše kroniku období, o kterém tehdejší historiografie měla jen velice kusé informace (ne nadarmo pro něj i dnešní dějepisci používají označení „temný věk“, *Dark Ages*) a stvořil imaginární epos, inspirovaný keltskou lidovou slovesností, ale i v jeho době populárními životopisy Julia Caesara a Alexandra Velikého. Líčení veliké minulosti keltských Britů v jeho podání je psychologickou kompenzací úpadku velšského etnika a příbuzných etnik v Geoffreyho době. Jeho Artuš je největším z velkých keltských panovníků, který vede své muže od jedné vítězné bitvy k druhé a nejenže poráží dotěrné Angličany, ale vede i úspěšné výboje na evropský kontinent. V podání Geoffreyho of Monmouth leží

¹⁸⁵ Termín protonacionalismus razí Eric Hobsbawm a chápe ho jako nejružnější formy obecné identifikace, které přesahují lokální rámec a jsou vlastní prostému, většinou negramotnému lidu. Existují už před příchodem moderního nacionalismu, prosazované vzdělanými a často politicky motivovanými elitami, který potom s oblibou na protonacionalistických představách staví a získává tím na oblibě. Protonacionalismus nemá na rozdíl od nacionalismu apriorní vztah k žádné existující či vyžadované jednotce politické organizace či státního území, ale váže se k posvátným idolům, postavám, symbolům a mýtům.

Hobsbawm, E.J.: *Národy a nacionalismus od roku 1780*. Brno, Centrum pro demokracii a kulturu 2000

Artušovi u nohou celá středověká Evropa, jádro příběhu tkví ovšem v protianglickém, keltsko-britském nacionálním akcentu.¹⁸⁶

Geoffreyho fabulace se sice nesetkala s pochopením serióznějších dějepisců jeho ani pozdější doby, o to populárnější byla ale mezi laickou veřejností (pochopitelně tou vzdělanou, tedy anglo-normanskou, a ne v prostředí dožívající rurální keltské kultury). Artušovskou tematiku si přivlastnil královský dvůr a jeho minstrelové, kteří z keltského bojovníka udělali vzorového anglického rytíře, předchůdce normanských panovníků. Rostoucí politický a kulturní vliv anglického dvora později rozšířil artušovskou látku a tematiku po celých britských ostrovech, umění minstrelů ji zase rozneslo po celé západní Evropě.

Pozadu nezůstala ani středověká církev, která z letmé Geoffreyho zmínky o Artušově vazbě na kostel a opatství v Glastonbury postupem času udělala jednu z centrálních legend tohoto dodnes významného místa pro anglikánské poutníky.

Právě v Glastonbury zřejmě došlo k promísení artušovské tematiky s legendou o svatém grálu, posvátné schráně Kristovy krve. Počátek této legendy nalezneme sice v iroskotském kulturním odkazu, ale její význam byl celoevropský, i díky tomu, že ji ve vrcholném středověku zpopularizoval Francouz Robert de Boron.¹⁸⁷

Na zvýšené míře etnické inkluzivity artušovského mýtu se ovšem vedle zmíněného percepčního posunu podílel i posun tematický, jehož hlavním rysem je individualizace. V prostředí dvorské epiky (nyní už nikoli pouze anglické, ale i francouzské a německé) se původně přímočará dějová linie popisující válečné

¹⁸⁶ Treharne, R.F.: The Glastonbury Legends. London, Cresset Press 1967

¹⁸⁷ Boron, R. de: Die Geschichte des Heiligen Gral. Stuttgart, Ogham Verlag 1979

úspěchy britského krále rozdrobila do mozaiky epizod, z nichž každá má svého vlastního protagonistu – jednoho z rytířů tzv. kulatého stolu (Lancelot, Gawain, Perceval a další).

Toto upozadění centrální postavy, tematická segmentarizace a charakterová individualizace dává nečekaný prostor k etnické inkluzivitě – například v eposu německého dvorního pěvce Wolframa von Eschenbach se to jen hemží desítkami rytířů v různém stupni příbuzenského vztahu k hlavnímu hrdinovi a samotnému Artušovi, jejichž etnický původ je stejně pestrý jako mapa tehdejší Evropy.¹⁸⁸ Oproti původním keltským protonacionalistickým hrdinům jde o pozoruhodný posun, dosažený navíc v neuvěřitelně krátké době.

Individualizovaný hrdina z rytířských eposů se kromě toho výrazně méně hodí za ikonický národní symbol než odosobněný charakter ztělesňující esenci národních ctností, jímž byl Geoffreyho Artuš.

4.3 Mýtus o Kosově poli

Mýtus o bitvě na Kosově poli z roku 1389 spadá do kategorie těch balkánských národních mýtů, které oslavují odpor a boj daného národa proti tureckým dobyvatelům. Přes mnoho společných prvků a motivů, které lze v těchto mýtech nalézt, se jedná veskrze o mýty apriorně etnicky exkluzivní, neboť se vždy tváří, jako by okolní národy nesdílely obdobný osud a neměly srovnatelnou zkušenost a mytologii.

Bitva na Kosově poli je hlavním námětem srbských lidových písní známých jako *Lazarova smrt*, *Pád srbské říše* a *Smrt Murata rukou Miloše Kobiliče*.¹⁸⁹ O propagaci tohoto mýtu v západní Evropě se přičinila zejména britská cestovatelka

¹⁸⁸ Wolzogen, H. von: *Parzival der Gralsucher*. Berlin, Verlag von Ludwig Schroeter 1922

¹⁸⁹ Malcolm, N.: *Kosovo. A Short History*. London, Macmillan 1998

píšící pod jménem Rebecca West, která v předvečer druhé světové války navštívila Jugoslávii a (vzhledem k okolnostem vcelku pochopitelně) podlehl srbskému pohledu na skutečnost.¹⁹⁰

Ve všech svých podobách se mýtus o bitvě na Kosově poli opírá o dva historicky pochybné předpoklady. Prvním je, že šlo o zásadní bitvu, jejíž výsledek otevřel Turkům cestu na Balkán, druhým, že v ní Srbové přišli o mocnou říši a bezprostředně se stali vazaly Osmanů. Střízlivá historická fakta zní jinak, jejich opomíjení ovšem dodává mýtu tolik potřebný etnický exkluzivní obsah.

Srbský středověký stát dosáhl největší územní rozlohy a zažil nebývalý kulturní a civilizační rozkvět za mocného panovníka Štěpána Dušana (1331–1355). Hned po jeho smrti, tedy ještě pár desítek let před bitvou na Kosově poli, se ale rozpadl na několik drobných a v podstatě nevýznamných panství.¹⁹¹ Kníže Lazar Hrebeljanović, hrdina lidového kosovského cyklu a v jeho podání vlastně personifikace srbského státu, sice skutečně velel protiturecké alianci, byl ale pouze jedním z mnoha navzájem si konkurujících panovníků v upadajícím a rozdrobeném Srbsku. Rok 1389 tedy rozhodně neznamenal pád srbské říše, k němuž došlo už předtím bez tureckého zapříčinění. Drobná a relativně samostatná srbská knížectvíčka naopak existovala ještě asi sto let po zmíněné bitvě.

Samotná bitva přes svou výjimečnost, danou zejména skutečnostmi, že v bitvě za blíže neurčitelných okolností padl jak kníže Lazar, tak sultán Murat a že byla i na poměry nezvykle krvavá, nebyla pro dějiny Srbska a celé jihovýchodní Evropy tak důležitá, jak tvrdí tradice guslarů (srbských

¹⁹⁰ West, R.: Black Lamb and Grey Falcon. A Journey Through Yugoslavia. London, Penguin Books 1995

¹⁹¹ Šesták, M. – Tejchman, M. – Havlíková, L. – Hladký, L. – Pelikán, J.: Dějiny jihoslovanských národů. Praha, NLN 2001

lidových pěvců) a jak se dodnes obecně předpokládá. Objektivně vzato byla pro postup Turků na Balkán daleko významnější bitva na Marici (1371) či druhá bitva na Kosově poli (1448), kde daleko silnější protiturecké alianci velel uherský vojevůdce János Hunyadi¹⁹². V lidovém podání zřejmě obě historické bitvy na Kosově poli splynuly do obrazu jedné fatální události.

K etnické exkluzivitě mýtu přispívá nebývalou měrou stejně tak historicky pochybná představa, že čistě pohanským tureckým dobyvatelům vzdorovala srbská armáda. Rámcově je to samozřejmě pravda, ale díky nedostatečným historickým faktům nejsme dost dobře schopni zjistit, kdo všechno a na čí straně se vlastně bitvy účastnil. Je ale zřejmé, že pod Lazarem bojovali i jeho uherští a bosenští spojenci, němečtí a italští žoldáci, stejně jako početné jednotky tehdy ještě křesťanských Albánců. Lze dokonce předpokládat, že Lazar do svého vojska najímal i turecké žoldáky, stejně jako to činil jeho velký předchůdce car Dušan.¹⁹³

Jistá je ovšem také účast některých Srbů ve vojsku sultána Murata, zejména tureckého vazala knížete Marka, který je paradoxně jako králevic Marko spolu se svým otcem Vukašinem hlavním protagonistou jiného srbského národního cyklu mýtů, kde vystupuje jako bojovník za svatou srbskou věc a jeho kolaborace s Osmany je taktně přehlížena. Bitvu na Kosově poli tedy vzhledem k historickým faktům nelze objektivně interpretovat jako boj pravoslavných Srbů proti muslimským vetřelcům, ač tak činí etnicky exkluzivní mýtus a po jeho vzoru i srbští nacionalisté až dodneška.

¹⁹² O odkaz a národní příslušnost tohoto slavného vojevůdce a otce uherského krále Matyáše Korvína se dodnes vede spor mezi maďarskými a rumunskými nacionalisty, proto by byla škoda ho v kapitole o národních mýtech nezmínit. Pocházel ze Sedmihradska ze starého valašského bojarského rodu (rumunsky se jmenuje Iancu de Hunedoara), byl ale zároveň uherským/maďarským šlechticem.

¹⁹³ Malcolm, N.: Kosovo. A Short History. London, Macmillan 1998

Důležitou součástí tohoto mýtu je přibližně od devatenáctého století jeho protialbánský akcent, který také nemá své opodstatnění v historii. O to více tkví ve skutečnosti, že Albánci jsou už dlouho na území Kosova dominantním etnikem, s nímž musí Srbové o toto území soupeřit. Dnes (ovšem nikoli tehdy) většinově muslimští Albánci jsou v modernizované nacionalistické verzi mýtu ztotožňováni s tureckými dobyvateli a nenesou to lehce. Vždyť i albánská tradice se opírá o mýty o protitureckém odboji, jejichž hlavní postavou je národní hrdina Skanderbeg (Gjergj Kastrioti), velmož, který v patnáctém století úspěšně vzdoroval Turkům v albánských horách.¹⁹⁴

Z těchto důvodů žije bitva na Kosově poli i v podvědomí Albánců. Současný albánský spisovatel Ismail Kadare, který ji věnoval jednu ze svých knih, literárně uchopuje bitvu jako tragickou prohru všech balkánských etnik (hlavními postavami knihy jsou Albánec, Srb a Rumun), jejíž příčina leží v jejich nejednotě a vzájemných svárech. Nicméně přes veškerou upřímně míněnou snahu o etnickou smířlivost probleskuje i Kadareho dílem exkluzivně albánský pohled na skutečnost – ze zmiňovaných mezinárodních svárů lze totiž podle něj ze všech nejméně vinit právě Albánce, neboť „boje nezačali ti, kdo přišli první.“¹⁹⁵ Právě odkaz na jejich prvenství (jakožto potomků dávných Ilyrů) je nedílnou součástí albánské národní mytologie a jedním z jejich argumentů ve sporu o odkaz a budoucnost Kosova.

Přístupme ale k látce vlastního srbského lidového mýtu tak, jak ho zaznamenala Rebecca West. Prvořadou důležitost má v mýtu element, který přetváří ve skutečnosti prohranou bitvu v bitvu de facto vítěznou – interpretace porážky jako

¹⁹⁴ Gloyer, G.: Albania. London, Bradt 2005

¹⁹⁵ Kadare, I.: Three Elegies for Kosovo. London, Random House 2000

morálního vítězství, díky němuž se Srbové stali Bohem vyvoleným národem. V předvečer bitvy totiž navštívil knížete Lazara sv. Ilija (Eliáš) v podobě sokola a postavil ho před dvojí volbu: buď se rozhodne pro pozemské království a bitvu vyhraje, nebo dá přednost království nebeskému, sice prohraje a padne, ale vzápětí se jemu a celému jeho národu a církvi dostane věčné boží milosti. Kníže se jako správný středověký křesťan bez rozmýšlení rozhodl pro druhou možnost a všechny Srby tak povýšil na „nebeský lid“.¹⁹⁶

Přispívají-li k inkluzivitě artušovského mýtu univerzalistické křesťanské elementy jako svatý grál, mýtus o bitvě na Kosově poli jako by kopíroval etnoreligiózní model vyvoleného národa tak, jak ho známe z judaismu. Přitom ukotvení národní existence v sakrální oblasti je snad nejextrémnějším příkladem etnické exkluzivity, jaká může být komunikována prostřednictvím mýtu.

Mýtus o bitvě na Kosově poli dále také zprostředkovává kategorie lidového národního hrdiny a zrádce. První úlohy se v písních zhostil Miloš Kobilić, druhé Vuk Branković. Epické napětí zesilují dvě společné charakteristiky, které vykazují: oba jsou vysoce postavenými šlechtici a oba jsou zeti knížete Lazara – tedy něco jako rytíři Lazarova „kulatého stolu“. Před bitvou Branković obviní Kobiliće ze spolupráce s Turky a kníže mu uvěří. Zahanbený Kobilić musí očistit své jméno, vplíží se tedy do tureckého tábora a do sultánova stanu a překvapeného sultána zabije. (Naopak Albánec Kadare ve své verzi bitvy příběh o Kobilićovi, tak důležitý v srbské mytologii, vypouští a sultánovu smrt přisuzuje historicky uvěřitelnějšímu spiknutí jeho vlastních vezírů. Historická věrnost je ale pouze jednou

¹⁹⁶ West, R.: Black Lamb and Grey Falcon. A Journey Through Yugoslavia. London, Penguin Books 1995

z možných Kadareho motivací, nejspíš se zároveň snažil i vyhnout konfrontaci s mýtem srbského národního hrdiny.)¹⁹⁷

Jako skutečný zrádce se podle srbského lidového podání během bitvy projeví pomlouvačný Branković, který po dohodě s Turky stáhne svá vojska a nechá zbytek srbských jednotek jejich osudu. Lidová epická tradice tak před nás staví dva v podstatě podlé činy, z nichž jeden (pomluvu a následnou zradu) po právu odsuzuje, zatímco druhý (zákeřnou vraždu) oslavuje. Kobilić totiž jedná pro dobro srbského národa a lidu, jakkoli vágně definovaného protonacionalistickou terminologií.

Na rozdíl od postav krále Artuše a jeho rytířů, kteří se postupným vývojem mýtu stále více individualizují a pozbývají tím svůj exkluzivně národní charakter, postavy kosovského mýtu jsou ploché a obecné – kníže Lazar je individuální rysy postrádající personifikací srbského národa, Kobilić čestným národním hrdinou, Branković zrádcem a národním škůdcem. Svou plochou charakteristikou připomínají tyto osoby více než co jiného schematické charakterity z hagiografických legend srbské ortodoxní církve, čímž je posilována jejich etnický exkluzivní symbolická hodnota.

Není náhodou, že k rozšíření mýtu o bitvě na Kosově poli značně přispěla i srbská církev, zejména v kláštorech Ravanica a Lazarica, kde byl akcentován zejména kult jejich zakladatele knížete Lazara, který je ostatně srbskou pravoslavnou církví považován za svatého.¹⁹⁸

Obecně je velice zajímavé sledovat, jak se původní zpráva o historické události bitvy na Kosově poli, která nabízela v podstatě velice inkluzivní látku v podobě sjednocení balkánských národů v boji proti osmanským dobyvatelům, přetavila v silně exkluzivní srbský národní mýtus. To je

¹⁹⁷ Kadare, I.: *Three Elegies for Kosovo*. London, Random House 2000

¹⁹⁸ Malcolm, N.: *Kosovo. A Short History*. London, Macmillan 1998

v přímém protikladu právě k vývoji artušovského mýtu od exkluzivního nástroje velšského protonacionalismu k univerzální celobritské, potažmo celoevropské látce. Protikladná funkce obou mýtů je dále umocněna charakterologickou individualizací artušovských postav a až ikonickou univerzálností postav kosovského mýtu.

Je třeba objektivně přiznat, že samotným výběrem právě těchto dvou mýtů jsem se dopustil určitého zkreslení reality. I na Balkáně nalezneme etnický inkluzivní, spojující mýty, jako jsou například legendy okolo historické postavy Mehmeta Paši Sokoloviće, až symbolicky nazývaného „stavitel mostů“. Naopak zejména mýty velšské a skotské provenience (Robert Wallace, slavné „statečné srdce“, je jen jedním z mnoha příkladů) jsou často extrémně exkluzivní, někdy až xenofobní. Na svou obhajobu bych ovšem rád podotknul, že výběr mnou analyzovaných mýtů vůbec nebyl náhodný, protože jde v obou případech o mýty zásadní a typické, které vypovídají mnohé o obecných tendencích a podobách etnického vědomí a jeho mytologické ukotvenosti ve sledovaných oblastech. Často přímo protichůdné interpretace událostí druhé světové války na Balkánském poloostrově či začlenění skotských národních hrdinů typu Roba Roye díky romantickým spisovatelům do pantheonu čelních britských postav jsou dalšími doklady popisovaných tendencí.

Závěr

Na závěr se pokusím o krátkou rekapitulaci mé práce s důrazem na to, jakou roli hrají jazyk, etnonymum a mýtus při formování inkluzivního či exkluzivního charakteru etnického vědomí na Balkáně a v Británii.

Kapitola Etnicita a jazyk, zdá se, dala za pravdu tvrzení, že jazyková situace ve Velké Británii ve srovnání s Balkánem svým silnějším akcentem na etnickou inkluzivitu vytváří lepší předpoklady pro dobré meziethnické soužití.

V podobě angličtiny, která se vyvinula v možná nejinkluzivnější jazyk světa, má Británie úžasné pojítko mezi svými etniky, ať už autochtonními či nově příchozími. Dnešní podoba angličtiny je výrazem mnoha staletí etnické kohabitace, asimilace a splývání, o čemž svědčí její nářečně a třídně podmíněná různorodost. A právě angličtina může dnes zpětně procesům, které ji utvořily, napomáhat i do budoucna. (Je fascinující sledovat, že stejnou roli hraje angličtina i v etnicky heterogenní Indii, a to navzdory tomu, že není rodným jazykem ani jednoho z lokálních etnik.)

Jistým nebezpečím může ovšem být, jestliže angličtina svou bezbřehou inkluzivitou, kterou ji propůjčuje postavení světového jazyka číslo jedna, vůbec přestane vytvářet hranice mezi obyvateli Británie a zbytku světa. To je dnes již částečně pravdou, není mi ale známo, že by to zatím bylo někým nahlíženo jako hrozba pro britskou (či anglickou) identitu.

Angličtině dnes v Británii sekundují obsahově sice výrazně exkluzivní, ale etnické hranice de facto nevytvářející (a posupnému zániku čelící) velština a gaelština. Politicky motivovaná snaha vydefinovat exkluzivní hranici mezi obsahově nepřiliš rozdílnou skotštinou a angličtinou dnes přežívá pouze v rovině folklorní a její konfliktní potenciál je nulový.

Inkluzivita angličtiny a neschopnost velštiny a gaelštiny vytvářet faktické hranice jsou dva faktory, které mají na kvalitu meziethnického soužití v Británii pozitivní vliv. Postavení domorodých jazyků novodobých britských imigrantů nebyl v práci kvůli jejich nadměrnému počtu a různorodosti poskytnut odpovídající prostor, zdá se nicméně, že způsob jejich kohabitace s většinovou angličtinou se bude v mnohém podobat roli, kterou sehrávají jazyky autochtonních menšin.

Extrémně protikladná je situace u slovanských balkánských jazyků, kde s výjimkou předělu severozápad/jihovýchod obsahová exkluzivita de facto chybí. O to úpornější je snaha vystavět z tohoto minima rozdílů co nejneprůstupnější etnickou hranici. Zejména tendence lpět na hranicích mezi obsahově téměř shodnými variantami jazyka dříve známého jako srbochorvatština jistě značně nahrává konfliktům, zároveň ji ale není třeba přeceňovat. V nejbližších generacích se totiž těžko jazykovým (politicky motivovaným) puristům podaří změnit současnou bosenštinu, chorvatštinu či srbštinu natolik, aby nebyly vzájemně bez problémů srozumitelné. A cyklicky se opakující snahy o jazykové sjednocení (ilyrismus, jugoslavismus) se ukazují jako fakticky silnější než tendence odstředivé.

Neslovanské balkánské jazyky jsou obsahově významně exkluzivnější, jejich hranice není nezpochybňována, není na ní třeba tak silně lpět. Zahrnují proto i řadu vzájemně těžko srozumitelných variant, které jsou ovšem etnicky nesignifikantní, mohou si dokonce dovolit i situaci praktické disglósie (albánština a řečtina). Ovšem snaha zejména řeckých a rumunských lingvistů devatenáctého století purifikovat své jazyky a očišťovat je tím od vlivů okolních jazyků ukazuje na stejnou tendenci k exkluzivitě, kterou nyní vidíme u balkánských Slovanů.

Můžeme-li ovšem doufat v návrat „srbochorvatštiny“ pod tím či oním jménem a v její pozitivní vliv na meziethnické vztahy na západním Balkáně, žádný inkluzivní a všeobecně srozumitelný jazyk, který by na celém Balkáně sehrál roli podobnou té, kterou sehrála angličtina v Británii, zatím na obzoru není. Leda že by to byla právě ona už „ozkoušená“ angličtina sama.

I v kapitole Etnicita a etnonymum jsem byl nucen dojít spíše k závěru, že terminologická situace v Británii je méně nakloněna konfliktům v meziethnickém soužití než ta na Balkáně. Je to zejména díky existenci zpola etnické a zpola občanské kategorie Brit, která je výrazně inkluzivní a díky tomu tlumí potenciální etnické tenze.

Podobnou roli se v západní části Balkánského poloostrova pokoušelo sehrát jistě také značně inkluzivní (byť na Slovany se omezující) kvazietnonymum Jugoslávec. Ač řada lidí jím nabízenou identitu neodmítala, nešlo zjevně o nejšikovnější volbu, v neposlední řadě proto, že šlo o evidentní novotvar a chyběla tedy pro funkční etnonymum tolik potřebná vazba na historii.

Značně podobné (a i časově blízké) si naopak byly tendence etablovat etnonymum Brit v Británii a Ilyr na západním Balkáně. V případě druhého jmenovaného ale bohužel kromě příznivé politické konstelace chyběla i ona blahodárná komplementarita s nativními etnonymy (Angličan, Skot apod.), která propůjčuje etnonymu Brit jeho flexibilitu.¹⁹⁹

Přijetí etnonyma Brit v jeho dnešním významu ovšem výrazně napomohla i přirozeným a dlouhodobým vývojem nabytá inkluzivita etnonyma Angličan. Termín Angličan totiž v mnoha

¹⁹⁹ Lze oprávněně namítnout, že politické důvody zde hrály roli primární. Měla-li by idea ilyrismu v příznivějším politickém klimatu více času na rozvoj, je dost možné, že by nakonec byla podobně úspěšná jako moderní koncept britství a byl by i nalezen jistý modus vivendi s lokálními etnickými identitami.

významových kontextech pojem Brit v jeho moderním smyslu předcházel a byl jím posléze nahrazen. O tom svědčí i dodnes ne zcela jasné vzájemné vymezení významových kompetencí těchto dvou etnonym. Naopak vypjatou etnickou exkluzivitu termínů Skot a Velšan se nadřazenému pojmu Brit úspěšně daří tlumit.

Vrcholně flexibilní, vlastně v závislosti na kontextu a situaci inkluzivní i exkluzivní zároveň jsou tzv. mozaikovitá, víceslovná etnonyma typu *British Asian*, *Black British* a podobně, která jsou v současné době tolik oblíbena mezi mimoevropskými imigranty v Británii. Jejich existence svědčí o jisté zdravé kombinaci multikulturalismu a vnitřní integrity, která je pro multietnickou společnost britského typu jistě více než žádoucí.

Ani na Balkáně ovšem není a nebyla nouze o etnonyma s etnický inkluzivním potenciálem. V historii například bylo postupně upuštěno od inkluzivního protoetnonyma Říman, které původně na Balkáně zahrnovalo všechny pravoslavné poddané osmanských vládců. Zejména u Řeků se ještě na začátku devatenáctého století toto pojmenování těšilo značné popularitě, než bylo nahrazeno obnoveným etnonymem Helén, jehož exkluzivita je navíc umocněna faktem, že okolní etnika označují Řeky odvozeninami slova *grekos*. Etnonymum odvozené od Římanů sice přežilo u Rumunů, jeho vývoj šel ale zcela opačným směrem k výrazné exkluzivitě. Toto pojmenování totiž pod sebe zahrnuje jen mluvčí jazyka na bázi latiny, které spojuje exkluzivní mýtus o západořímském původu.

V novější době potom zajímavé možnosti nabízela z toponym odvozená etnonyma Bosňan/Bosňák a zejména Makedonec, jejichž inkluzivní potenciál spočíval v možnosti lokální, respektive občanské identity. Bohužel vývoj šel nakonec směrem k etnický výlučným významům.

Navzdory předcházejícímu konstatování, že nedostatečný výskyt inkluzivních etnonym na Balkáně stojí v pozadí komplikovaného etnického soužití v oblasti, zkoumání historického vývoje a významových posunů etnonym dává tušit, že současný stav těžko bude konečný. Řada příkladů zmíněných v dotyčné kapitole ukazuje, že etnonymum je často pouze nádobou, kterou lze podle potřeby naplňovat nestejnými obsahy. Etabluje-li se někdy v budoucnu poloobčanské etnonymum Evropan, lze očekávat, že i národy Balkánu ho budou schopny a ochotny přijmout jako komplementární inkluzivní doplněk k stávajícím pojmenováním.

Závěry kapitoly Etnicita a mýtus díky jejímu z prostorových důvodů pouze omezenému tématickému zaměření lze jen těžko zobecňovat. Můj výběr analyzovaných mýtů jistě nebyl zcela reprezentativní, jsem ale přesto přesvědčen, že byl nezaujatě ilustrativní. Viděli jsme, jak je rumunský mýtus o původu vlastního národa, jenž si dovoluji označit za typický pro všechna balkánská etnika, už ze své exkluzivní podstaty permanentně v konfliktu s mýty okolních národů, například Maďarů, a jak se nekontrolovatelně prolíná se seriózní historiografií.

Objektivně přiznávám, že jsem neposkytl prostor skotské či velšské národní mytologii, která je co do obecného charakteru té rumunské značně podobná. Učinil jsem tak ale proto, že v Británii je daleko vlivnější odkaz anglického mýtu o národním původu, který za svou zdánlivou absencí skrývá soustavu nebyvale inkluzivních a zároveň překvapivě historicky věrohodných představ o postupné genezi Angličanů prostřednictvím etnického a kulturního míšení, kohabitace a asimilace. Tato anglická náhražka mýtu díky již zmiňované zpětné vazbě mezi anglickou a britskou identitou hraje daleko podstatnější úlohu při utváření etnického vědomí všech Britů

než mýty skotské a velšské se svou exkluzivitou.

Nalezneme-li obdoby balkánských exkluzivních mýtů o národním původu i na britských ostrovech, něco jako inkluzivní anglická představa na Balkáně zcela chybí, což má nesporně svou vypovídací hodnotu o podmínkách meziethnického soužití v oblasti.

Na příkladu mýtů o králi Artušovi (potažmo o rytířích Kulatého stolu) a bitvě na Kosově poli, které jsem zvolil jako exemplární příklady mýtů charakteristických pro Británii, respektive Balkán, jsme mohli sledovat dva protikladné vývojové trendy. Obsah artušovského mýtu se vyvíjel od protonacionalistické velšské (keltské, britské) látky s protianglickým akcentem směrem k inkluzivnímu a etnické hranice překračujícímu odkazu všech národů Britských ostrovů a nakonec i celé Evropy. Mýtus o bitvě na Kosově poli zdomácněl v srbském prostředí jako výrazně exkluzivní až nacionalisticky mesianistická tradice. Tkví ovšem v historické události, která v sobě skrývala i silný inkluzivní potenciál a mohla být objektivně vzato interpretována i jako pokus o sjednocení alespoň části balkánských národů proti vnějšímu nepříteli. Mýtus se ovšem v srbském prostředí vyvíjel výše zmiňovaným způsobem a ostatními balkánskými etniky zůstal v podstatě opomenut, a to navzdory nedávným snahám zejména albánské intelektuální a umělecké elity vypořádat se s odkazem a vyzněním památné bitvy po svém.²⁰⁰

Každé soužití různých etnik v jednom geografickém prostoru v sobě nese zárodek etnického konfliktu; zda tento konflikt zůstane či nezůstane pouze latentním závisí na míře exkluzivity či inkluzivity etnických obsahů a hranic v daném prostoru. Tato míra je výsledkem dlouhodobého recipročního

²⁰⁰ Kadare, I.: *Three Elegies for Kosovo*. London, Random House 2000

vývoje. Z materiálu nashromážděného a analyzovaného v mé práci vyplývá, že jak v oblasti jazyka, tak etnických kategorií a v posledku i mýtů (symbolického jazyka) lze na Balkáně v kontrastu s Británií vysledovat tendenci k upřednostňování obsahů etnicky exkluzivních a vytváření tomu odpovídajících hranic. Nic ovšem nestojí v cestě tomu, aby tuto tendenci v budoucnu zvrátil příklon ke světovým jazykům za účelem globální komunikace, vědomí nadnárodní sounáležitosti podmíněné vidinou evropských integračních snah a objektivní přístup k historickým událostem z pera nezaujatých historiků. Naopak v Británii lze očekávat pokračování započatého pozitivního trendu tolerantního soužití pouze tehdy, když ho ve většině přijmou za svůj i příslušníci nově příchozích etnik, potenciální Britové budoucnosti. Dosavadní vývoj dává naději, že tomu tak bude.

Abstrakt

Cílem této práce je přispět k popisu etnického vědomí v oblasti Balkánu a Velké Británie, a to pomocí studia etnické inkluзивity (překračování etnických hranic) a etnické exkluzivity (posilování výše zmíněných hranic).

Autor vycházel z klasické definice národa od Benedicta Andersona (národ = myšlené společenství), a proto si za vlastní předmět svého studia zvolil jazyk (respektive jazyky zkoumaných oblastí), jakožto oblast, v níž se manifestuje myšlení. Ve třech kapitolách se věnoval nejprve strukturálnímu a lexikologickému aspektu jazyka, potom aspektu terminologickému (studium významu a etymologie etnonym) a nakonec aspektu textologickému (studium národních mýtů a jazyka, v němž jsou předávány z generace na generaci).

Výše popsané bádání vedlo k jasnému závěru, že zatímco angličtina (v nespolední řadě díky své gramatické přímočarosti a lexikologickému bohatství) je mluvčími jiných mateřských jazyků v Británii vnímána jako výrazně inkluзивní (ať už jde o příslušníky autochtonních menšin či imigranty), na Balkáně jsou naopak jazyky pojímány jako výlučný majetek té či oné etnické skupiny, což vede dokonce i k řízenému vytváření umělých rozdílů mezi nimi. Britský přístup přitom očividně podněcuje kvalitnější interetnické soužití.

Tyto závěry potvrzuje i studium etnonym (nejinkluзивnějším ze všech zkoumaných je přitom označení „Brit“ ve svém současném významu) a národních mýtů. Práce přesto odhaluje řadu slibných (současných či v minulosti existujících) inkluзивních elementů v jazykovém úzu balkánských národů, jakož i některé znepokojivé tendence směrem k etnické exkluzivitě v dnešní Velké Británii.

Abstract

The aim of this thesis is to contribute to the understanding of ethnic consciousness in the territories of the Balkans and of Great Britain by focusing on the tendencies towards ethnical inclusion (crossing of ethnical boundaries) and ethnical exclusion (strengthening of the above mentioned).

Inspired by B. Anderson's definition of nation (nation = imagined community), the author has chosen the languages of the investigated areas as the actual subject of his research. In three chapters he has studied first the structural and lexicological aspect of the language, then the terminological one (study of ethnonyms) and finally the textual one (study of national myths and the language used to their description).

The conclusion of the research described above clearly shows, that whereas English is being perceived as a highly inclusive language (also due to its grammatical straightforwardness and lexicological richness) by speakers of other native languages in Britain (be it the autochthon minorities or migrants), in the Balkans, on the other hand, languages are being perceived as an exclusive propriety of the given ethnic group, which may even lead to artificial differences being introduced in them. The approach prevailing in Great Britain is clearly the one fostering better inter-ethnic cohabitation.

These conclusions are also confirmed by the research on ethnonyms ("Briton" in its current meaning being by far the most inclusive one of all those included in this thesis) and also national myths. Nevertheless, the thesis has also discovered several inclusive elements in the use of language in the Balkan region, as well as certain disturbing tendencies towards ethnic exclusivity in today's Great Britain.

Použitá literatura:

- Alibhai-Brown, Y.:** Mixed Feelings. The Complex Lives of Mixed Race Britons. London, Women's Press 2001
- Alibhai-Brown, Y.:** Who Do We Think We Are? Imagining the New Britain. London, Penguin Books 2001
- Anderson, B.:** Imagined Communities. Reflexions on the Origins and Spread of Nationalism. London, Verso 1983
- Bachmann, K.:** Národní listy a Velká východní krize. Bakalářská diplomová práce. Brno, Masarykova univerzita 2006
- Barth, F.:** Ethnic Groups and Boundaries. In: Ethnicity, Hutchinson, J., Smith A.D. (Ed.), Oxford, Oxford University Press 1996
- Boia, L.:** Romania. Borderland of Europe. London, Reaktion Books 2001
- Boron, R. de:** Die Geschichte des Heiligen Gral. Stuttgart, Ogham Verlag 1979
- Breuers, D.:** Na hradech, v klášterech, v podhradí. Středověk, jak ho neznáte. Praha, Brána 1999
- Carroll, J.B. (ed.):** Language, Thought, and Reality: Selected Writings of Benjamin Lee Whorf. Cambridge MA, Massachusetts Institute of Technology 1956
- Cohen, A.:** Ethnicity and Politics. In: Ethnicity, Hutchinson, J., Smith A.D. (Ed.), Oxford, Oxford University Press 1996
- Cvijić, J.:** Rozdělení balkánských národů. In: Střední Evropa, roč. 9/1993, č. 32, ss. 15-25
- Čermák, F.:** Jazyk a jazykověda. Praha, Pražská imaginace 1997
- Dorovský, I.:** Makedonie. Zrození nebo obrození národa? Boskovice, Albert 1995
- Durham, E.:** High Albania. A Victorian Traveller's Balkan Odyssey. London, Phoenix Press 2000 (1909)

- Dušková, L. a kol.:** Mluvnice současné angličtiny na pozadí češtiny. Praha, Academia 1988
- Eliade M.:** Mýtus o věčném návratu. Praha, Oikoymenh 2003
- Eliade, M.:** Myths, Dreams and Mysteries. The Encounter between Contemporary Faiths and Archaic Reality. London - Oxford, Collins 1968
- Eriksen, T.H.:** Ethnicity and Nationalism. London - Sterling, Pluto Press 1993
- Everett-Heath, J.:** The Concise Dictionary of World Place-Names. Oxford, Oxford University Press 2005
- Fichte, J.G.:** Reden an die deutsche Nation. Stuttgart, Strecker und Schröder 1923
- Fonseca, I.:** Pohřbi mě ve stoje. Cikáni a jejich pout. Praha, Stolart 1998
- Fox, K.:** Watching the English. The Hidden Rules of English Behaviour. London, Hodder and Stoughton 2004
- Friedman, V.A.:** One Gramar, Three Lexicons: Ideological Overtones and Underpinnings in the Balkan Sprachbund. In: Papers from the 33rd Regional Meeting of the Chicago Linguistic Society, Chicago, Chicago Linguistic Society 1990
- Gandhi, M. K.:** An Autobiography. London, Penguin Books 2001
- Geertz, C.:** Primordial Ties. In: Ethnicity, Hutchinson, J., Smith A.D. (Ed.), Oxford, Oxford University Press 1996
- Gellner, A.:** Národy a nacionalismus. Praha, Hříbal 1993
- Glazer N. - Moynihan D.:** Beyond the Melting Pot. In: Ethnicity, Hutchinson, J., Smith A.D. (Ed.), Oxford, Oxford University Press 1996
- Gleichová, J. - Jeníková, A.:** Srbocharvátsko-český a česko-srbocharvátský slovník. Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1982

- Gleny, M.:** Balkán 1804-1999. Nacionalismus, válka a velmocí. Praha, BB art 2003
- Gloyer, G.:** Albania. London, Bradt 2005
- Grosby, S.:** Nationalism. A Very Short Introduction. Oxford, Oxford University Press 2005
- Guest, R.:** The Shackled Continent. Africa's Past, Present and Future. London, Macmillan 2004
- Hobsbawm, E.:** Národy a nacionalismus od roku 1780. Brno, Centrum pro studium demokracie a kultury 2000
- Hora, K.:** Makedonsko-český slovník. Praha, Euroslavica 1999
- Hradečný, P. – Dostálová, R. – Hrochová, V. – Oliva, P. – Vavřínek, V.:** Dějiny Řecka. Praha, NLN 1998
- Hradečný, P. – Hladký, L.:** Dějiny Albánie. Praha, NLN 2000
- Ivanišević, A.** Mnoho tváří jugoslavismu. In: Střední Evropa, roč. 9/1993, č. 32, ss. 57-61
- Jeníková, A.:** Srbsko-český a česko-srbský slovník. Praha, Leda 2002
- Kadare, I.:** Three Elegies for Kosovo. London, Random House 2000
- Kaschuba, W.:** Einführung in die Europäische Ethnologie. München, C.H. Beck 1999
- Kós, K.:** Siebenbürgen. Ein kulturhistorischer Abriss. Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó 1989
- Kuba, L.:** Čtení o Bosně a Hercegovině. Praha, Družstevní práce 1937
- Kufnerová, Z. – Panev, P.:** Bulharština pro samouky. Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1987
- Lalkov, M.[Ed.]:** The Bulgarians. Atlas. Tangra, Sofia, 2001
- László, Gy.:** 50 rajz a honfoglalókról. Budapest, Móra Könyvkiadó 1982
- Lewis, B.:** Dějiny Blízkého východu. Praha, NLN 1996

- Lewis, B.:** Multiple Identities of the Middle East. London, Phoenix 1998
- Libal, W.:** Mazedonien zwischen den Fronten. Wien, Europaverlag 1993
- Lozoviuk, P.:** Evropská etnologie ve střednědobé perspektivě. Pardubice, Univerzita Pardubice 2005
- Malcolm, N.:** Kosovo. A Short History. London, Macmillan 1998
- Mátyás, Sz.:** Tudnom kell mert magyar vagyok. Mátyás Szabolcs és Társa, Debrecen 2007
- Maurois, A.:** Dějiny Anglie. Praha, NLN 1995
- Mazower, M.:** The Balkans. From the End of Byzantium to the Present Day. London, Phoenix 2002
- Mitchell, J.C.:** The Kalela Dance. Aspects of Social Relationships among Urban Africans in Northern Rhodesia. Manchester, Manchester University Press 2009
- Mitchell, L.:** Serbia. London, Bradt 2005
- Morgan, K.O. a kol.:** Dějiny Británie. Praha, NLN 1999
- Paxman, J.:** The English. A Portrait of a People. London, Penguin 1999
- Pelikán, J. – Havlíková, L. – Chrobák, T. – Rychlík, J. – Tejchman, M. – Vojtěchovský, O.:** Dějiny Srbska, Praha, NLN 2005
- Richards, J. W.:** The Xenophobe's Guide to the Welsh. London, Oval Books 1999
- Romsics, I.:** Nemzet, nemzetiség és állam Kelllet-Közép- és Délkelet-Európában. Budapest, Napvilág Kiadó 1998
- Ross, D.:** The Xenophobe's Guide to the Scots. London, Oval Books 1999
- Rychlík, J.:** Dějiny Bulharska. Praha, NLN 2000
- Rychlík, J.:** Dějiny Makedonie. Praha, NLN 2003

- Salzmann, Z.:** Jazyk, kultura a společnost. Praha, Ústav pro etnografii a folkloristiku Akademie věd České republiky 1997
- Scruton, R.:** England. An Elegy. London, Pimlico 2001
- Schöpflin, G.:** Nationalism, Identity, Power. New York University Press, New York 2000
- Silber, L. - Little, A.:** Jugoszlávia halála. Budapest, Zrínyi Kiadó 1996
- Şimşir, B.N.:** The Turks of Bulgaria. London, K.Rustem & Brothers 1988
- Soukup, V.:** Dějiny antropologie, Praha, Karolinum 2004
- Šatava, L.:** Jazyk a identita etnických menšin. Možnosti zachování a revitalizace. Praha, Cargo Publishers 2001
- Šatava, L.:** Národnostní menšiny v Evropě. Praha, Ivo Železný, 1994
- Šesták, M. - Tejchman, M. - Havlíková, L. - Hladký, L. - Pelikán, J.:** Dějiny jihoslovanských národů. Praha, NLN 2001
- Tejchman, M. - Rychlík, J. - Pelikán, J. - Havlíková, L. - Chrobák, T. - Vojtěchovský, O.:** Dějiny Srbska. Praha, NLN 2006
- Tejchman, M.:** Dějiny Rumunska. Praha, Karolinum 1997
- Tismaneanu, V.:** Fantasies of Salvation. Democracy, Nationalism and Myth in Post-Communist Societies. Princeton, Princeton University Press 1998
- Todorov, T.:** Hope and Memory. Lessons from the Twentieth Century. Princeton, Princeton University Press 2003
- Treharne, R.F.:** The Glastonbury Legends. London, Cresset Press 1967
- Treptow, K.W. (Ed.):** Dějiny Rumunska. Praha, NLN 2000
- Ugrešićová, D.:** Kultura lži. Praha, Mladá fronta 1999
- Valoušek, F.:** Vzpomínky na Bosnu. Brno, Albert 1999
- Vrhel, F.:** Základy etnolingvistiky. Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1981

- Weithmann, M.W.:** Balkán. 2000 let mezi Východem a Západem. Praha, Vyšehrad 1996
- West, R.:** Black Lamb and Grey Falcon. A Journey Through Yugoslavia. London, Penguin Books 1995
- Winder, R.:** Bloody Foreigners. The Story of Immigration to Britain. London, Little & Brown 2004
- Wittgenstein, L.:** Philosophische Untersuchungen. Frankfurt/Main, Suhrkamp Verlag 1960
- Wittgenstein, L.:** Tractatus logico-philosophicus. Logisch-philosophische Abhandlung. Frankfurt/Main, Suhrkamp Verlag 1964
- Wolzogen, H. von:** Parzival der Gralsucher. Berlin, Verlag von Ludwig Schroeter 1922
- Wormaldová, J.:** Dějiny Skotska. Praha, NLN 2007